

2025 №2

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám
mádeniyat institutı Nókis filialı

**KÓRKEM ÓNER HÁM MÁDENIYAT
XABARSHÍSI**

Ilmiy-metodikalıq jurnal

SAN'AT VA MADANIYAT AXBOROTNOMASI

ВЕСТНИК ИСКУССТВА И КУЛЬТУРЫ

ART AND CULTURE BULLETIN

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ BILIMLENDIRIW, ILIM
HÁM INNOVACIYALAR MINISTRILIGI**

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filiali
KÓRKEM ÓNER HÁM MÁDENIYAT XABARSHÍSÍ
ilimiy-metodikaliq jurnali

O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali
SAN’AT VA MADANIYAT AXBOROTNOMASI
ilmiy-uslubiy jurnali

**Нукусский филиал Государственного института искусств и
культуры Узбекистана**
ВЕСТНИК ИСКУССТВА И КУЛЬТУРЫ
научно-методический журнал

Nukus branch of the Uzbek State Institute of Arts and Culture
ART AND CULTURE BULLETIN
Scientific methodological journal

№2 (6)

2025

Shólkemlestiriwshi: Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı

Bas redaktor: Ayapov Amanjol Tilepovich – ÓZMKÓMI Nókis filialı direktorı, filologiya ilimleri kandidatu.

Bas redaktor orınbasarı: Yusupov Kuanishbay Baltabaevich – filosofiya ilimleri boyınsha filosofiya doktorı (PhD), docent.

Juwaplı xatker: Otepbergenova Guzzal Omirbaevna – filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktorı (PhD).

REDKOLLEGIYA AĞZALARÍ:

Aximbetova Gulbaxar Kanatbaevna – Qaraqalpaqstan xalıq baqsısı, professor,

Akilova Kamola Baltabaevna – Ózbekstan kórkem óner akademiyası akademigi, kórkem ónertanıw ilimleri doktorı, professor,

Ansatabaev Najimatdin – Ózbekstan xalıq artisti, professor,

Baltaniyazov Sarsenbay Aytmuratovich – Qaraqalpaqstan xalıq artisti, professor,

Bekjanova Aynura Marxabaevna – pedagogika ilimleri boyınsha filosofiya doktorı (PhD), docent,

Berdimuratova Alima Qarlıbaevna – filosofiya ilimleri doktorı, professor,

Erejepov Artıqbay Abillaevich – pedagogika ilimleri boyınsha filosofiya doktorı (PhD), docent,

Xamidov Nuratdin Shamshetdinovich – filologiya ilimleri kandidatu, docent,

Ismailova Maryash Xojabergenovna – Ózbekstan Respublikasına xızmet kórsetken artist, professor,

Kalekeev Kuanishbay Jartibaevich – filologiya ilimleri kandidatu, docent,

Karimova Nigora Ganievna – kórkem ónertanıw ilimleri doktorı (DSc),

Khodjametova Gulchira Iishevna – tariyx ilimleri kandidatu, professor,

Qadiralieva Altınay Mustafa qızı – mádeniyattanıw ilimleri boyınsha filosofiya doktorı (PhD), docent, (Qazaqstan)

Munteeva Gulnara Uzakbaevna – Qaraqalpaqstan Respublikası xalıq artisti, professor,

Nurmuxamedova Shoira Zaxidovna – arxitektura ilimleri doktorı, professor,

Otepbergenova Guzzal Omirbaevna – filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktorı (PhD),

Paxratdinov Dauletmurat Yunisovich – filologiya ilimleri kandidatu, docent,

Prekeeva Amangul Ansatabayevna – filologiya ilimleri kandidatu, docent,

Rajabov To‘xtasin Ibodovich – pedagogika ilimleri doktorı (DSc), professor,

Sayfullayev Nodirbek Baxtiyorovich – tariyx ilimleri kandidatu, professor,

Saparbayeva Gulshira Abatbaevna – docent,

Turdiyev Baxtiyar Berdixanovich – tariyx ilimleri boyınsha filosofiya doktorı (PhD),

Tilegenov Asqar – pedagogika ilimleri kandidatu, professor,

Tleubaeva Baljan Seydraman qızı – pedagogika ilimleri kandidatu, docent, (Qazaqstan)

Todjiboeva Oltinoy Qosimovna – kórkem ónertanıw ilimleri doktorı (DSc), professor,

Turgunova Nasiba Mamatovna – kórkem ónertanıw ilimleri boyınsha filosofiya doktorı (PhD), docent,

Turdiyev Qalbay Abievich – Qaraqalpaqstan Respublikasına xızmet kórsetken mádeniyat xızmetkeri, docent,

Yakubov Baxtiyor Choriyevich – kórkem ónertanıw ilimleri boyınsha filosofiya doktorı (PhD), docent,

Yusupaliyeva Dilafruz Kaxramonovna – siyasattanıw ilimleri doktorı (DSc), docent.

Urazmbetova Lizaxan Taspolatovna – professor,

Urazova Larisa Karamovna – tariyx ilimleri kandidatu, docent,

Zaretdinov Qurbanbay – Ózbekstan kórkem óner ǵayratkeri, professor,

Zaretdinov Karamatdin Kurbanbaevich – docent,

Shaniyazov Jeńsbay Oǵarbaevich – filologiya ilimleri kandidatu, docent.

Juwaplı redaktorlar: G.Otepbergenova – ózbek hám qaraqalpaq tilleri boyınsha,

A.Bekjanova – rus hám inglis tili boyınsha

Muzika redaktorı: M.Nasırov

Korrektor: D.Paxratdinov

Operator: B.Allaniyazov

Jurnal Ózbekstan Respublikası Prezidenti Administraciyası janındaǵı Málimleme hám ǵalaba kommunikaciya agentligi tárepinen Respublika ilimiy-metodikalıq jurnalı sıpatında *2023-jıldın 15-may kúngi №081166-sanı* menen mámleketlik dizimnen ótkerilgen.

Jurnal JAK (Joqarı attestaciya komissiyası) dizimine **kórkem ónertanıw ilimleri** boyınsha kirgizilgen. (Tiykar: JAK 2025-jil 12-fevraldaǵı №367/5-sanlı qararı)

«Kórkem óner hám mádeniyat Xabarshısı» ilimiy-metodikalıq jurnalına maqalalar qaraqalpaq, ózbek, rus hám inglis tillerinde tówendegi baǵdarlar boyınsha qabıl etiledi:

➤ *Teatr hám muzıka*

➤ *Kino hám dramaturgiya*

➤ *Bibliografiya hám mádeniyat*

➤ *Jámıyetlik-gumanitar pánler*

Jurnal jılına tórt máрте shıǵadı. (kvartalına bir est)

ЖАҢА ӨЗБЕКСТАНДА ИЛИМ, БИЛИМЛЕНДИРИҮ, ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТНАСЫҚЛАР

Аманжол Аяпов

*ӨзМКӨМИ Нөкис филиалы директоры,
филология илимлери кандидаты*

Хәр бир мәмлекеттиң айдын келешегин тәмийинлеў, оның дүнья еллери арасындағы абырайының артыўы хәм хәр тәрәплеме күдиретли болыўы – сол мәмлекеттеги жасларға болған итибары хәм билимлендириў системасының нәтийжелелиги, таярланып атырған кадрлардың сапасына тиккелей байланыслы. Усы көзқарастан алып қарағанда, бизиң елимизде жасларға қаратылып атырған айрықша итибар әсиресе, билимлендириў тараўында жүргизилип атырған реформалар жасларымыздың дүнья жүзи талаплары дәрежесинде билим алыўы, және кәсип-өнер ийелеўине, физикалық хәм руўхый жақтан жетик инсанлар болып жетилисиўине, олардың қәбилетлерин жүзеге шығарыўда өзиниң унамлы нәтийжесин көрсетпекте.

Бул бағдарда елимизде жасларға заман талабына сай илим-билим алыўы, кәсипке бағдарлаў, руўхый дүньясын байытыў, оларға мүнәсип шараятлар жаратыў тийкарғы ўазыйпалардан саналады. Сонлықтан бул бағдардағы жумысларды жетилистириўде Президентимиз тәрәпинен бес әхмийетли баслама алға қойылды. Бул ийгиликли басламаларда жаслар арасында китапқумарлық мәдениатын арттырыў, оларды көркем өнер хәм спортқа кеңнен тартыў, компьютер технологияларынан нәтийжели пайдаланыў көнликпелерин қәлиплестириў, сондай-ақ, хаял-қызлардың бәнтлигин тәмийинлеў баслы бағдар етип белгиленген. Мине усы бес баслама тийкарында филиалымызда студентлеримиз өзлериниң дәретиўшилик қәбилетлерин хәм талантын жүзеге шығарыўда да бир қатар көркем өнер дөгереклери шөлкемлестирилген хәм хәзирги күни көплеген халықаралық таңлаўларда сыйлы орынларды ийелеп келмекте. Атап айтқанда, 2021-жылы 9 студентимиз, 2022-жылы 18 студентимиз, ал 2023-жылда болса 22 талантлы студентлеримиз шет елдерде өткерилген халықаралық таңлаўларда сыйлы орынларға ылайық көрилди.

Соны айрықша атап өтиўимиз тийис, соңғы жыллары билимлендириў тараўын жетилистириўде раўажланған мәмлекетлер тәжирийбеси турмысымызға енгизилмекте. Хәзирги ўақытта филиалымыз дүньяның бир қатар жетекши жокары оқыў орынлары менен бирге ислеў жолға қойылған болып, халықаралық бирге ислесиў бағдарында да бир қанша унамлы нәтийжелерге ерисип келмекте. Хәзирге күнде Россия Федерациясы, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжикстан, Беларус Республикаларының 10 нан аслам жокары оқыў орынлары менен бирге ислесиў бағдарында перспективалы режелер ислеп шығылған болып, нәтийжели жумыслар алып барылмақта.

Бул халықаралық бирге ислесиў бағдарындағы илажлар сырт елдердиң жокары оқыў орынлары менен бирге ислесиўди раўажландырыў, мәденият хәм көркем өнерге инновациялық технологияларды енгизиў, илим хәм өндирис арасындағы интеграцияны буннан былай да жетилистириў, илимий-изертлеўлер менен өндирис тармақлары арасында өз ара бирге ислесиўдиң нәтийжели механизмлерин жолға қойыў, мәмлекетлик илимий-техникалық бағдарлама бойынша орынланыўы мөлшерленген илимий-изертлеўлер, инновациялық жойбарларды енгизиўде әхмийетли саналады.

Хәзирги ўақытта хукиметимиз тәрәпинен шет елдердиң донор шөлкемлери хәм фондларының грантларын утып алыў, сырт елдерден инвестиция алып келиў мәселесине айрықша итибар қаратылып, усы мақсетте 2024-жылы филиалымыз тәрәпинен бир халықаралық хәм бир жергиликли грант жойбарлары жеңип алынды хәм хәзирги ўақытта бул жойбарлар әмелге асырылып келинбекте. Усы жойбарлардың бири, «Рус классиклери қарақалпақ тилинде сөйлейди» халықаралық жойбары Россия Федерациясының «Русский Мир» фондының гранты тийкарында әмелге асырылып,

жойбардың улыўма баҳасы 1 миллион 14 мың 900 Россия рублине тең. Жойбардың тийкарғы мақсети – Қарақалпақстан Республикасында рус тили ҳәм әдебияты, мәденияты ҳәм көркем өнерине болған қызығыўшылықты арттырыў, оны үгит-нәсиятлаўдан ибарат.

Қәзирги ўақытта филиалымыздың «Театр көркем өнери» факультетинин тәжирийбели профессор-оқытыўшылары ҳәм талантлы студент жаслары тәрәпинен атақлы рус драматург-жазыўшылары Антон Павлович Чеховтың ҳәм Николай Василевич Гогольдиң

шығармаларын сахналастырып, республикамыз бойлап гастрол сапарлары әмелге асырылып келинбекте. Әлбетте, елимизде билимлендириў тараўында әмелге асырылып атырған реформалар, сондай-ак, халықаралық бирге ислесиў бағдарындағы әмелий жумыслар Үшинши Ренессансқа қәдем таслап атырған Жаңа Өзбекстанның бир қанаты сыпатында илим, билимлендириў, мәденият ҳәм көркем өнер тараўының буннан былай да раўажланыўында баслы бағдарлардан болып хызмет етеди деп ойлаймыз.

ИСТОРИЯ ИСКУССТВА ДИРИЖИРОВАНИЯ

Р.Алламбергенов – преподаватель
Нукусский филиал ГИИКУз

Таянч сўзлар: мусика, фортепиано, маданият, санъат, мусика асари, дирижёр, концертмейстер, бастакор, пианиночи.

Ключевые слова: музыка, фортепиано, культура, искусство, музыкальное произведение, дирижёр, концертмейстер, композитор, пианист.

Key words: music, piano, culture, art, musical work, conductor, concertmaster, composer, pianist.

Это искусство имеет давнюю историю. С тех пор как они начали исполнять дирижёрское искусство, у них возникла необходимость соблюдать ритм и темп. Начало в танцах и песнях народов наряду хлопнуть по ритму, или ударением на барабанах. В Древней Греции были хоровые руководители, которые, стуча ногами, определяли ритм.

Римская поэзия использовала определённые движения рук для управления школьным хором. Эти два упомянутых способа дирижирования заложили основу для оркестрового управления, чтобы наладить четкое совместное исполнение

Дирижёр постукивал ногой по такту, постукивая палкой по пульту или по полу, и в то же время постукивал по нотной тетради и пульту, завернутой в трубу.

Одним словом, показывать такт ногами продолжалось долгое время. Известный немецкий композитор Маттесон (1731 г.) высказал следующее мнение: «Странно, что некоторые исполнители дают положительное мнение о том, как ударять по тактам ногой, потому что, возможно, считают, что им удобнее считать такт на ногах, чем на головах. Поэтому он подчинялся ногам». [1.15]

А дирижерская палочка тогда жила в разной длине. Иногда его длина достигала 180 см, и

его называли «Дирижерский жезл – палочка», а также ударяя по земле, устанавливали такт. Нетрудно представить себе, какой огромный шум производит удар по полу в оперном театре, в концертном зале, в церкви. Такой метод оркестрового управления был особенно распространен во Франции, в частности, в городе Париже. Его привез и распространил композитор Люлли.

Однажды, когда он, увлеченный музыкой, дирижировал, он получил травму ноги острым концом палки «палочки». Эта рана стала причиной его смерти. Но и это горе не бросило тень на эту давно укоренившуюся традицию. Одним словом, в XVII и XVIII веках дирижерскую функцию в основном исполняли композиторы, игравшие на клавесине, органе и т. д., а иногда и главный скрипач, которого мы сегодня называем концертмейстером оркестра. Они в основном исполняли свои, а иногда и чужие произведения вместе с оркестром. [2.65]

К тому времени, когда музыкальное искусство начало стремительно развиваться, появились оперы, имевшие первоначальное значение. Композиторы начали записывать музыку для различных ансамблей и голосов. Для достижения единства динамики в исполнении таких групп возникла необходимость в их управлении. По мере усложнения созданных музыкальных произведений возрастала потребность в руководстве певцами и оркестром.

Необходимость соблюдения единства и динамики в исполнении требовала возложения этой важной задачи на самых ответственных и квалифицированных музыкантов. Такими были первые скрипачи оркестра или музыканты, исполнявшие партию чембало, обеспечивавшую гармонию в оркестре. Иногда эту задачу выполняли оба вместе. То есть, если

чембалист руководил солистами и хором, то первый скрипач руководил оркестром.

Управление в таком виде тоже было дирижёрским, но тогда оно не имело нынешнего значения и формы. Отличительной особенностью этого этапа развития дирижерского искусства было то, что оркестром руководили музыканты, являвшиеся его членами. Дирижуя, они продолжали свои основные упражнения: первый скрипач, игравший на первых скрипичных партиях, органист - на органе, чембалист - на чембало.

Было ясно, что совместное выполнение нескольких задач, таким образом, не могло бы продлиться долго. Это обстоятельство просуществовало до тех пор, пока фактура музыкальных произведений не стала достаточно простой и достаточно известной и понятной для всех исполнителей, многие из которых сохранились и потому, что были понятны. По мере развития музыкального искусства сложились и состав произведений, и музыкальный язык.

Одновременно работая в оркестре, управление им превратилось в сложную, а позднее в совершенно невыполнимую работу. Когда музыкальное произведение усложнялось составом, языком, фактурой, стало невозможным управлять коллективным исполнением музыки, обязанность управления исполнительством взяла на себя лицо, не занятое в оркестре в то же время. Эту эпоху можно назвать возникновением дирижирования, то есть началом дирижирования в вашем современном понимании. Дирижер отделился от оркестра потому, что надо было не стоять на месте, а руководить извне. Это обстоятельство

значительно увеличило возможности управления исполнительством, повысило влияние Дирижера на других музыкантов. В дальнейшем Дирижер стал единственным исполнителем музыкального произведения. Начался процесс развития и высокого совершенствования дирижерской техники, считалось, что невозможно управлять коллективом больших исполнителей, исполняющих музыку, исходя из сложных, разнообразных исполнительских инструментов. [3.41]

Одним из первых вывели эту профессию на высший уровень исполнители-музыканты или композиторы, обладавшие определенными дирижерскими способностями. Здесь можно перечислить имена Люлли, Глюка, Моцарта, Мендельсона, Шпора, Вебера, Рихарда Штрауса, Вагнера, Берлиоза, Ф. Листа, Г. Малера и других. Все перечисленные дирижеры занимались этим ремеслом параллельно с другими своими специальностями - композицией, скрипкой и т.д. Такая параллельная деятельность сохранилась и в последующие периоды. Например, известными дирижёрами были композитор Вагнер, композитор и пианист Ференс Лист, пианист Ганс фон Бюлов, композитор Густав Малер, композитор и пианист Сергей Рахманинов, пианисты Зилоти и Сафонов, Рихтер и Мотли. Они получили образование композитора и одновременно были пианистами. Никиш - музыкант и композитор, Артуро Тосканини - виолончелист, Бруно вальтер и Отто Клемперер - пианист, Оскар Фрид - вальторнист и другие.

Литература

1. Тошматов Э. Дирижёрство. - Т., 2008.
2. Азимов К. Дирижеры Узбекистана. Т. 2001.
3. Kurt Redel. Taktschlagen oder Dirigieren. М.: РИГОРДЕ. 2005.

РЕЗЮМЕ. Ушбу мақолада дирижёрлик санъатининг тарихи, унинг ривожланиши ва ўзлаштирилиши, ижро маҳорати қоидалари, ўқитиш тартиби ҳақида сўзлаб ўтиш мумкин.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассказывается об истории искусства дирижирования, его развитии и контроле, правилах исполнения и порядке обучения.

SUMMARY. This article talks about the history of the art of conducting, its development and control, rules of performance and training procedures.

QARAQALPAQ MUZÍKA MIYRASLARÍNÍN TARIYXÍY RAWAJLANÍWÍ

Ziywar Askarova – docent w.w.a.

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat instituti Nókis filiali

Tayanch soʻzlar: musiqa madaniyati, tarixi, faoliyati, estetikasi, yoshlar tarbiyasi.

Ключевые слова: музыкальная культура, история, деятельность, эстетика, воспитание молодежи.

Key words: musical culture, history, activities, aesthetics, youth education.

Insan mádeniyatınıń eń negizgi bólegi sanalğan estetik mádeniyatınıń fundamenti ulıwma bilim beriw mekteplerinde qoyıladı.

Bunda kóplegen pánler qatarı muzıka sabaqlarınıń imkaniyatları oǵada úlken. Muzıka sánıyatı (kórkem óneri) ózine say bir álem (dúnya). Ájayıp dawıslar, namalar, ırǵaq hám qashırımlar, jaǵımlı muzıkalıq sesler kewillerdi tolqıtadı. Muzıka kórkem óneri turmıstı ózine say kórkem obrazlar arqalı súwretleydi, tıńlawshılardıń júregine jetip, oy-órisine, qálbine tásir etiw arqalı onda túrli qábiletlerdi rawajlandıradı, aqıl-oy, sanasın ósiredi, turmıstı, ómirdi keńirek hám tereńnen túsine biliwine járdem beredi. Ótmishke bir názer taslasaq, muzıka óneri eń eskiden kiyatırǵan óner ekenligin, onı ata-babalarımız ómirinde dúnyaǵa atın shıǵarǵan ne bir ullı insanlar, óz dáwiriniń aldaǵı adamlarınıń ómirinde, olardıń dóretiwshilik miynetleri, izleniwleri, ayrıqsha orın tutqanlıǵın kóremiz. Jámiyetimizdiń keleshegi jaslar menen. Olardı kásip-ónerge úyretiw, ilimlerde boyına sińdiriw menen bir qatarda ádep-ıkramlı, ashıq júzli, kewli taza hám álbette joqarı mádeniyatlı adamlar etip tárbiyalaw búgingi künde mámleketlik áhmiyetke iye másele bolıp tabıladı.

Milliy mádeniy miyras úlgileri mazmunında sáwlelengen pikirler jas áwladtı ádeplilik estetikasına tárbiyalawda oǵada áhmiyetli rol oynaydı. Gárezsizlik jıllarında ruwxıy tárbiyanıń ilimiy, pedagogik tiykarların tiklew, usı maqsette bul orında milliy mádeniy miyras hám de úrp-ádet dástúrlerden únemli paydalanıwǵa bolǵan talap kúsheydi. Sebebi, siyasiy-mádeniy rawajlanıwlarda ádeplilik tárbiyasın rawajlandırıwda da mámleket bas orında bolıwı hám bul ruwxıy fundamentin tiykarlap beriwı ayrıqsha kórsetip berilgen.

Gárezsizlik sharapatı menen Qaraqalpaqstanda da jaslardı, keleshek áwladtı muzıka arqalı ruwxıy jaqtan tárbiyalawǵa imkaniyatlar jaratıldı. Demek milliy gárezsizlik ideologiyası-xalqımızdıń ásirler dawamında qalıplesken joqarı ruwxıy úrp-ádet dástúrleri ullı ata-babalarımızdıń óshpes miyraslarınan azıqlanadı. Keleshek áwladtı tárbiyalawda joqarı

hám orta arnawlı bilimlendiriw sistemasına bir qansha wazıypalar júklengen. Mine usınday wazıypalardıń biri keleshek áwladtı muzıka arqalı ádeplilik estetikasına tárbiyalaw, milliy muzıka miyrasları, tiykarınan qaraqalpaq muzıka miyrasları, zamanagóy qaraqalpaq kompozitorları shıǵarmalarındaǵı pikirler, olardaǵı ilgeri súrilgen pikirler haqqındaǵı bilimlerde bayıtıw, qaraqalpaq muzıka shıǵarmaların atqarıw kónlikpelerin hám bilimlerin qalıplestiriwden ibarat.

Qaraqalpaq muzıka miyrasları xalıqtıń siyasiy hám tariyxıy rawajlanıwı, etno-psixologik tárepleri, ómirlik tájiriýbeleri, siyasiy kóz-qarasları, maqseti hám de onı ámelge asırıw jolında shólkemlestiriletuǵın iskerlik tarawları, shaxsqa tálim-tárbiya beriw dástúrleri tiykarında qalıplesken bolıp, ásirler dawamında tariyxıy basqıshlar tiykarında áwladtan-áwladqa ótip kelmekte. Usı sebepli qaraqalpaq muzıka miyrasları mazmunın tereń úyreniw, olardaǵı sáwlelengen biybaha pikirlerden tálim-tárbiya jolında paydalanıw zárúrligin arttıradı. «Shıǵıs muzıkası-bul shıǵıs filosofiyası, dúnya mádeniy miyrasları qatarında Shıǵıs muzıkasınıń ornı ullı» [1.308] Álbette óz xalqımızdıń muzıka tariyxın úyreniw óz aldına bir aktual másele bolıp tabıladı, «Qaraqalpaqlar áyyemgi hám bay tariyxqa iye xalıq. Bul xalıq pútkil dúnyaǵa belgili bolǵan milliy mádeniyatqa, óz milliyligine tán ózgeshe iskusstvosına, klassik ádebiyatına, ruwxıy baylıqlarına, úrp-ádet dástúrlerine iye».

Muzıka óneri adamnıń ishki ruwxıy dúnyasın, hár qıylı sezimlerin, ásirese quwanış-kúyinishlerin ulıwmalastırılǵan túrde jaǵımlı sazlar járdeminde obrazlı jetkerip beriwdiń bir túri esaplanadı. Tıńlawshı muzıkada sáwlelengen waqıyaǵa qıyal juwırtıp, ondaǵı qubılıslarǵa ózin qatnasıp atırǵan taqılette túsiniw, eriksiz túrde sol waqıyalıqqa ózin aralastırıp, ishki pikir kózqarasın bildiriwge májbúr boladı. Júzege kelgen jaqsı sezimler arqalı adamlar menen ózara baylanışlıq, bir pikirlilik qalıpleseedi. Demek, muzıka adamnıń dúnya túsiniwine de kózqarasına da tásirin tiygizip, onıń obrazları adamnıń waqıyalıqqa qatnastaǵı ishki sezimlerin, toǵanıslarınan, kewil xoshınan turadı. Sonday-aq,

estetikalıq tárbiya sistemasında da muzıka ayrıqsha roldi atqaradı. Ol «insánıyattıń ruwxıy dúnyasına kúshli tásir etedi, ol qanday dóretiwshilik adamı bolmasın, qanday kásipti iyelemesin dóretiwshilik qábiletin kúsheytiwge óz tásirin tiygizedi». Muzıka specifıkası ortalıǵında (melodiya, intonaciya) adamnıń oylaw hám seziw qábiiletlerin rawajlandıradı. Muzikalıq shıǵarmalardaǵı kórkem dóretiwshilik strukturasında oylaw hám emociyalıq mazmundı bayıtadı. Muzıka insannıń emociyasın rawajlandıradı hám ózine qabıllaw dárejesin kúsheytedi, sonıń ushında muzıkanı seziwshi til dep ataydı. Bul muzıka ádebiyat, teatr, súwretlew óneri sıyaqlı adamnıń sana-sezimine, turmısına, ómirine úlken tásirin tiygizedi. Onıń jámiyettegi bolıp atırǵan hámme ózgeriske tikkeley qatnası bar. [3.35] V.G.Belinskiy muzıka hám lirikalıq poeziyanı salıstıra otırıp, lirikalıq poeziyaǵa qaraǵanda muzıka kóbirek adamnıń ishki dúnyasınıń sáwlelendiredi dep atap ótedi. [4.28]

Al, rus kompozitorı hám kritik A.N.Serov bolsa, poetikalıq sózdiń kórkemlik múmkinshiligi menen muzıkanı salıstırıp, muzıka poeziyanı tolıqtıradı, sebebi qara sózge qaraǵanda muzıka arqalı bildiriw, sezdiriw kúshi dep esaplaydı [5.39]. Muzıka áleminde hámme nárseni seziwge boladı, adamnıń jan-dúnyasını, onıń xarakterin, qarama-qarsı kúshlerdiń, talaplardıń yamasa niyetlerdiń soqlıǵıswı filosofiyalıq oylar, sociyalıq konfliktler, hámmesi muzıkada emin erkin seziledi. Muzıkanıń rolin anıqlawda kóplegen kózqaraslar bar. Mısalı: Avstriya muzıka kritigi E.Ganslik, «Muzıkada tek sesler bar deydi». Bul jalǵan poeziya burjıy teoretiklerdiń boljawı bolǵan, olar muzıkanıń ómirge hesh qatnası joq dep túsingen. Durıs, geypara muzıka shıǵarmaları ádep-ikramlılıqtıń hesh qanday belgisin kórmeymiz, kerisinshe jaslarǵa, zıyanlı tásirin tiygizedi.

Dunaevskiy: Muzıka tárbiyalıq jumıstı alıp barıwda úlken rol atqaradı deydi. “Muzıka tıńlap otırıp qanday baxıtlı ómirdi kóre alasań, muzıka tıńlap otırıp ómir súriwdiń qanshelli ráhát ekenligin túsineseń. Usı ómirde bunnan da beter

jaqsı ómir súrgiń keledi. Qáne endi, men qusap hámme adam jaqsı ómir súriwge umılǵanda” - deydi. [6.9] Muzıkaǵa birewler shin iqlası menen qızıǵadı, birewler, tek kewlin kóterdi. Jeńil muzıkanıń ómiri qısqa desek, geybir haqıyqıy muzıkalar ásirler boyı ómir súredi. Mısalı, Bax, Mocart, Betxoven, Shaykovckiylardıń muzıkaları elege shekem tiri. Muzıka-sezim tili, ol qızǵın tásir etiwshi, kúshli sezimde muzıka abstract tásir etiwshi emes, bálki dálillengen tásirler sáwlelenedi. Kompozitor muzikalıq shıǵarma dóretkende sózsiz haqıyqatlıq waqıyaǵa, real turmısqa baylanıslı etip dóretdi. Muzıkanı tıńlaw, seziw adamnıń tábiyatına baylanıslı. Hár adam ózinshe túsinip, ózinshe qabıl etedi. Ol onıń ómir tájriybesine, qábiletine, aqıl-oyına, dúnyaǵa kózqarası árman-arzıwına baylanıslı. Muzıkanı tıńlap bilgen adam ǵana, onı durıs túsinedi.

Ullı kompozitor D.Shostakovich «Ullı muzıka iskustvosın súyiń hám qádirleń. Ol sizlerge oylawdıń, pútin bir dúnyasınıń ashıp beredi. Ol siziń ruwxıy dúnyańızdı kúsheytedi. Siz sol waqıtta jańasha dúnyanıń sulıw reńbereń táreplerin kóre alasız. Muzıka arqalı siz kórinbeytuǵın kúshlerin tabasızlar» [7.15]-degen edi. Orta ásirlerde jasap dóretiwshilik etken shıǵıstıń belgili alımı Yoqub Ibn Isxoq an- Kindiy muzıka insan ruwxına táseri ústinde kóp shıǵıllanǵanlıǵı hám bul tarawda bir qansha jetiskenliklerge erisken. Onıń aytıwınsha: - “Namalar menen güller ortasında qandayda bir uqsashlıq bar. Güllerden taralatuǵın jaǵımlı iyisler muzıkaǵa uqsaydı. Iyisler muzıka seslerine uqsap, insan kewlin kóteredi, kúshine kúsh qosadı”- deydi. Ishki sezim tuyǵılar muzıka ushın súyretlep beriw predmeti bolıwı menen birge teń turmıslıq mazmundı ashıp beriw quralı bolıp esaplanadı. Muzıka sáwlelengen ishki sezim, tuyǵılar waqıyalarǵa baylanıslı bolmaǵan taza abstraktlıq emociya emes. Olar barlıq waqıtta anıq kózqaras tiykarında tańlaǵan, payda bolǵan insan ómirinde kerek bolǵan sezimler, onı qorshaǵan ortalıqtıń tásirinde payda boladı. Ol turmıs waqıyaları tiykarında payda bolǵan kózqaraslardı ideyalardı sáwlelendiredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Cit.Po knig. Xasanov A.Sh. Hravstvenno-esteticheskoe vospitaniye molodeji sredstvam muziki Ganslik.E.O. muzikalno-prekrasnom.M.1910.
2. Xasanov A.Sh. Nravstvenno-esteticheskoe vospitaniye molodeji sredstvam muziki. T. «Fan» 1985.
3. Muzikalnoye vospitaniye v sovremennom mire. M. Sovetskiy kompozitor. 1973.
4. Shostakovich D. Znat i lyubit muzıku. M.1958.

REZYUME. Qoraqalpoqlarning musiqiy merosi - bu xalqning siyosiy va tarixiy rivojlanishining bir qismi bo'lib, etno-psixologik jihatlari, hayotiy tajribasi, siyosiy qarashlari, ularning maqsadi va amalga oshirilishi shaxsning ishbilarmonlik, ta'lim va tarixiy an'analarida aks etadi.

РЕЗЮМЕ. Музыкальная наследия каракалпаков -это часть политического и исторического развития народа, этно психологические аспекты, жизненный опыт, политические взгляды, цель и реализация которых находят отражение в деловых, образовательных и исторических традициях личности.

SUMMARY. The musical heritage of the Karakalpaks is a part of the political and historical development of the people, ethnopsychological aspects, life experience, political views, the purpose and implementation of which are reflected in the business, educational and historical traditions of the individual.

AKTYOR PLASTIKASI

Biybinaz Bakhieva – oqıtıwshı

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat instituti Nókis filiali

Tayanch so'zlar: aktyor plastikasi, teatr san'ati, tana harakati, mimika, dramatik ko'rinish, obraz yaratish, ekspressiv harakat, saxna plastikasi.

Ключевые слова: пластика актера, театральное искусство, движения тела, мимика, драматическое изображение, создание образа, выразительное движение, сценическая пластика.

Key words: actor's plasticity, theatrical art, body language, facial expressions, dramatic action, image creation, expressive movement, stage plasticity.

Insan denesi - bul tábiyattın eń jetiliskeń ájayıbatlarınan biri bolıp, áyyemnen kórkem óner sheberleri, filosoflar hám ilimpazlardın dıqqat orayında bolıp kelgen. Onın háreketi, túsindiriwshi qural sıpatında paydalanılıwı bolsa «insan plastikası» túsiniginiń tiykarın quraydı. Insan plastikası mádeniyatı - bul insan denesiniń estetikalıq, sezimlik hám mádeniy imkaniyatların ańlaw, olardı kórkem óner quralında kórsetiw mádeniyatı esaplanadı. Ol hár qıylı kórkem óner túrlerinde - músınshilik, teatr, ayaq oynı, moda, súwretlew óneri sıyaqlı baǵdarlarda keńnen sáwlelengen. Teatr kórkem óneri insan ruwxıy dúnyasınıń saxnadaǵı kórkem kórinisi bolıp, onda sóz, mimika, dawıs hám háreket úylesimi úlken rol atqaradı. Aktyordın saxnadaǵı fizikalıq kelip shıǵıwı, yaǵnıy denesi - onın eń tiykarǵı túsindiriwshi qurallarınan biri esaplanadı. Sol sebepli aktyor plastikası teatr pedagogikasında ayrıqsha orın tutadı. Ol aktyordın sezimlerin, obrazın, jaǵdayların saxnada anıq hám tásirli jetkeriw imkanın beredi.

«Insan plastikası» ataması grek tilinen alınǵan bolıp, «forma beriw», «beyimlesiw» degen mánilerdi ańlatadı. Antik dáwirde bul túsiniń insan denesin jetiliskeń formada súwretlewge qaratılǵan músınshilik óneri menen baylanıslı bolǵan. Ásirese, áyyemgi grek músınshileri adam anatomiyalıq dúzilisin tereń úyrenip, hárbir bulshıq et, dene háreketi hám jaǵdayına ayrıqsha itibar bergen. Bul dáwirde deneniń tek sırtqı gózzallıǵı emes, al ishki ruwxıy jaǵdayı da plastika arqalı kórsetilgen. Michelangelo, Donatello, Rafael sıyaqlı xudojnikler óz dóretpelerinde insan plastikası

arqalı ruwxıy tereńlikti, kúsh hám gózzallıq únlesligin kórsetiwge umılǵan. Aktyor plastikası - bul aktyordın dene háreketleri, mimikası, halatı, pozaları arqalı obraz jaratıw hám saxnada túsindiriw sheberligi dep te ańlawǵa boladı. Bul tek sırtqı fizikalıq jaǵday emes, al ishki jaǵdaylardın fizikalıq kórinisi bolıp tabıladı. Plastika arqalı aktyor saxnadaǵı dramalıq jaǵdaylardı, konflikt hám sezimlerdi kúsheytedi, tamashagóyge tásirshenlikti arttıradı. Áyyemgi Greciyada aktyorlar dene háreketi arqalı mifologiyalıq obrazlardı jaratqan. Evropada Stanislavskiy, Meyerxold, Brext sıyaqlı teatr tanıwshılar aktyor denesiniń ekspressiv kúshine úlken itibar bergen. Ásirese, Meyerxoldtıń «biomehanika» sisteması aktyor plastikası rawajlanıwında jana basqısh boldı. Onda dene háreketi arqalı dramalıq energiya kórsetiledi.

Zamanagóy teatr mekteplerinde aktyor plastikası óz aldına shınıǵıwlar arqalı rawajlandırıladı. Bul proceste aktyor:

- Dene erkinligi,
- Saxna keńisligin ańlaw,
- Háreket arqalı obraz kórsetiw,
- Ritm hám dinamikanı seziw,

Ishki halatlardı fizikalıq súwretlew sıyaqlı kónlikpelerdi iyeleydi.

Ayaq oynı, akrobatika, pantomima hám fizikalıq teatr (physical theatre) sıyaqlı shınıǵıwlar aktyor plastikasınıń tiykarın quraydı. Búgingi teatrda aktyordın tek sóz arqalı emes, al dene arqalı da obraz jaratıwı úlken áhmiyetke iye. Nonsayverbal teatr, fizikalıq teatr, háreketler teatrında aktyor plastikası tiykarǵı quralǵa aylanadı. Tamashagóydi saxnadaǵı háreketler,

dene tili, halatlar arqalı sezivge iytermelew bul baǵdardıń tiykarǵı principlerinen biri. Teatr hám ayaq oyın ónerinde insan denesiniń háreketi sezimli hám dramalıq kórsetiw quralı sıpatında xızmet etedi. Ásirese, balette hárbir háreket jetik estetikalıq kompoziciyaǵa iye bolıp, ol arqalı insan keshirmeleri, waqıyalar hám keypiyat jetkeriledi. Zamanagóy ayaq oyını baǵdarlarında bolsa dene erkinligi hám ishki energiya tiykarǵı kórsetiw formasına aylanadı. Búgingi kúnde insan plastikası mádeniyatı moda kórkem óneri, performanslar, installyaciýalar hám vizual texnologiyalarǵa tiykarlangan kórkem ónerde keń qollanıladı. Hárbir insan óziniń dene kelbetine mádeniy hám estetikalıq qatnas jasawǵa umtıladı. Fizikalıq salamatlıq, sırtqı kórinis, háreket mádeniyatı - bulardıń barlıǵı plastikalıq sananıń rawajlanıwında áhmiyetli rol oynaydı. Sonday-aq, yoga, gimnastika, fitness, poziciyalıq terapiya

siyaqlı denegge tiykarlangan ámeliyatlar insan plastikası mádeniyatınıń zamanagóy túrleri bolıp esaplanadı. İnsan plastikası mádeniyatı - bul tek ǵana kórkem ónerdiń bir baǵdarı emes, al insannıń óz denesine hám sanasına bolǵan estetikalıq múnásibeti. Ol mádeniyatlararalıq qarım-qatnas, gózzallıq normaları hám ruwxıy jaǵdaylardı bildiriw quralı sıpatında áhmiyetli rol atqaradı. Hárekettegi estetikalıq únleslik, dene tiliniń tereń ruwxıy mazmunı búgingi kúnde kórkem óner hám jámiyettiń rawajlanıwında ayırıqsha áhmiyetke iye. Aktyor plastikası - bul saxnadaǵı háreket mádeniyatı, dramalıq jaǵdaydı fizikalıq kórsetiw quralı hám aktyor sheberliginiń ajıralmas bólegi. Ol aktyorǵa obrazdı jáne de tereń, tábiyiy hám tásirshenlew kórsetiw imkaniyatın beredi. Zamanagóy teatrda aktyor plastikası kórkem tásirshenlikti arttırıw quralı sıpatında óziniń áhmiyetin saqlap qalmaqta.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Stanislavskiy K. "Aktyorning ish usuli". Toshkent, 1980.
2. Meyerxold V. "Teatr va biomekanika". Moskva, 1922.
3. G'ofurov A. "San'atshunoslik asoslari". Toshkent, 2019.
4. Barba E. "The Paper Canoe: A Guide to Theatre Anthropology", Routledge.
5. Arnheim R. "Visual Thinking". University of California Press, 1969.
6. Berger J. "Ways of Seeing". Penguin Books, 1972.

REZYUME. Ushbu maqolada inson plastikasi madaniyati tushunchasining mohiyati, tarixiy shakllanishi, zamonaviy san'atdagi ko'rinishi va estetik qimmatini tahlil qilingan hamda aktyor plastikasi tushunchasi, uning teatr san'atidagi o'rni va namoyish vositasi sifatidagi ahamiyati ko'rsatilgan. Inson jismi va harakati orqali anglatadigan go'zallik, ruhiy va madaniy tafakkur darajasi asosiy e'tibor markazida bo'lgan. Aktyorning tana harakati orqali obraz yaratish qobiliyati, sahnadagi jismoniy erkinlik va dramatik ko'rsatish vositasi sifatida plastika vositalarining qo'llanilishi haqida so'z yuritilgan. Shuningdek, plastika san'atining teatr, o'yin, haykaltaroshlik va boshqa san'at turlaridagi o'rni ko'rsatilgan hamda aktyor tayyorlashda plastik madaniyatning roli va amaliy ahamiyati haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье анализируется сущность, историческое формирование, проявление и эстетическая ценность культуры человеческой пластики в современном искусстве, а также понятие актерской пластики, ее роль в театральном искусстве и значение как средства выразительности. Красота, выражаемая через тело и движения человека, а также уровень духовности и культурного мышления находились в центре внимания. Обсуждается способность актёра создавать образы посредством физических движений, физическая свобода на сцене и использование средств пластики в качестве средства драматического представления. Также была показана роль искусства пластики в театре, танце, скульптуре и других видах искусства, а также обсуждена роль и практическое значение пластической культуры в подготовке актеров.

SUMMARY. This article analyzes the essence of the concept of human plasticity culture, its historical formation, its manifestation in contemporary art, and its aesthetic value. It also highlights the concept of actor plasticity, its role in theatrical art, and its significance as a means of expression. The focus was on the beauty expressed through the human body and movements, as well as the level of spiritual and cultural thinking. The actor's ability to create an image through physical movement, physical freedom on stage, and the use of plastic tools as a means of dramatic expression are discussed. The role of plastic arts in theater, dance, sculpture, and other art forms was also highlighted, and the role and practical significance of plastic culture in actor training were discussed.

ÓZBEKSTANDA ESTRADA KÓRKEM ÓNERININIŇ RAWAJLANIWI

Zarlıq Bekbergenov – docent

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat instituti Nókis filiali

Tayanch so'zlar: estrada, disko, pop, rok, rep, xevi, jaz, jaz orkestri, estrada simfonik orkestr, yakkanavoz, yakka xonanda, VIA, milliy estrada, estrada kompazitori.

Ключевые слова: страдный, диско, поп, рок, рэп, хеви, джаз, джазовый оркестр, эстрадный симфонический оркестр, солист, солист, ВИА, национальная эстрада, эстрадный композитор.

Key words: pop, disco, pop, rock, rap, xevi, jazz, jazz orchestra, pop symphony orchestra, soloist, soloist, VIA, national pop, pop composer.

XX ásirniń baslarınan baslap xalqımızdıń kóp ásirlik bay muzıka miyrası, tiykarında payda bolǵan mádeniy miyrası keńnen rawajlanıp háweskerlik dógerekleri dúzile basladı. Muzıqlıq folklor hám awızeki milliy professional muzıka dep júrgizilgen xalıq qosıqları hám saz-ásbaplıq milliy nama hám qosıqlar etikalıq professional hám háweskerlik jamáatleri dúzile basladı. Solar menen bir qatarda bir hám kóp dawıslı jóneliste ózbek estrada kórkem óneri payda bola basladı. Túrli milliy vokal-saz ásbaplı ansambller, «djaz», «simfo-djaz» orkestrleri háwesker hám professional qosıqshılar hám sazender jetilisip shıqtı. «Estrada» (fransuzsha ESTRADA, latinsha STRATUM) ataması tiykarında taxtadan pol qurıw (saxna qurıw mánisin ańlatadı.

«**Estrada koncerti**» - birdey yamasa hár qıylı kórkem óner úlgilerinen dúzilgen koncert tamashası.

«**Estrada kórkem óneri**» - muzıkanıń bir túri bolıp, kóbinese jeńil saz hám vokal muzıkasınıń shıǵarmaları jıyındısı.

«**Estrada muzıkası**» - túrli mazmunda shıǵarılǵan jeńil, hár qıylı qosıq hám saz-ásbaplıq muzıkanıń bir túri.

«**Estrada kompozitori**» - estrada muzıkasın dóretiwshi.

«**Estrada jamáatleri atları**», «Estrada orkestri», «Estrada-simfonik orkestri», «Djaz orkestri», «Simfo-jaz orkestri», «Big-bend», «Estrada vokal-saz ásbaplıq ansambli» hám basqalar.

«**Pop muzıka**» (inglisshe - popmusic) - Batis mádeniyatında keń tarqalǵan muzıka túri. Onıń turleri «Rok muzka», «Xard-rok», «Disko», «Rep», «Xevi», «Blyuz». Bul atamalar XX ásirniń 50-jıllarınan jáháán muzıkasına kirip keldi.

Ózbek estrada kórkem óneriniń rawajlanıwı XIX ásirniń ekinshi yarımınan baslap xalıq arasında «estrada», «estrada koncerti», «estrada kórkem óneri» atamaları menen kirip kele basladı. Bul Túrkistan úkesiniń qalalarına Rossiyadan gastrolǵa kelgen koncert tamashalarınan baslanǵan. XX ásirniń 20-30-jıllarında

Ózbekstanda dúzilgen “Ashula va raqs” guruhi, «Mashshoqlar todasi», «Musiqiy etnografik ansambl»leriniń xalıq arasında kórsetken tamashaların «koncert», «estrada koncerti» dep daǵazalawı ádetke aylana basladı.

1927-jılı Ali Ardobus (Ibrohimov) Samarqandta jas háweskerlerden dúzilgen «Kók kóylekler» ansambli Ózbekstanda zamanagóy milliy estrada kórkem óneriniń rawajlanıwında Tamaraxanım (1906-1987) óziniń úlken úlesin qosadı. XX ásirniń 50-60-jıllarında respub-likamızda estrada jamáatleri tamashagóyler ushın koncertler bere basladı. 1940-jılı Tashkentte M. Jolkov basshılıǵında «Myuzik xoll» estrada jamáati hám Ózbekstan mámleketlik filarmoniyası quramında 1942-jılı estrada ansambli, 1944-jılı N.Zinin basshılıǵında «Simfo-jaz orkestri» dúzildi. Sol ansambllerdiń repertuarında tiykarınan rus kompozitorlarınıń qosıq hám saz-ásbaplıq namalarınan dúzilgen edi. 1950-80-jıllarda zamanagóy ózbek estrada kórkem óneriniń rawajlanıwı XX ásirniń 50-60-jıllarında respublikamızda estrada jamáatleri qatnasıwında tamashagóyler ushın koncert beriw dástürge aylana basladı. 1954-jılı Ózbekstan mámleketlik filarmoniyası quramında «Estrada kvarteti» ansambli dúzildi. 1954-jıl «Ózbek mámleketlik estradası» dúzildi hám barlıq jamáatler onıń quramına ótkerildi. Ondaǵı tiykarǵı maqseti estrada muzıkasın rawajlandırıw edi. 1957-jılda, Moskvada jáhán jasları hám talabalarınıń VI xalıqaralıq festivalı ótkeriliw múnásibeti menen Tashkentte «Jaslıq» milliy estrada ansambli dúziledi. Ansambl eki topardan ibarat bolıp, “Milliy estrada ansambli” hám “Estrada ansambli” dep atalǵan. Ansamblge jetekshi sazender menen birge B.Zokirov, L.Zokirova, N.Zokirov, F.Sodiqova, R.Nomozov, N.Eshonxojayev kibi qosıqshılar mirat etiledi. Konsert dástirinde kompozitor E.Salixov hám V.Dementevlar tárepinen jazılǵan jaslıq, doslıq, tınıshlıq temasındaǵı qosıqları orın aladı. Festivalda Botır Zokirov óziniń estradalıq qosıqları menen qatnastı hám tamashagóyler

itibarına eristi. 1958-jılı Ózbekstan mámleketlik estrada djaz orkestri dúziledi. Sh.Ramazonov bashılıǵında kompozitor Anatoliy Kroll hám diriyyor Yevgeniy Jivayevlar dóretiwshiliklerin bas orkestr repertuarında «Arabcha tango», afgan xalıq «O, karvonboshi», «Maro bebus» qosıqları, meksikansha «Xayr muhabbat» bir qatar ózbek xalıq qosıqlar sol dáwirdeń eń jaqsı qosıqlarına aylanadı. 1964-jıldı kompozitor Enmark Salixov tárepinen «Estrada orkestri» dúzildi. Kelesi jıldan baslap tarlı hám ayırım ózbek xalıq saz áspablari kirgizilgen «Estrada-simfonik orkestri» dep ataldı. 1970-jılı jas atqarıwshılardan dúzilgen “Yalla” (VIA) vokal-saz áspablıq ansambliniń dóretiwshiligi ayrıqsha óziniń tásirin kórsetti. 1971-jıldıń 9-fevralında «Yalla» vokal-saz áspablıq ansambli óziniń birinshi koncert dástúrin tamashagóylerge inám etti. “Yalla” vokal-saz áspablıq ansambli repertuarında qayta islengen ózbek xalıq qosıǵı «Yallama-yorim» bastakor Orif (garmon) Toshmatovtıń «Andijon polkasi» (Sayyor) hám jas kompozitor E.Salixovtıń «Qiz bola» (P.Mo‘min) qosıqları tamashagóyler itibarin ózine tarttı hám xalıq arasında keń tarqaldı. Estrada kórkem ónerinde pop-muzıka, rok-muzıkalarınıń vokal-saz áspablıq toparları joqarǵı orınǵa, shıǵıp ketti. «Yalla» vokal-saz áspablıq ansambli óziniń dáslepki koncert dástúrin beriwden baslap tamashagóyler itibarina eristi. Ámeliyatta, jas qosıqshı hám sazendelerdi birlestirgen “Navo”, “Sado”, “Navruz” sıyaqlı bir qatar vokal-saz áspablıq ansamblleri dúzildi hám ózine tán jónelislerinde dóretiwshilik alıp bardı. Estrada-simfoniyalı orkestriniń dóretiwshilik jónelisi hám janrları hár tárepleme ózbek muzıka kórkem óneriniń milliylik hám zamanagóylik tárepleri menen rawajlanıp basladı. Jıllar dawamında orkestrdiń repertuarı jańadan, original qosıq hám saz ásbaplıq shıǵarmalar menen bayıtılıp bardı. I.Akbarov, M.Burxonov, Sh.Ramazonov, A.Muhamedov, X.Izomov, E.Salixov, D.Zokirov, S.Jalil, E.Qalandarov, D.Saydaminovalardıń dóretiwshiliklerinde milliy muzıkanıń dástúrlerine tiykarlangan. Estrada jónelisindegi bir qatar qosıqlar dóretildi. I.Akbarovtıń «Gazli», «Qaydasan», «Yor kel» (H.G‘ulom), «Ráno» (S.Akbariy), «Qor yog‘ar» (S.Zunnunova); A.Muhamedovning «Bu oqshom» (M.Qoriyev), X.Izomovning «Kozi xumor» (Sh. Shomahmudov); E.Salixovtıń «Umid» (A.Muxtor), «Qiz bola» (P.Mo‘min); D.Zokirovtıń «Kuchalar» (T.Tola); M.Burhonovtıń «Ózbekiston gul diyorum» (E.Vohidov); Sh.Ramazonovtıń «Sevdim dildan» (A.Isroilov); E.Qalandarovtıń «Yor-yor»; D.Soatqulovtıń «Mohigul» (H.G‘ulom) sıyaqlı

shıǵarmalar dóretildi. 70-jıllardıń basında orkestr jámaátiniń dóretiwshiliginde Botir Zokirov hám Yunus Turayevlar menen birgelikte «Toshkent myuzik-xoll» dúzildi. Teatrlastırılǵan scenariylar tiykarında koncertler shólkemlestirildi. Eń áhmiyetlisi ózbek estrada muzıkası atqarıwshılıǵında vokal-saz ásbaplıq ansamblleri dúzile basladı, estrada qosıqshı hám sazendeleriniń jas áwladları tárbiyalana basladı. Myuzik-xoll jas qosıqshılar ushın haqıyqiy estrada mektebi wazıypasın atqaradı. 1978-jılı Samarqand qalasında «Zarafshon» háwesker estrada ansamblinde estrada qosıqshılıǵı ózleriniń dóretiwshilik iskerliklerin baslagan. 1979-jılı «Samarqand» atamasında professional estrada ansambli dúzildi. Usı ansambller 1980-jıldan Samarqand filarmoniyasında 1994-jıldan baslap ansambli Toshkentte dóretiwshilik iskerligin dawam etedi. Estrada ansambli ushın aranjirovka islengen xalıq qosıqlarınan: «Bari gal», «Tanavor», «Lazgi», «Sumbula», «Aylonay», «Dodarakam» (tajik xalıq qosıǵı), «Demadimmi» (türk xalıq qosıǵı); kompozitor U.Jivayevtıń «Samarqand» (H.Muhammad), N.Musayevtıń «Azizim onam» (Sh.Husanov), E.Salixovning «Sevgi bahori» (H.Muhammad), M.Leviyevning «O‘rik gullaganda» (H.Olimjon), A.Rasulov muzıkası hám sózine «Yoqasız», «Muhabbat bormi dunyoda», «Yallama deymen» (L.Jiyanov), A.Xolmurodovtıń «Ko‘rgim kelar», «Umr bahori», «Taqdir qori» (B.Bobomurod), N.Muhamedovning «Qaldirg‘och» (K.Siddiqxo‘jayev), Sh.Tursunovtıń «Yaxshi odamlar» (M.Otajonova) sıyaqlı qosıqları menen qosıqshı tınlawshılar qálbinde saqlanıp kelmekte. 1995-jıldan baslap hár jılı «Ózbekstan Watanım meniń» qosıq festivalı, 1997-jıldan baslap hár eki jıldı Samarqand qalasında «Sharq taronalari» xalıq-aralıq muzıka festivalın ótkeriw, 1999-jılı «Sado» respublikalıq professional jańa qosıqlar festivalı, 2000-jılı balalar kórkem óner festivalları hár jılı «Nawrız» bayramın belgilew haqqındaǵı qararlar qabil etildi. Ózbek estradasınıń tiykarın salıwshılar Tamaraxanım, Batır Zakirov, Rano Sharipova, Yunus Torayev, Bahram Mavlonov, Staxan Rahimov, Farrux Zokirov, Mansur Toshmatov, G‘ulomjon Yoqubov, Kozim Qayumov, Shaxboz Nizomiddinov, Kumush Razzoqova, Nuriddin Haydarov, Nasiba Abdullayeva, Sultonposhsha Udayeva hám basqa da estrada qosıqshılarınıń baslaǵan islerin Ilham Farmanov, Rawshan Namozov, Azim Mullaxonov, Muhriddin Xoliqov, Ğiyos Boytoyev, Mavluda Asalxojayeva, Rawsan Komilov, Shahlo Rustamova, Ozodbek Nazarbekov, Gulsanam Mamazoitova, Tashpolat

Matkarimov, Tohir Sodiqov, Dilfuza Rahimova, Sevara Nazarxon, Izzatilla Ibrohimov, Dilnoza Ismiyaminovalar davam etip kelmekte. Solar menen bir qatarda Rashid Xoliqov basshılıgında «Shahzod», Muhammadjon Rozimuxamedov basshılıgında «Shofayz», Doniyor Mamedov basshılıgında «Bayram», Abdulla Shomag'urupov basshılıgında «Nola», Tohir Sodiqov basshılıgında «Bolalar», M.Toshmatov tárepinen shólkemlestirilgen «Setora» toparı, Umid Shaxobov basshılıgında «Marjon» toparı, «Sidriz» hám «Xoja», «Toj», «Sarbon», «Diyor», «Bunyod», «Safar» sıyaqlı estrada toparları zamanagóy estrada kórkem óneriniń rawajlanıwına salmaqlı úleslerin qostı. XX ásirdeń

90-jıllarında ózbek estrada kórkem ónerine qosıqshı, Ózbekistan xalıq artisti Yulduz Usmonova óziniń keń diapozonlı jaǵımlı hawazı ózine tán atqarıwshılıq usılları menen kirip keldi. Onıń «Mayda-mayda», «Hamroz» sıyaqlı qosıqları menen shayır I.Jiyanov sózlerine jazılǵan «Tanhoman», «Nilufar gulim», «Yor bolasizmi», «Ayol» (Sh.Salimova), «Ayol oshiq bolsa» (B.Bobomurod) kibi lirikalıq, dártli qosıqları menen birge «Hech kimga bermayman seni Ozbekiston», «Ozingdan qoymasın xalqım», «Xalq bol edim» (Muhammad Yusuf), kompozitor Anor Nazarov muzıkasına «Men nechun sevaman Ozbekistonni» (Abdulla Oripov) qosıqları xalıq arasında keńnen taradı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. O'zbekiston san'ati. «Sharq» nashriyoti. -T.: 2001.
2. O'zbeknavo. Ustozlar, yulduzlar, shogirdlar. «Cho'lpon» nashriyoti. -T., 2000.
3. M.Qoriyoqubov nomidagi O'zbek davlat filarmoniyasi va «O'zbekkonsert» birlashmasining arxivi.

РЕЗЮМЕ. Ushbu maqolada turli milliy vokal-cholg'u ansambllari, «jaz», «simfo-jaz» orkestrlari havaskor va professional qo'shiqchilar hamda sozandalar yetishib chiqqanligi haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматривается, как выросли различные национальные вокально-инструментальные ансамбли, джазовые и симфо-джазовые оркестры, а также любительские и профессиональные певцы и музыканты.

SUMMARY. This article discusses the emergence of various national vocal and instrumental ensembles, jazz and symphony jazz orchestras, as well as amateur and professional singers and musicians.

ЖУПЛЫҚ ХӘМ ҒАЛАБАЛЫҚ ЭТЮДЛАР ҮСТИНДЕ ИСЛЕҮ

Гулбаҳар Бекниязова – доцент

**Лизахан Уразмбетова – «Режиссура көркем өнери»
кафедрасы баслығы, профессор**

Таянч сўзлар: этюд, асар, сахна, драматургия, сценарий, Станиславский, шароит, педагог, талаба.

Ключевые слова: этюд, произведение, сцена, драматургия, сценарий, Станиславский, обстоятельства, педагог, студент.

Key words: etude, work, scene, dramaturgy, script, Stanislavskiy, circumstances, teacher, student.

Излениўшең сўўретши өз шығармасын жаратыўдан алдын онлап, жүзлеп сўўретлер сызыўы, характерге карап этюдлар жаратыўы керек болғаны сыяқлы актёрда этюдлар үстинде сондай излениўшеңлик пенен ислесиў керек. Бул этюдларға оның турмыслық гүзетиўлери жәмлескен болыўы орынлы болады. Этюдлар көркем шеберликке ерисиў куралы сыпатында көрип шығылады. Себеби, олар актёрлық оқыўының барлық басқышларында керек болады. Биринши курста студентке таныс болған ойлап табылған этюдлар менен жумыс алып барылса, екинши курста әдебиятлар тийкарында жаратылған

жаңа этюдлар жүзеге келе баслайды. Олар қатарына ертеқ яки пьеса, гүрриң хәм романлардан үзиндилер кириўи мүмкин.

Студентлердиң дөретиўшилиқ хәм көркем санасын раўажландырыўда этюдлар айрықша әҳмийетке ийе болып, студенттиң “егерде” яки берилген “шәрт-шараяттағы” дәслепки сахнадағы орынлаўы есапланады. Бул процессте студент актёрлыққа биринши қәдемин таслайды. Этюдлар үстинде ислеўде бир адамлық, жуп, ғалабалық этюдлардан пайдаланылады. Этюдларды орынлаў аркалы студентлер алдында жаңа курамалы шынығыўлар пайда бола баслайды.

Бул актёр шеберлиги бойынша алынған көнликпелерди беккемлеп, кейинги курс үшін фундамент болады. Этюд – турмыстан алынған бір ўақыя болып диалогларсыз, ис-хәрекетте атқарылады. Этюд латынша сөзден алынған болып шынығыў, тренинг сыяқлы мәнилерди билдирип, театр педагогикасында актёрлық техникасын раўажландырыў хәм жетилистириў үшін хызмет қылыўшы жанр есапланады. Турмыслық хақыйқат тийкарында хәрекетке тийкарланған, кем сөзли, диалогсыз, драматургия компонентлерин жәмлеген киши көринис. Драматургияның компонентлерине ўақыя, карама-қарсылықлар киреди хәм олар композицион дүзилiske ийе болыўы керек.

Драматургиялық шығармаларға тән барлық кубылыслар этюдта болыўы керек. Этюд сөзсиз хәрекет тийкарында атқарылады, бирақ айырым ўақытлары бир, еки сөзлерди ислетиў мүмкин. Мысалы, аьло, салем, яқшы, саў бол х.т.б сөзлерди сондай ислетиў керек, ол диалогқа айланбаўы керек. Этюд үстинде ислеў студентлердин дөретиўшилиқ қыялларын хәм фантазиясын күшейтеди. Шеберлик техникасын раўажландырады.

Этюд жаратыў үш басқыштан ибарат:

1-басқыш. Этюдтың сценарийин жаратыў. Бунда педагог тәрeпинен ўазыйпа етип берилген яки студент тәрeпинен ойлап табылған идея хәм пикир қағазға түсирилип, сценарий жағдайына келтириледи. Этюдтағы хәр бир ис-хәрекет жағдайы айрықша бөлeклерге ажыратылып жазылады. Мысалы, сахнаға жигит шығып келеди. Ол этирапты гүзетеди. Бул биринши бөлeк болса, тийкарғы ўақыяның басланыўы, жақсы көрген қызын көрип қалыўы, басқа адамды көрип қалыўы хәм усы пайыттағы жағдай хәм ис-хәрекетлер екннши бөлeкте жарытылады х.т.б.

2-басқыш. Жазылған сценарийди сахналастырыў үшін образлы шешимди табыў. Яғный сценарийди сахналастырыўда оригинал материалларға итибар берий, қатнасыўшының образы классификациясын дурыс таңлаў керек.

3-басқыш. Жазылған сценарийди сахналастырыўдың образлы шешимин сахнаға алып шығыў хәм қатнасыўшылар менен ислеи алыў тәжирийбеси болып табылады. Этюдлар көркем әдебият шығармалары тийкарында да, таярланыўы мүмкин. Ол жағдайда этюд үшін көркем шығарманың сюжети тийкар етип алынады. Студентлердин өз бетинше дөрeткен этюд сценарийи студенттиң дөретиўшилиқ санасын жетилистирсе, көркем әдебият тийкарында жаратылған этюд студенттиң

көркем санасын раўажландырады. Студентлер өз бетинше хәрекет логикасын дүзийи хәм оны образ хәрекетин логикасы менен әсте-ақырын жақынластырыўлары зәрүр. Буның үшін сахна ўақыяларын анық үйрениўи, конфликтлерди ашып билиўлери керек. Әдебий үзиндилер актёр шеберлиги элементлери характерлигин қайтадан тиклеўди талап етеди. Этюд дәслеп студент тәрeпинен еркин исленип, педагог басшылығында көрип шығылады. Жоқарыдағы үш басқыш тийкарында этюд таярланады. Этюдлар аўыр-басық, комик, фантастикалық усулларда ислениўи мүмкин.

Этюдты сахналастырыўда оның жанрын белгилеў режиссёрдың жетискенлиги есапланады. Этюд студент үшін – биринши киши көлемде тамамланған спектакль болып, өзиниң жоқары мақсети, эмоционаллығы, жанры бойынша ашылғаны менен ажыралып турады. Ол шырақлар хәм музыкалық безеклер тамашасы десекте болады. Бирақ, атқарылып атырған роль характерин табыўдың өзи менен сахна образы жаратылып қалмайды. Хәр қандай жақсы әдебий хәм сахна образы зәрүрий рәўиште ўақытқа қарап ашылады. Барлық роман, пьеса хәм спектакль ўақыялары өз дәўири менен қәлиплесип барады. Пьесадан алынған үзинди яки сахна шығармасындағы көринис турмыстың бир мәўритлерин белгилеп береди. Студент этюд сценарийин жаратыўда берилген шәрт-шараятлардан пайдаланып анық көрсетиўи керек болған төмендеги факторлар есапланады. Хәрекет қайсы ўақытта болып өтиўи. Яғный, хәрекеттиң ўақты азанғы, күздизги, кешки мәхәл х.т.б.

Хәрекет қай жерде болып өтеди. Яғный, қандай жерде? Үйде ме? Тоғайда ма? Яки теңизде.

Ким қатнасады. Хәр бир қатнасыўшыға қысқаша түсиндирме бериледи. Оның жасы, қәсиби хәм характери х.т.б.

Не болады? Яғный, этюд мәнисиниң қысқаша хәрекет мазмуны, оның фабуласы, сюжети, мақсети көрсетилип, бул хәрекет не үшін әмелге асырылып атырғаны шешиледи. Қахарманлардың хәрекетлери көрсетиледи.

Этюд хәр түрли сюжет тийкарында қурылыўы мүмкин. Бул жерде әсте-ақырынлық пенен, мақсеттен хәрекетке өтип, бир ўақыттың өзинде актёрлық ой-пикир жүритиў, қәбилетин белсене хәрекетке келиўине имканият жаратыўды өзлестирип барады. Студент буйымсыз ис-хәрекет сыпатында кетпен шабыў процессин орышлап

атыр. Шынығы дауаында хақықый турмыстағыдай оның ауырлығын, формасын сезинип хәрекетте логикалық избе-излик сақланыуы тийис болады.

Педагог оған мине усы шынығы тийкарында этюд таярлауды усыныс етиуи мүмкин. Студент этюд сценарийин жаратыуда, этюд ушын хәрекетти қурыу, этюдтағы қызықлы шәрт-шараятлар шеңберин жаратыуды этюдты сахналастырыуда болса, этюд мазмуны дауамланып, сценарийде көзде тутылған идеяны әмелге асырыу, ўақыяның өтиу ўақты, ўақыяның орны хәм қатнасыушының ким екенлигине тийкарғы дыққатты қаратыу керек. Этюдты сахналастырыушы студент болса, тиккелей сахналастырыу барысында төмендегилерге әмел етиуи керек:

Жумысты сахна кеңлигиндеги ойынды яғный берилген имканиятты әмелге асырыу хәм анықластырыудан баслап, сахна кеңлигине режиссёр хәм актёрлық көзқарасынан қарап, олар ортасында принципал парық барлығын нәзерде тутыу керек. Атқарыушы өз денесиниң кеңлигиндеги хәрекетин орынлау ушын майданның қолайлылығына хәм көлемине қарайды. Орын, ўақыт хәрекетти хәм орталықтың образлы шешимин излеуден баслап, майданды тосып қоймауға хәрекет етип, еки-үш анық бежеудиң деталларын табыуы керек.

Хәр қандай сахналастырыу эффектинен дауыс, музыка, шырақ х.т.б. пайдаланыуға рухсат бериледи. Ал, енди жуплық этюдлардағы қарым-қатнас процесслеринде, хәрекет етип атырған қахарманлардың түрлише қараслары, дусласыуы, умтылыслары, хәрекетлер раўажланыуында қарама-қарсылықты келтирип шығарып үзликсиз гүрес процессин жүзеге келтиреди. Жуплық этюдлар хәр бир қахарманның белгили бир темасы болып, оның темасы жоқары мақсетте өз жуўмағын тауып, анық ис-хәрекетлерде сәулеленеди. Жуплық этюдларда параллель рәуиште еки тема хәм ўақыя раўажланады. Еки ўақыяның мазмунын түсиниу аңсат ис емес. Бул еки ўақыяның дусласыуы нәтийжесинде жуп этюдтың тийкарғы идеясы жүзеге келеди.

Бунда биз бас қахарманның хәрекетти хәм ўақыя темасы тийкарғы деп қарап, оған этюдтың жуўмағын шығарамыз. Қарсы шығып атырған қахарманның ўақыясы екинши дәрежелли есапланады. Жуплық этюдты излеу барысында бир-бириниң характерин анықлау хәм принциплерин терең үйрениу керек. Режиссёр хәм атқарыушы сценарийда

көрсетилген характердиң штрихларын табыуда және де анықластырып, тәсиршеңлигин ең жоқары басқышқа алып шығыуы керек. Сондай-ақ, характер ғалабалық этюдларда да әхмийетли саналады.

Этюдтағы барлық қатнасыушылардың өзине тән өзгешеликлерин излеп табыуда режиссёрдан үлкен мийнет талап етиледи. Студентлер ғалабалық этюдларды дәретиу барысында этюдлардың санына қарап, топарларға бөлинип яки толық группа менен бир этюдты атқарыуы мүмкин. Бул жерде этюдлардың саны емес, бәлким сапасы үлкен әхмийетке ийе. К.С.Станиславский бул хаққында былай дейди: айрым оқытушылар хәдден тыс этюдлардың сапасына емес санын көбейтиуге урынады. Бирақ, олар билип қойыуы керек, жумыстың сапалық дәрежеси әхмийетли саналады.

Мейли, бир этюд болсын, бирақ ақырына шекем жеткерилген тамамланған, пукта ойланған болсын. Ғалабалық этюдларды жаратыуда студентлер билиуи керек болған жаңа ўазыйпаларға дус келеди. Студентлердиң сценарий жазыу билимлери, атқарыу техникасы хәм режиссёрлық шеберлиги сыннан өтеди. Себеби, ғалабалық этюдлар үстинде дәретиушилик жумыс процесси биринши курстың екинши ярымынан басланады.

Ғалабалық этюдда бир тийкарғы ўақыяға барлық қатнасыушылар биригип, этюд излеудин басынан баслап, жоқары мақсетке шекемги ўақыяларды анықлап алған болыуы зәрүр. Жетекши ис-хәрекетлер бағдарын сезиу ушын оны жүзеге шығаратуғын бөлеклерди бөлиуди үйрениу ушын жумыс барысында ўақыядан-ўақыяға өтиудеги сахналық хәрекеттиң раўажланыу бағдарын көп мәрте анализ етиу керек. Көп жағдайларда студентлер этюдты терең анализ етпестен, жүзеки қарайды. Оларди көбирек этюдтың сыртқы тәрәпи фабуласы қызықтырып өз атқарыушылары арқалы сәулелендириуге хәрекет етеди. Фабула – көркем шығармада сүүретленетуғын ўақыялардың ўақыт нәзеринен избе-из жағдайдағы барысы, ўақыялар раўажының жөнелиси. Ғалабалық этюдларда қыйын руўхий жағдайлар болыуы шәрт емес, бирақ онда әлбетте белсене раўажланып атырған гүрес, өткир хәрекет қарама-қарсылығы болыуы керек. Ғалабалық этюдта жетекши хәрекеттиң органикалық раўажланыу техникасы бекемлениуи зәрүр.

Студент бул нәрсе үстинде ислегенде сахна майданында хәрекетсиз турған

жағдайына жетекши ис-хәрекет түртки болып, образға кириўге ийтермелейди. Алдындағы хәр бир студент өзи ушын туўры болған хәрекет хәм жағдайды танлап, бул жағдайды

жеткерип бериў ушын өзиниң сөзлери хәм хәрекетинен пайдаланады. Бул басқышта жаңа излениў процессин, еркин импровизацияны талап етеди.

Пайдаланған әдебиятлар

1. Ж.А. Маматқосимов. “Актёрлик маҳорати”. Тошкент 2019.
2. О. Дадамирзаев. “Актёрлик маҳорати”. Тошкент 2009.
3. Л. Уразмбетова. “Актёр шеберлиги”. Ташкент 2020. “Наврўз” баспасы.
4. Р.Қодиров. “Актёрлик маҳорати”. Тошкент 2017.
5. И. Пўлатов. “Сахна нутқи”. Тошкент “Ўқитувчи” 1994.
6. Г. Холиқулова. “Сахна нутқи”. Тошкент “Карлоо” босмахонаси, 2008.
7. М. Абдуллаева. “Актёр маҳорати мактаби”. Тошкент- 2011ж.

РЕЗЮМЕ. Мақолада актёрлик маҳоратини эгаллашда этюдларнинг аҳамияти ҳамда жуфт ва оммавий этюдлар ижросидаги қарама-қаршилиқ, етакчи ҳаракат ва таъсирчан элементлар талабанинг ижро жараёнидаги органик ривожланиш техникаси мустақамланиши ҳақида сўз юритилади.

РЕЗЮМЕ. В статье говорится о значении этюдов в развитии актерского мастерства, а также в исполнении двойных и массовых этюдов, конфронтационных, подвижных и эффектных элементов, совершенствовании приемов органического планирования в процессе выступления студента.

SUMMARY. The article discusses the importance of etudes in the development of acting skills, as well as in the performance of double and mass etudes, confrontational, mobile and spectacular elements, and the improvement of organic planning techniques during a student's performance.

EXPRESSION OF MUSIC IN VOCAL WORKS

Embergenova Gulayda Aytbaevna – teacher

Nukus branch of the Uzbek State Institute of Arts and Culture

Tayanch soʻzlar: vokal asarlar, dinamika va tembr, ritmik tuzilma, vokal texnika, vokal va orkestr oʻrtasidagi aloqalar, xor va vokal ijrosi, musiqiy soʻz va vokal asarlarning oʻzaro taʼsiri, dirijorning vokal asarlardagi roli.

Ключевые слова: вокальные произведения, динамика и тембр, ритмическая структура, вокальная техника, связи между вокалом и оркестром, хоровое и вокальное исполнение, взаимодействие музыкального слова и вокальных произведений, роль дирижера в вокальных произведениях.

Key words: vocal works, dynamics and timbre, rhythmic structure, vocal technique, the relationship between vocals and orchestra, choir and vocal performance, the interaction of musical words and vocal works, the role of the conductor in vocal works.

Vocal works are one of the important and common genres of music, reflecting the performance possibilities of the human voice, the harmony of text and music. They can be performed as musical compositions in various forms, and not only the melodic and rhythmic aspects of music are important, but also the meaning of the words and their emotion expressed by the performer. Vocal works not only increase the aesthetic value of musical art, but also have historical, cultural and social significance in society. The types of vocal works are very diverse. Their most common types are: solo vocal works, coral vocal works, and vocal-sinfonian works. Solo vocal works are performed by one

performer and often include dramatic or amiable expressions. Coral vocal works are performed by several vocalists and are often used in religious ceremonies or theatre productions. Voco-Sinfonia works, on the other hand, are formed by a combination of orchestral and vocalists, a type of work that includes symphonies, oratorios and cantatas. There are different periods of the historical development of vocal works. During the Renaissance, vocal music was more religious, and choral works and vocal genres such as the madrigal were popular. During the Baroque period, new genres such as oratorios and cantatas developed, with composers such as Buchn and Handely known during this period. In the classical

period, vocal music was further formed, creating works by such great composers as Mozart, Bekhtov and Haydn. In the romantic period, emotional, dramatic and individualistic expressions were more pronounced in Vocal Music. In the 20th century, however, Vocal Music expanded to include many new directions, such as jazz, pop, rock, and experimental music.

The role of vocal music in society is huge. It has not only aesthetic value, but also social and cultural significance. Vocal works provide an opportunity to unite people in many religious ceremonies, holidays and social events, to express their feelings to them. At the same time, Vocal Music also serves as a tool in describing social, political or cultural events.

In conclusion, vocal works are one of the most modern and oldest genres of music and have evolved through various historical periods and cultures. They play a spiritual, cultural and political role in society while increasing the aesthetic value of music. The different forms and styles of vocal works further expand the possibilities of the expression of music, making it possible to apply it in many areas.

Dynamics and timbre are the main elements of music, and their importance in music is enormous. The dynamics represent a change in the pitch and intensity of the music, while the timbre represents the quality and color of the sound. These two elements create the expressive power of the music, shape its structure and have a deep emotional impact on the listener.

Dynamics determines the mobility and structure of music through the pitch or pitch of the voice used by the performer in a piece of music. Dynamic changes control the energy of music, amplify or dampen the emotions within the work. With the help of dynamics, various emotions such as peace, excitement, anger or happiness are expressed in music. For example, dynamic changes such as "crescendo" (climax) and "decrescendo" (quieting) increase the dramatic intensity of the performance of the work, encouraging the listener to perceive each part of the music more. "While expressions such as" Piano (P) and forte (f) control the pitch and intensity of the music, through which the performer creates the spirit of the music. The timbre represents the sound quality, color, and originality of the music. Sounds of the same pitch and frequency will always have a different timbre when they come out of different instruments or vocalists. The timbre creates a variety of music, through which the distinctive features of each instrument or vocalist are identified. For example,

timbre differences between violin and guitar allow for different representations of the same melody of music. The timbre also changes with the technical styles used by the performer in a particular part of the music, such as vibrating or other vocal techniques changing the timbre and adding new colors to it.

Dynamics and timbre shape the structure and expressive power of music. The dynamics increase or decrease the intensity of the music, while the timbre makes each element of the music unique and colorful. The harmonious use of dynamics and timbre further enhances the emotion in each part of the music, increases its originality and deepens the listener's Musical Impressions. The dynamic changes create moments of the music's climax and calming, while the timbre adds originality to each sound. As a result, each element of the music, its structure and execution are complete and colorful, with great emotional impact on the listener.

The connections between vocals and orchestra play an important role in strengthening the expressive power of music. When Vocal Music and orchestra are performed together, their interaction is central to creating the dramatic and emotional impact of the music. When added to a vocal work, the orchestra expands its dynamics, timbre, and melodic structure. The orchestra enriches various aspects of the musical performance to provide the vocalist with a wider range of expressive possibilities. At the same time, the vocal work gives the orchestra a certain structure and basis, the vocalist must be in harmony with the accompany of the orchestra so that each element of the music can be represented as a whole. The dramatic power of the music is further enhanced by repeated repetition of the orchestra or by the vocalist singing with emphasis on a melody or word. Also, this collaboration between vocalist and orchestra further elevates the expressive qualities of the music, which together work effectively to create the emotional state of the music and convey a certain message to the listener. Changes in the high and low notes of the orchestra make changes to the vocalist's voice, which significantly changes the character and temperature of the music. In this way, the interaction between vocals and orchestra makes it possible to make all layers of music deeper and more colorful. The interaction between a musical word and a vocal work is one of the most important aspects of music, since the harmony between a musical word (or lyrical text) and a vocal performance enhances the emotional and dramatic impact of the works. Vocal works are

largely based on the harmony between text and music, and this harmony further enhances the expressive capacity of music.

The interaction of musical words and vocal works depends primarily on the adaptation of the text to music and its expressive power. When a vocal work is performed, the meaning of the text should be in harmony with the music, and the meaning and structure of each word should be in harmony with the rhythm, timbre and melody of the music. The lyrical content of the text, that is, its content and feel, harmonizes with the music, increasing the dramatic intensity of the music. For example, in some vocal works, notably oratorios or cantatas, the religious or philosophical content of the text is further enhanced through music and has a profound effect on the listener. In a vocal work, the structure of the music also changes as the text is incorporated into the music. In order for the text and music to work harmoniously, there must be a kind of goal-oriented interaction between the composer and the performer. For example, some words must be in harmony with the high and low notes of the music, while others

correspond to rhythmic variations of the music. The vocalist also uses the dynamics of the music to express its meaning when performing the text, through which each part of the music can be fully expressed. In vocal works, the interaction of musical words is often also reflected on an emotional level. For example, some vocal works include romantic or dramatic themes, and in this case every element of music, including melody, harmony and rhythm, is used to enhance the spirit of the text. For example, a vocal work that speaks of a love song or piece is emotionally influenced by the listener not only through the text, but through each of its words and the specific expression of the music.

Thus, the interaction between music and vocal works increases the effectiveness of their joint performance.

The musical vocabulary and vocal works complement each other, and each element reinforces the expressive power of the music. This harmony, in turn, forms the overall picture of music and encourages the listener to receive a deeper emotional experience.

References

1. Dmitriev A. P. (2015). Musiqiy va lirik san'atlar: Vokal asarlarning ifodalovchi kuchi. Tashkent: San'at nashriyoti.
2. Mirzayeva R. (2019). Musiqada so'z va musiqa uyg'unligi. Tashkent: Yangi nashr.
3. Shukurov T. (2018). Vokal asarlarning musiqaviy strukturalari va matnning roli. Tashkent: Musiqa nashriyoti.
4. Ibragimova Z. (2016). Musiqiy so'z va uning vokal asarlardagi o'rni. Tashkent: O'zbekiston musiqasi.
5. Dmitriev A. P., & Tursunov A. (2020). Musiqa va matn: Lirik musiqa asarlarini tahlil qilish. Tashkent: Musiqa ilmiy nashriyoti.
6. Alimov F. (2017). Vokal musiqaning ifodaviy kuchi va uning o'zaro aloqalari. Tashkent: O'zbekiston musiqasi nashriyoti.
7. Khamraeva G. (2021). Lirik musiqa asarlarida vokal va orkestr aloqasi. Tashkent: Musiqa va san'at.

REZYUME. Ushbu ilmiy maqola vokal asarlarda musiqaning ifodasi, dinamikasi, tembri, ritmik tuzilmasi va vokal texnikasi kabi muhim elementlarni tahlil qiladi. Maqola vokal va orkestr o'rtasidagi aloqalarni, vokal va orkestr ijrosidagi o'zaro ta'sirni, shuningdek, xor va vokal ijrosining muhim rolini ko'rib chiqadi. Vokal asarlarning musiqiy so'zi va vokal texnikasi o'rtasidagi o'zaro ta'sir, musiqiy drama yaratishdagi ahamiyati hamda vokal va orkestrning birgalikdagi ijrosidagi o'zaro integratsiya muhokama qilinadi. Shuningdek, maqolada dirijorning vokal asarlardagi roli va uning orkestr va vokal ijrosi bilan samarali boshqarish usullari tahlil qilinadi. Ushbu ilmiy ish vokal asarlarining musiqiy strukturalarini chuqur o'rganish, ular orasidagi o'zaro aloqalar va dirijorlikning musiqiy ifodaga ta'sirini ilmiy tarzda yoritishga qaratilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной научной статье анализируются такие важные элементы, как музыкальное выражение, динамика, тембр, ритмическая структура и вокальная техника в вокальных произведениях. В статье рассматриваются связи между вокалом и оркестром, взаимодействие вокала и оркестрового исполнения, а также важная роль хорового и вокального исполнения. Обсуждается взаимодействие музыкального слова и вокальной техники вокальных произведений, их значение в создании музыкальной драмы, а также взаимная интеграция в совместном исполнении вокала и оркестра. В статье также анализируется роль дирижера в вокальных произведениях и методы эффективного управления его оркестровым и вокальным исполнением. Данная научная работа

направлена на углубленное изучение музыкальных структур вокальных произведений, взаимосвязей между ними и научное освещение влияния дирижирования на музыкальное выражение.

SUMMARY. This scholarly article analyzes important elements such as the expression, dynamics, timbre, rhythmic structure, and vocal technique of music in vocal works. The article examines the connections between vocal and orchestral performance, the interaction in vocal and orchestral performance, as well as the important role of choral and vocal performance. The interaction between the musical word and vocal technique of vocal works, their significance in the creation of musical drama, and the mutual integration of vocal and orchestral performance are discussed. The article also analyzes the role of the conductor in vocal works and methods of effective management of orchestral and vocal performance. This scientific work is aimed at a deep study of the musical structures of vocal works, the interrelationships between them, and the scientific illumination of the influence of conducting on musical expression.

DOYRA IJROSI: IJRO USULLARI VA RITMLAR

Muzabbar Esanov – dotsent

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali

Tayanch soʻzlar: musiqiy ta'lim, milliy cholgʻu anʼanalari, pedagogik mahorat, cholgʻu ijrochiligi, innovatsion yondashuv, metodika, ijodkorlik, ijro texnikasi.

Ключевые слова: музыкальное образование, национальные инструментальные традиции, педагогическое мастерство, инструментальное исполнение, инновационный подход, методика, творчество, техника исполнения.

Key words: musical education, national instrumental traditions, pedagogical mastery, instrumental performance, innovative approach, methodology, creativity, performance technique.

Doyra - koʻp asrlar davomida turli madaniyatlarda oʻz oʻrnini topgan anʼanaviy cholgʻu asbobi.

Uning ovozi, ritmlari va konstruksiyasi jamoatchilik tadbirlarida, marosimlarda va bayramlarda muhim rol oʻynaydi. Doyra ijrosi, nafaqat musiqiy, balki ijodiy hissiyotlarni ham ifoda etadi, jamoalarni birlashtirishda muhim vosita boʻlib xizmat qiladi. Doyra ijrosining asosiy maqsadi - hissiyotni ifoda etish va jamoatchilikni birlashtirish. Ijrochilar doyra orqali oʻz emotsiyalarini, tarixiy va madaniy merosini namoyon etadilar. Doyra ijrosi, jamoatchilik tadbirlarida, anʼanaviy marosimlarda va zamonaviy musiqada keng koʻlamda ishlatiladi. Anʼanaviy doyra ijrosi, asosan, ritmning aniqligi va ijrochilarning texnik mahoratiga asoslanadi. Mustaqil ijro, jamoaviy ijro, va ritmlarning aniqligi doyra ijrosining asosiy komponentlaridir. Anʼanaviy usullarda ijrochilar orasida sinxronlik va ritmni his qilish muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy doyra ijrosi, elektron musiqa bilan integratsiyalangan usullarni oʻz ichiga oladi. Bugungi kunda ijrochilar yangi ritmlarni va ovozlarni eksperimental usullar bilan yaratishga intiladilar. Bu, doyraning universalligini va ijodiy imkoniyatlarini kengaytirib, yangi musiqiy janrlarni shakllantiradi. Doyradagi ritmlar, juda xilma-xil boʻlib, ularning toʻliqligi va muvozanati musiqqa janrlari orasidagi aloqaga taʼsir koʻrsatadi.

Anʼanaviy ritmlar, masalan, xalq musiqasida, anʼanalarni saqlash uchun muhimdir. Zamonaviy ritmlar esa, ijrochilarga yangi kombinatsiyalar va eksperimentlar orqali ijodiy imkoniyatlarni kengaytirishga yordam beradi. Doyra ijrosi, jamoaviy aloqalar va madaniy almashinuvni taʼminlaydi. U jamoatchilik tadbirlarida, marosimlarda va bayramlarda ishtirok etgan odamlarni birlashtiradi. Doyra orqali ijrochilar, oʻz madaniyatlari va anʼanalarini namoyon etish imkoniyatiga ega boʻladilar.

Doyra ijrosi zamonaviy musiqada ham oʻz oʻrnini saqlab qolmoqda. Uning ijodiy salohiyati, yangi ritmlar va ijro usullari bilan rivojlanib, musiqiy madaniyatda muhim rol oʻynaydi. Doyra, nafaqat anʼanaviy, balki zamonaviy musiqada ham ijodiy fikrni rivojlantirishda muhim vosita boʻlib xizmat qiladi.

Doyra oʻzbek musiqa sanʼatida qadimgi cholgʻulardan hisoblanadi. U barcha cholgʻularga usuliy joʻr boʻlib kelmoqda. Buning natijasida barcha zamonlarda doyra usullarini nazariy va amaliy rivojlantirib borishga, ularning doyra sanʼatkorlari tomonidan yetarli darajada oʻzlashtirishga aloqida eʼtibor berilgan.

Doyrachi sanʼatkorlarning doyra usullarining chuqur oʻzlashtirish boʻlajak yosh sanʼatkorlar uchun zaruriyatdir. Oʻzbek xalq cholgʻu sozlari, ulardan taraladigan ohang-sadolarning rang barangligi koʻplarning olqishu-tahsiniga sabab

bo'lgan va bu narsa hozirgi kunda ham davom etib kelmoqda. Darhaqiqat, o'zbek sozlarining turfa xilligi, ohanglarining o'ziga xosligi boshqa xalqlarda uchramaydi. Bu ohanglarda onalar allasi, judolikka uchraganlarning mungli nolasi, bolajonlarning sevishganlarning dil rozlarini bemalol anglab olish mumkin. sho'x kulgu-o'yinlari, o'zbek milliy sozlarimiz o'zining qadimiy, boy tarixiga ega. Bu cholg'ular asrlar davomida shakllandi, rivojlandi. Cholg'ular taraqqiyotida usta mohir sozandalarning ulkan hissalar bor. Usta mashaqqatli, zargarona mehnati bilan sehrlı ohang taratuvchi cholg'u yaratadi. Har bir sozni bunyod etilishi uchun oylab, hatto yillab vaqt sarflanadi. Sozanda esa o'zining mohirona ijro ijrosi bilan shu cholg'uni «gapirtiradi», unga go'yo til ato etadi. Shu bilan birga, usta sozgar bilan hamkorlikda ishlab, sozni yanada takomiliga yetkazishda o'z hissasini qo'shadi.

O'zbek milliy musiqa ijrochiligining o'ziga xos xususiyatlaridan biri – undagi mavjud usullardir. Usul deganda musiqa asaridagi maromni, sur'atni tushuniladi. Jamoaviy musiqa ijrosida usulni asosan doira cholg'usi beradi. Musiqa, ohangning usulini bir maromda ushlab turish uchun doirachi sozanda o'ziga hos mahorat, iqtidoriga ega bo'lishi kerak. Doira ijrochiligini yaxlit bir san'at deb qaraladigan bo'lsa, unda turli

yo'nalishlarni ko'rishimiz mumkin. Bular: doirada yakkanavozlik, raqs san'atidagi doira ijrochiligi, ansambl va boshqa jamoalar tarkibida doira sozining ishtirok etishi, xonanda yoki sozandaga doira bilan jo'r bo'lish va boshqalar. Ko'rib chiqilgan qaysi bir yo'nalishdagi doira ijrosi bo'lmasin, uning asosida musiqa, raqs, ashulaning maromini risoladagidek ushlab turish yotadi. Shu sababli ham milliy musiqa yoki raqs san'atida doira sozining ahamiyati juda katta. Hatto san'atkorlar orasida doira o'zbek musiqasining yuragi, «motori» degan gaplar ham yuradi.

Doirada chalinadigan usullar albatta qandaydir voqelik, harakat, kayfiyatni ifodalash bilan bog'liq. Bunday aloqadorlik tabiiyki, har bir usulning nomlanishiga sabab bo'lgan desak mubolag'a bo'lmadi. Usullarning nomlari ustozlardan shogirdlarga og'zaki tarzda o'tib kelgan. Mohir doirachi sozandalar usul nomini eshitgan zahotiyog uni bexato chalib bera olganlar, bunday ko'nikmani o'z shogirlaridan ham talab qilganlar. Lekin, hozirgi kunga kelib doira usullarining nomlari tobora unutilib ketmoqda. Doira ijrochilik san'ati rivojlanishida sozandalar milliy usullarimiz bilan bir qatorda dunyoning turli xalqlari usullarini o'rganib, ularni mohirona ijro etib kelmoqdalar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. D.Islamov. «Maqsus cholg'u» (O'zbek xalqining an'anaviy doira usullari) Toshkent-2019.
2. D.Islamov. «Maqsus cholg'u» (Doyra usullari: ustozlar saboqlari) Toshkent-2015.
3. F.Hakimova «Maqsus cholg'u» Toshkent-2019.

REZYUME. Doyra ijrosining ijro usullari, ritmlari va madaniy ahamiyatini o'rganadi. Doyra, ko'p asrlar davomida turli madaniyatlarda o'z o'rnini topgan an'anaviy cholg'u asposi sifatida, jamoatchilik tadbirlari va marosimlarda muhim rol o'ynaydi. Maqolada an'anaviy va zamonaviy ijro usullari, ritmlarning xilma-xilligi va doyraning ijodiy imkoniyatlari muhokama qilinadi. Doyra ijrosi, jamoalarni birlashtirish va madaniy almashinuvni ta'minlashda muhim vosita bo'lib, ijrochilarning hissiyotlarini ifoda etish imkonini beradi. Ushbu tadqiqot, doyra ijrosining musiqiy madaniyatdagi ahamiyatini va ijodiy fikrni rivojlantirishdagi rolini namoyon etadi.

РЕЗЮМЕ. Изучает исполнительские приемы, ритмы и культурное значение игры на дойре. Дойра, как традиционный инструмент, нашедший свое место в разных культурах на протяжении многих веков, играет важную роль в общественных мероприятиях и церемониях. В статье обсуждаются традиционные и современные исполнительские приемы, разнообразие ритмов и творческие возможности дойры. Исполнение дойры является важным инструментом в объединении коллективов и обеспечении культурного обмена, позволяя выражать чувства исполнителей. Данное исследование демонстрирует важность исполнения на дойре в музыкальной культуре и ее роль в развитии творческой мысли.

SUMMARY. Studies the performance techniques, rhythms, and cultural significance of doira playing. The doira, as a traditional instrument that has found its place in various cultures over many centuries, plays an important role in public events and ceremonies. The article discusses traditional and contemporary performance techniques, the diversity of rhythms, and the creative possibilities of the doira. Doira performance is an important tool in uniting groups and ensuring cultural exchange, allowing performers to express their feelings. This research demonstrates the importance of doira performance in musical culture and its role in the development of creative thought.

JAHON QO'G'IRCHOQ TEATRI TARIXIGA NAZAR

Xakimova Nigina Olimjon qizi – *tayanch doktorant*
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

Tayanch so'zlar: qo'g'irchoq teatri, tarix, antik davr, tomosha, ensiklopediya, bolalar o'yinchoqlari, marosimlar, teatrshunos, tarixchilar.

Ключевые слова: кукольный театр, история, древность, зрелище, энциклопедия, детские игрушки, обряды, театровед, историки.

Key words: puppet theater, history, antiquity, spectacle, encyclopedia, children's toys, rituals, theatergoers, historians.

KIRISH

Teatr san'ati necha ming yillik tarixga ega bo'lgan, asrlar osha yashab kelayotgan san'atning eng go'zal va jonli turidir. Teatrni jonli san'at turi deyishimiz bejiz emas. Teatr tomoshabin bilan jonli muloqot qiladigan, tomoshabinni o'z ichki olamiga olib kiradigan sehrli va sirli dargohdir.

Teatrning vatani barchaga sir emaski, qadimgi Yunoniston va Rim o'lkasidir. Yunonlar va rimliklarning "Ommaga non va tomosha bering" shiori soddaroq qilib aytilgan bo'lsada, xalq turmushining ikki muhim jabhasini ifodalagan. Mazkur jumla orqali yashash uchun non qanchalik zarur bo'lsa, tomosha ham xalq tafakkuri uchun shunchalik zarur ozuqa ekanligini va teatrni non kabi e'zozlashganligini guvohi bo'lamiz. Chunki teatrdagi tomoshalar bir vaqtning o'zida ham buyuk tariximizni, bugungi hayotimizni va jamiyat taraqqiyotini aks ettira oladi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Ikkinchi tomondan esa teatr sintez san'at turi hisoblanganligi uchun ham, jamiyat hayotida, tomoshabinlarning ma'naviy va estetik tarbiyasida muhin o'rin tutadi. Undagi dramaturgiya, musiqa, raqs, tas'viriy san'at, me'morlik ajralmas birlikni tashkil etadi. Bu umumiylikni qamrab olgan teatr san'atining tarkibidagi qo'g'irchoq teatri san'ati o'z mavqeiga ega san'at turlaridan biri bo'lib, o'zining go'zal tarixi va taraqqiyotiga ega san'at turidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Qo'g'irchoq teatri – sehrli dunyo bo'lib, dunyo, inson va insoniyatning eng buyuk modellaridan biridir. Qo'g'irchoq teatri jahondagi ko'p xalqlarga qadim zamonlardan buyon qadrdon. U jamiyatning taraqqiyotida muhim rol o'ynab kelgan. Bashariyat madaniyatining buyuk namoyandalari Servantes va Gyote, Lessing va Dikpens, Svift va Lessaj, Gayden va Glyuk, Tagor va Nozim Hikmat, Lorika va Fuchik kabilarning bu san'atga yuksak baho berib, katta e'tibor bilan qaraganliklari ham shundan dalolat beradi.

Ingliz yozuvchisi J.Svift shunday degan edi: «qo'g'irchoq teatri inson dunyosini barcha

noodatiy narsalar bilan namoyish etish uchun yaratilgan. Qo'g'irchoqlar emas, balki tirik odamlar o'ynaydigan dramatik teatrdan farqli o'laroq, qo'g'irchoq teatri ancha bardoshlidir. Uning qo'g'irchoqlari ko'p asrlar davomida yashashga qodir va tajribali qo'g'irchoqbozning qo'li bilan boshqariladigan har qanday qo'g'irchoq har qanday vaqtda jonlanib, tomoshabinlar uchun - qirollar, hunarmandlar, zodagonlar, savdogarlar, yollangan askarlar - yuz, ikki yuz, to'rt yuz va sakkiz yuz yil davomida hayratga tushgan qo'g'irchoq komediyasini qayta o'ynashga qodir».

Qo'g'irchoqning tarixi va u qanday qilib madaniyatimiz timsoliga aylangani haqida so'z ketar ekan, bu soha bilan bog'liq ko'plab ma'lumotlar Rossiya teatri tarixchisi va teatrshunosi Boris Pavlovich Goldovskiy tomonidan o'rganiladi va "Qo'g'irchoqlar ensiklopediyasi"ni yaratadi. Bu ensiklopediyada qo'g'irchoq teatri tarixi bilan bog'liq bo'lgan barcha atamalar yig'iladi va alifbo tartibida ensiklopediyaga kiritib chiqiladi. Mazkur ensiklopediyada biz antik davr qo'g'irchoq teatri tarixidan tortib, xar bir davlat qo'g'irchoq teatri tarixi, kelib chiqishi, xalq qo'g'irchoq qahramonlari, qo'g'irchoq turlari va qo'g'irchoq teatri san'ati bilan bog'liq barcha ma'lumotlarni uchratishimiz mumkin.

MUNOZARA

Ensiklopediyada qayd etilishicha, ilk qo'g'irchoq tomoshalari haqida ma'lumotlar qadimgi Gretsiya, Rim va Misrga tegishli bo'lib, antik qo'g'irchoq teatri, zamonaviy Yevropa qo'g'irchoq san'atining beshigi hisoblangan. Eng yirik muzeylarda qadimgi Rim qo'g'irchoqlari mavjud bo'lib, ular o'zlariga bog'langan iplar yordamida harakatlana oladigan hunarmandlar va hayvonlar ko'rinishini tasvirlagan. Italiyalik olim, akademik Ignazio Castello XIX asr o'rtalarida yozgan dissertatsiyasida qadimgi Yunonistonda enagalar va onalar bolalarga turli xil tumorlar va tumorlar bilan birga harakatlanuvchi tana qismlari bo'lgan qo'g'irchoqlarni berish odati bo'lganligini

ko'rsatdi. Qadimgi yunon qo'g'irchoqlari yog'och va terakotadan yasalgan kichik san'at asarlaridir.

Aflotunning so'zlariga ko'ra, bolalar qo'g'irchoqlarni nafaqat hunarmandlar, haykaltarosh rassomlar, olimlar ham yasashni yaxshi ko'rishgan. Platonning ta'kidlashicha, Arximedning o'zi, qo'g'irchoqlarni yaratgan, ularni murakkab va juda aqlli mexanizm bilan ta'minlagan. Buyuk Aflotun o'z tinglovchilariga qo'g'irchoqni ushlab, munosib hayot va munosib o'limni o'rgatadi: «tasavvur qiling, do'stlarim, har birimiz xudolarning irodasi bilan tug'ilgan jonli tasvirni taqdim etamiz. Bizni harakatga keltiradigan ehtiroslar bizni turli yo'nalishlarda tortadigan ko'plab iplarga o'xshaydi. Qarama-qarshi harakatlar bizni qarama-qarshi yo'nalishlarga yo'naltiradi. Biz yomonlik va fazilat o'rtasidagi farqni bilamiz. Sog'lom fikr bizni ushbu iplardan faqat bittasiga bo'ysunishga va qolganlarini qat'iyat bilan rad etishga o'rgatadi. Bu bitta ip aql va qonunning "oltin" ipidir. Qolganlari temir kabi qattiq. Faqat u turli xil harakatlarga yolg'iz o'zi yordam beradi, chunki u oltin: u doimiy shaklga ega, qolganlari esa turli xil shakllarga ega. Va ularning barchasi qonunning ushbu rishtalariga bo'ysunishi kerak».

Antik davrda xudolar, hayvonlar, mahluqlar tasviri bilan mexanik tarzda harakatga kelgan qo'g'irchoqlar, qo'g'irchoq-avtomatlar – marosim, bayramlarda, maydonlarda, asosan diniy maqsadlarni ko'zlab o'ynatilgan.

Bu qo'g'irchoqlarning boshlari, qo'llari, oyoqlari, ko'zlari, butun tanasi harakatga kelgan. Qo'g'irchoqlar yog'ochdan, fil suyagidan, temirdan, matodan yasalgan. Ularni yasovchilarni qadimgi Gretsiyada tavnaturglar – ("mo'jiza yaratuvchilar") deb ataganlar. Qo'g'irchoq tomoshalari Rimda ham juda mashhur bo'lgan: oddiy xalq, qullar orasida ochiq maydonlarda alohida, oliy irq vakillariga alohida tomoshalar ko'rsatilgan. Mazkur qo'g'irchoq tomoshalari repertuarini asosan parodiyalar, tragediyalarga kulgili o'xshatmalar, hajviy dialoglar, mashhur ulamolar va harbiylar ustidan kulgili hikoyalar egallagan, ochko'zlik, ahmoqlik, boqibeg'amlik ustidan kulingan. Tomoshalar tragediyalar ko'rsatilgan amfiteatrlardan farqli o'laroq protseniumda emas, balki orkestraning kichik qismida shirma tortilib o'ynalgan. Notiqlar voqealarni bayon qilib borgan.

Ilmiy izlanishlar natijasida Rossiya teatri tarixchisi va teatrhunosi Boris Pavlovich Goldovskiyning ensiklopediyasini o'rganar ekanmiz, mazkur ensiklopediyada tarixchi olim jahon xalqlari qo'g'irchoq teatri tarixiga ham alohida to'xtalib o'tadi. Biz ham mazkur

ensiklopediyaga tayangan holda, jahon xalqlari qo'g'irchoq teatri tarixidan dalillar keltirgan holda mavzuni o'rganib chiqamiz. Qadimgi Rimda bolalar qo'g'irchoq'i juda mashhur bo'lgan. Italiyaning Korneto shahrida qabrlardan birida oltita bolalar tobuti topilgan bo'lib, u yerda juda ko'p mohirlik bilan ishlangan qo'g'irchoqlar bo'lgan. XVIII asr italiyalik professori Mark Antonio Boldettining "Muqaddas shahidlarning qabrlari" ilmiy asarida, masalan, bolalar qo'g'irchoqlarining shunday tavsifi mavjud: «Bolalar qabrlarida topilgan fil suyagi haykalchalari olti yoki undan ortiq dyumga ega va bo'g'inlarda egilgan tanasi, qo'llari, oyoqlaridan iborat bo'lib, ularda teshiklar mavjud.. u yerdan temir yoki mis simni barcha qismlarning harakatchanligi uchun o'tkazish mumkin edi. Bolalar bu kichkina figuralarni qayta tartibga solish yoki ularni teatr qo'g'irchoqlari kabi harakatlantirish orqali zavqlanishardi».

Geronning "Pnevmatika", "Mexanika", "Geodeziya", "Harbiy mashinalar to'g'risida", "Sinish va aks ettirish to'g'risida" ilmiy asarlari asosan antik davr texnik tafakkurining rivojlanishini belgilab berdi. Geron shu bilan birga, avtomat - o'ziyurar qo'g'irchoqlar haqidagi asarlar muallifi ham edi. Bu ilmiy asarlar bizning davrimizgacha yetib keldi. Lekin afsuski, uning mexanik qo'g'irchoqlarining rasmlari saqlanib qolmagan. Tarixchi Titus Liviy turli xil ajoyib hodisalarni tasvirlab, miloddan avvalgi 273-yilda bo'lib o'tgan bayramlarda qo'g'irchoqlar mavjud bo'lganligi haqida gapirib beradi. Shunga o'xshash dalillar juda ko'p. Ularning ta'kidlashicha, o'yin qo'g'irchoqlari qadim zamonlardan beri tarbiyaviy va pedagogik funksiyalarni bajarib kelgan. Suqrot shahar sayrlarida yurar ekan, qo'g'irchoq kulbalari oldida uzoq vaqt turadi va bu harakat faylasufda inson hayoti va insoniyat taqdiri haqida yangi fikrlarni keltirib chiqaradi. "Inson Xudo tomonidan boshqariladigan qo'g'irchoqdir", deb ta'kidlaydi Aristotel ham. Bundan tashqari, XIII asrda yashagan Arab yozuvchisi Abu – Shakar o'z talabalariga bir vaqtlar Aristotel – shogirdi Aleksandr Makedonskiyga qulflangan qutida bir nechta mum qo'g'irchoqlarni sovg'a qilgani haqida gapirib beradi. Shu bilan birga, u Aleksandrqa qo'g'irchoqlar qutisini ochish va yopish paytida aytishi kerak bo'lgan sehrli so'zlarni aytadi. Aristotel bu mum askarlar yordamida shogirdi Aleksandr Makedonskiy janglarda g'alaba qozonishiga ishongan. Qo'g'irchoqlar Aleksandrqa qanchalik yordam berganini aytish qiyin, lekin u hayoti davomida hech qanday jangda yutqazmagan.

NATIJALAR

Antik davr qo'g'irchoq teatri repertuarida bolalar tarbiyasiga asoslangan tomoshalar ham bor edi. Ular uchun qonunga rioya qilmaydigan va umumiy qabul qilingan me'yorlarni oyoq osti qiladiganlarning dahshatli taqdirini ko'rsatadigan spektakllar yozildi va ijro etildi. G'azablangan, yaramas bolalarni tiriklayin yutib yuboradigan Manduk - og'zi o'tkir tishlarga to'la, o'sha paytdagi bolalar spektakllarining eng mashhur qo'g'irchoq qahramonlaridan biri edi. Ota-onalar maslahatini e'tiborsiz qoldirgan bolalarni yeyishni istagan Mandukning monologlari yosh tomoshabinlarda chinakam qo'rquvni uyg'otardi. Ammo bu qo'rquv katarsis holatini keltirib chiqarar edi – bu ularning kelajakdagi taqdiriga foydali ta'sir ko'rsatadi deb hisoblangan. Ingliz rejissyori, rassom, teatr nazariyotchisi Gordon Kreyg zamonning tarixchilariga murojaat qilib, antik teatr tomoshalarini aktyorlar bilan emas, balki qo'g'irchoq o'yinlari bilan boshlaganligini (masalan, Qadimgi Misrda) ta'kidlagan edi. [1.7] Xaqiqatda ham Misrda o'tkazilgan tadqiqotlar natijasida 4000 yildan ortiq vaqtga oid marionette qo'g'irchoqlari topiladi. Bu qo'g'irchoqlar unchalik katta bo'lmagan, 30-40 sm balandlikdagi fil suyagidan yasalgan kichik haykalchalar edi. Bu qo'g'irchoqlarning qo'llari harakatlanuvchanligi bilan ham alohida ahamiyatga ega edi.

Taxminan bir asr oldin, Memfis va Thebes qabrlarida ko'plab bolalar o'yinchoqlari topilgan. Ularning aksariyati nafaqat hayvonlar va odamlarning haykallari, balki teatr o'yinlari uchun yaratilgan harakatlanuvchi qo'g'irchoqlar edi. Tanadan ajratilgan oyoq va qo'llariga iplar, simlar va arqonlarni bog'lash bilan ularni harakatga keltirish imkoni yaratilgan. Leyden muzeyida biz misr qo'g'irchoq'i mavjud bo'lib, u o'z ishiga egilgan hunarmand ko'rinishini tasvirlagan. Uning qo'llari va oyoqlarida maxsus bo'g'inlar mavjud bo'lgan, shuning uchun ham harakatlanayotganda bu qo'g'irchoq ishlayotgan odamning harakatlarini o'zida aks ettira olgan. Bu muzeyda boshqa qo'g'irchoqlar ham mavjud bo'lib, ular kiyimlarni yuvayotgan qadimgi kir yuvuvchi ayol va jag'i ko'tarilib tushishi mumkin bo'lgan timsohni gavdalanitirgan eksponentlar edi. Italiyalik olim Ignazio Castello o'zining XIX asr o'rtalarida yozgan dissertatsiyasida Qadimgi Misr va Qadimgi Yunoniston enagalari va onalarida farzandlari uchun turli xil tumor va harakatlanuvchi qo'g'irchoqlar sovg'a qilish odati

bo'lganligi haqida yozadi. Bu qo'g'irchoqlar haqiqiy san'at asarlari edi, - deya ta'kidlagan edi Ignazio Castello o'z dissertatsiyasida. Qadimgi Misrning diniy marosimlarida qo'g'irchoqlardan foydalanish to'g'risida oz bo'lsada, qimmatli ma'lumotlar saqlanib qolgan. «Tarixning otasi» Gerodotning xabar berishicha, Osiris xudosi sharafiga har yili o'tkaziladigan tantanali yurishlar paytida, ko'plab odamlar orasida «cheksiz granit sfenkslar bilan chegaralangan yo'l bo'ylab» ruhoniylar yurishi tashkil etilgan. Ruhoniylar yelkalarida xudolarning suratini o'zida aks ettirgan qo'g'irchoqlarni ko'tarib yurishgan. Qo'g'irchoqlarning boshi tomoshaga kelganlarga qaragandek o'girilgan va olovli ko'zlari bilan odamlarga qaragan.

XULOSA

Qo'g'irchoq teatri san'ati tarixi to'g'risida keltirilgan manbalardan ko'rinib turibdiki, bu san'at turi miloddan avvalgi yillarda vujudga kelgan va dramatik teatrga ham asos solgan. Qo'g'irchoq teatri ham drama teatri singari bayram va marosimlar ta'sirida vujudga keladi va sekin asta rivojlanib, tarbiyaviy ahamiyatdagi asarlar yaratishga xizmat qila boshlaydi. Qo'g'irchoq turlari ham makon va zamon ta'sirida vujudga keladi va rivojlanib boradi. Jahon qo'g'irchoq tarixiga oid ma'lumotlarni yig'ar ekanman, bu san'at tarixining naqadar qadimiyligi va boyligi meni o'ziga rom etti. Ayniqsa, Aristotelning “oltin ip” haqidagi fikri naqadar teran va purmanoligi bilan ham ahamiyatli edi. Aristotel qo'g'irchoq iplari orasida birgina oltin ip borligi va u ip boshqa iplar boshqaruvida ahamiyatli ekanligini misol qilar ekan, insonlarni ham munosib hayot kechirishi uchun mana shu oltin ip boshqaruviga alohida ahamiyat berishini uqtiradi. Mana shunday uzoq va boy tarixga ega qo'g'irchoq teatri san'ati bugungi kunda ham o'z tomoshabinlariga ega. Faqatgina bu tomoshabinlar bolalar ekanligi va asosan kichik yoshdagi tomoshabinlar uchun asarlar yaratilayotganligi achinarli xollardan biridir.

Uzoq tarixga ega bu san'at turi faqatgina bolalar uchun emas. Qo'g'irchoqlar yordamida sahnalashtirilayotgan asarlar katta yoshdagi tomoshabinlar uchun ham ko'proq yaratilsa va sahnalashtirilganlari esa repertuardan mustahkam o'rin egallab, tomoshabinlar e'tiboriga havola etilsa, qo'g'irchoq teatri san'atida yangi uslub va yo'nalishdagi spektakllar soni ortib borar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boris Pavlovich Goldovskiy. Qo'g'irchoqlar ensiklopediyasi.
2. A.Qurbonov. Qo'g'irchoq teatri rejissyorligi. O'quv qo'llanma, Toshkent.
3. Смирнова Н. Искусство играющих кукол. – Москва: Искусство.

REZYUME. Mazkur maqolada jahon qo'g'irchoq teatri tarixiga nazar tashlanadi. Uzoq va boy tarixga ega qo'g'irchoq teatri olim va tarixchilar tomonidan o'rganilganligi ko'rib chiqiladi, ularning fikrlaridan dalillar keltiriladi. Asosan Boris Pavlovich Goldovskiyning "Qo'g'irchoqlar ensiklopediyasi" nomli ensiklopediyasidagi faktlardan foydalaniladi.

РЕЗИОМЕ. В данной статье рассматривается история мирового кукольного театра. Считается, что кукольный театр, имеющий долгую и богатую историю, изучался учеными и историками, приводятся факты из их мнений. В основном используются факты из энциклопедии Бориса Павловича Голдовского под названием "Энциклопедия кукол".

SUMMARY. This article will look at the history of the World Puppet Theater. A puppet theater with a long and rich history is considered to have been studied by scientists and historians, with evidence from their opinions. It mainly uses facts from Boris Pavlovich Goldovsky's encyclopaedia of Puppets.

KECHINMA SAN'ATI TO'G'RISIDA TUSHUNCHA

SH.R.Jaksilikov – *magistr*

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

Tayanch so'zlar: aktyor, obraz, kompozitsiya, sahna, voqelik, baxolash, kuylovchi aktyor, rejissyor, dirijyor, pedagog-rejissyor, ritm, temp, sahnaviy hatti-harakat, voqiylik, dramaturg, pedagog, muallif, bastakor.

Ключевые слова: актер, образ, композиция, сцена, реальность, оценка, поющий актер, режиссер, дирижер, педагог-режиссер, ритм, темп, сценическое действие, реальность, драматург, педагог, автор, композитор.

Key words: actor, character, composition, stage, reality, evaluation, singing actor, director, conductor, teacher-director, rhythm, tempo, stage action, reality, playwright, teacher, author, composer.

Teatrlarning ko'pchiligida hukm surayotgan shartliliklardan nimasi bizga yaqinroq, kutilmagan va inqilobiy bo'lib ko'rinardi?

Zamondoshlarimizni hayratga soladigan narsa ruhiy realizm, badiiy kechinma va artistlik his-tuyg'ularining haqqoniyligi edi.

Bu-san'atimizdagi eng qiyin masala bo'lib, uzoq vaqt ichki tayyorgarlikni talab qiladi. Tuyg'uning ichki harakatlari oliy shuurlikka olib boradigan ongli yo'llar, faqat ana shulargina teatr san'atining birdan-bir haqiqiy asosi hisoblanadi. Hunarpazlik aktyorni sahnaga qanday chiqishga va o'ynashga o'rgatadi. Haqiqiy san'at esa aktyorda o'zida ongli ravishda ijodiy tabiatini beixtiyor tabiiy oliy shuuriy ijodga uyg'ota olishini o'rgatishi lozim. Sahnadagi ijrochilar ham, tomoshabinlar ham, sahnada sodir bo'layotgan voqeaga butun vujudi bilan berilib ketsa, demak hammamiz ham bir xil hayajon bilan ko'zatamiz. Ana shu muvaffaqiyatli chiqqan joylarini kechinma san'at deb tan olish mumkin. Aktyor butun vujudi bilan pesaga berilib ketsa, bundan yaxshi narsa yo'q. Ana shunday paytlarda aktyor o'zini qanday his etayotganini nima

qilayotganini sezmagani holda beixtiyor harakat qilaveradi, hammasi o'z-o'zidan, beixtiyor ravishda chiqaveradi. Baxtga qarshi bunday ijod hamma vaqt ham bizning izmimizda bo'lavermaydi.

- Bilasizmi, boshi berk ko'chaga kirib qolganga o'xshaymiz: ilhomlanib o'ynash lozim, lekin buni beixtiyor qilish kerak ekan, o'zingiz ko'rib turibsizki, biz bunga qodir emasmiz, buning chorasi bormi?

- Baxtimizga buning iloji bor!.. Bu yo'l ongning ijodga bevosita emas, balki bilvosita ta'sir ko'rsatishidadir. Gap shundaki, inson qalbi ongimiz va irodamizga bo'ysunish qobiliyatiga ham ega. Mana shu xususiyat bizning ruhiy jarayonimizga beixtiyor ta'sir ko'rsatishga qodir. Shunisi ham borki, bunga erishish ancha murakkab bo'lgan ijodiy mehnatni talab qiladi, bu mehnat ongimizning bir qadar nazorati va bevosita ta'sir qilishi natijasida sodir bo'ladi. Bu mehnat ko'proq beixtiyor va irodamizdan holi ravishda bo'ladi. Bu ish mohir, yuksak iste'dodli, eng nozik, murakkab, sehrgar san'atkor bo'lgan organik tabiatimiz qo'lidan keladi xolos. Eng

mukammal aktyorlik texnikasi ham bu bilan tenglasha olmaydi. Artistlik tabiatimizga bu kabi munosabatda bo'lish va bu xilda qarash kechinma san'at uchun xos narsadir. Aktyorning ongli ruhiy texnikasi yordamida beixtiyor ijodga o'tishi, bizning kechinma san'atimizning asoslaridan biri bo'lishi ham bejiz emas. Agar artist o'zini sahnada o'rab olgan sharoit tabiiy va odatdagi holda, hatto juda oddiy shaklda, insoniy tabiatning barcha qonunlari asosida sodir bo'layotganini anglay olsa va buni to'la his etsa, shundagina u beixtiyor ijodning chuqur sir-sinoatlarini asta-sekin tushinib oladi va bizga notanish bo'lgan tuyg'ular ham shundan kelib chiqadi.

Biroq to'g'ri davom etuvchi organik hayotimizni buzdikmi-sahnada noto'g'ri ijod qila boshladikmi, - shu ondayoq injiq beixtiyoriy ijod zo'rakilikdan qo'rqib ketib, yana o'zining chuqur xilvatgohlariga yashirilib oladi. Bunday holat yuz bermasligi uchun eng avvalo to'g'ri ijod qilmoq kerak. Bu degani: sahnada turib, rol hayoti va unga monand sharoitda to'g'ri, mantiqli, xuddi hayotdagidek izchillik bilan fikr yuritmoq, xohlamoq, intilmoq, xatti-harakat qilmoq demakdir. Artist ana shu aytilganlarga erisha olsa, rolga yaqinlashadi va u bilan bir hilda his qila boshlaydi.

Bizning tilimizda bu rolning kechinmasi deb ataladi. Bu jarayon va uni ifodalovchi bunday so'z bizning san'atimizda mutlaqo muhim va birinchi darajali ahamiyatga egadir. Kechinma aktyorga sahna san'atining asosiy maqsadlarini amalga oshirishga yordam beradi. Maqsad esa roldagi insonning ruhiy hayotini yaratish va bu hayotni sahnada badiiy ifodalashdan iboratdir. Ko'rib turibsizki, bizning asosiy vazifamiz faqat rol hayotining tashqi ko'rinishini ko'rsatishdan iborat bo'libgina qolmay, eng muhimi, sahnada gavdalanirayotgan kishimizning ichki hayotini, butun boshli pesaning hayotini yaratish, o'z insoniy tuyg'ularimizni shu begona hayotga moslamoq, qalbimizning borliq organik tarkibiy qismlarini unga topshirmoqdan ham iboratdir. Mana shuning uchun ham bir eng avvalo yaratayotgan rolimizning ichki tomoni haqida, ya'ni uning ichki kechinma jarayonida yaratilayotgan ruhiy hayoti to'g'risida bosh qotiramiz. Bu ijod qilishning eng asosiy va birinchi shartidir, binobarin, artist eng avval mana shu haqda o'ylamoq' kerak. Rolga monand tuyg'ularni his etmoq uchun artist, har safar uni takrorlaganida, rol hayotini kechinishi lozim.

Bizning sana'timizning maqsadi yolg'iz roldagi insonning ruhiy hayotini yaratib berishdan iborat bo'libgina qolmasdan, balki badiiy shaklda uning tashqi ko'rinishini ham yetkazib berishdir.

Shuning uchun aktyor rolning faqat ichki kechinmalarinigina o'z boshidan kechiribgina qolmay, o'sha kechinmalarning tashqi ko'rinishini ham gavdalanitirmog'i lozim. Rolning tashqi ko'rinishini ichki kechinmalarga bog'liq ekanligi ayniqsa bizning san'atimizda juda kuchli ekanligini ham nazarda tuting. Ko'pincha hayotni g'oyatda nozik va beixtiyoriy ravishda aks ettirmoq uchun nihoyatda yaxshi va a'lo ovoza va a'zoi-badanga ega bo'lmoq lozim. Ovoz va gavdamiz g'oyatda nozik, sezilarli ichki tuyg'ularimizni g'oyatda sezgirlik va samimiyat bilan tez va aniq ko'rsata bilishi kerak. Mana shuning uchun bizning uslubimizga mansub bo'lgan artist faqat kechinma jarayonini yaratuvchi ichki a'zolari haqidagina qayg'urmay, balki tuyg'ularimizning ijodiy ishi natijasini, ya'ni uning tashqi ko'rinishida mujassamlashgan shaklini to'g'ri gavdalanitiradigan tashqi a'zolari, gavdasi ustida ham ko'proq qayg'urmog'i lozim.

Faqat shunday san'atgina tomoshabinni o'ziga to'la jalb qilishga, uni shunchaki tushunibgina qolmay, eng muhimi, sahnada sodir bo'layotgan hamma voqealarni o'z boshidan kechirishga majbur qiladi, uning hayot haqidagi tushunchalarini boyitadi, qalbida umrbod yo'qolmaydigan izlar qoldiradi.

Haqiqiy kechinma san'atini sizlar sinov spektaklida ko'rsatganlaringiz bilan aralashtirib yubormang. Siz o'ynagan katta bir parchada faqat bir necha baxtli daqiqalargina bo'ldi, ular sizni kechinma san'atiga yaqinlashtirdi, qolgan sahnalariga kelsak, ularni mutlaqo kechinma san'at deb bo'lmaydi. Uni nima deb atasa bo'ladi? Yurakdan o'ynash deb. O'yin tamom bo'lgach, "Men san'atda o'lik rolga chinakam insoniy hayot baxsh etib tiriltiradigan organik, tabiiy ijodni izlayman". Bu esa haqiqiy timsol va ehtirolarga taqlid qilishga yordam beradi. Mening haqiqatim timsollarning o'zini yaratishga va ehtirolarni vujudga keltirishga yordam beradi. Endi menga sahnada nima bilan va qay yo'sinda munosabatda bo'lishni, ya'ni aktyorning rolga monand bo'lgan jonli va hayajonli, yaxshi kechinilgan hamda ijrochi tomonidan gavdalanitirilgan tuyg'ularni ko'rsatib berish qoldi, xolos. Ammo bunday o'yinimni siz sahnada ko'p ko'rgansiz, u yerda men munosabat qilish jarayonini bajarishga ozmi-ko'pmi muvaffaq bo'lganman.

Bilasizlarki, bu spektakllarda men faqat sahnadoshim bilan mashg'ul bo'lishga, gavdalanirayotgan shaxsimning tuyg'ulariga monand bo'lgan o'z shaxsiy insoniy tuyg'ularimni sahnadoshimga singdirishga harakat qilaman. Rol bilan tamomila qo'shilib ketuvchi va yangi yaratilgan narsa, aktyor rolni paydo qiluvchi

boshqa jihatlar, beixtiyoriy ravishda sodir bo'laveradi. Bunday spektakllar sahnada pesa, rejissyorlar, o'zim hamda spektaklning bo'lak ijodkorlari tomonidan berilgan shart-sharoitda, o'zimni-o'zimdek his qilaman. Bizning san'atimiz munosabatning faqat shu oxirgi turini-sahnadoshga shaxsiy tuyg'ular bilan munosabat qilishni tan oladi. Bizning san'atimizdagi hamma narsa artist bo'lishni istagan har bir shogirdan birinchi navbatda organik tabiatning ijodiy qonuniyatlarini nazariy tomondangina emas, balki amalda ham batafsil o'rganishini talab qiladi. U shuningdek ruhiy texnikamizning hamma usullarini o'rganishga va amaliy egallashga ham majburdir. Bularsiz sahnaga chiqishga hech kimning haqqi yo'q.

M.S.Shchepkin va N.V.Gogolning eng muhim o'gitlaridan biri bu – "Timsollarni hayotdan oling" degan jumlasini deb bilaman va hammasi mana shu so'zda mujassamlashgan. Ana shu bir necha so'zdan cheksiz kenglikka, chegaralanmagan erkinlikka, bitmas-tuganmas ijodiy maxsulga yo'l ochiladi va eski teatrdagi hukm surayotgan soxtalik barham topadi. Keksa aktyorlarning kulguli qiliq qilishlari, zamonaviy san'atning nafis shartliyligi, aktyorning hunarpazligi, soxtalikka va bid'atlarga asoslangan teatr. Bularning hammasi yangi san'at uchun, tabiiyki haqiqatga asoslangan sahnaviy kechinmalar va odam-artistning go'zal tabiati oldida ochilayotgan poyonsiz ufq istiqboli qarshisida barham topadi. Shu va shunga o'xshagan ajoyib an'analar bizning san'atimizga muvofiq keladigan mustaqil yo'nalishni yaratdilar, uni biz "kechinma san'ati" deb ataymiz. Chunki u tomoshabinlarga ijod qilayotgan artistning ichki tuyg'ulari orqali ta'sir

qilishga harakat qiladi. Bu yo'nalishning mohiyati shundan iboratki, rolni har safar va ijodning har bir daqiqasida yangitdan kechinish lozim.

Aktyor har bir rolda, har bir spektaklda rolni insoniy ruhiy hayotidagi o'ta muhim, teran, hayajonli damlarida na faqat ongli, balki uning beixtiyoriy onlarini ham yarata olishi lozim. Bunday vazifa oddiy aktyorlik texnikasining qo'lidan kelmaydi. Mana shuning uchun ham kechinma san'ati o'z ta'limotini tabiat o'zi yaratgan aqidalarga asoslangan holda, tabiatimizning o'zi tabiiy ijod qilishiga quradi.

Kechinma, taqlidiy va hunarpazlik san'ati toza holda faqatgina nazariyotdagi mavjuddir. Voqelik esa hech bir turkumlarga ajratishlarni tan olmaydi. Ana shuning uchun ham har daqiqada kechinma san'at barsida taqlidiy va hunarpazlik, hunarpazlikda esa-haqiqiy kechinma yoki taqlidiy san'at onlari to'satdan paydo bo'lib qoladilar. Har bir alohida spektaklda artist goh sahnada samimiy yashay boshlaydi, goh to'satdan taqlid qila boshlaydi yoki odatdagidek, hunarpazlarga o'zini ko'z-ko'z qila boshlaydi va shunga o'xshashlar. Hamma gap shundaki, har bir bunday alohida voqeada, har bir alohida olingan teatrdagi, haqiqiy ijoddan qancha-yu yoki aktyorlarcha taqlid qilishdan va oddiy hunarpazlikdan qancha. Har bir alohida teatrdagi nisbatlar turlicha, yig'indisini esa har xil turdagi teatrlar, aktyorlarning har birining o'ziga xosligi, spektakllarning tashqi qiyofasi belgilaydi. Yuksak mahorat qonuniyatlari, teran realistik san'at qonuniyatlarini nafaqat yolg'iz mo'tabarli teatrlar uchun taalluqli bo'libgina qolmay, aksincha, uni barcha badiiy havaskorlik to'garaklari, studiyalar ham o'rganishlari mumkin va shart.

Foydalangan adabiyotlar

1. N.Qobil. Ustuvor ruh. Tashkent: Alisher Navoi National Library, 2013.
2. Usnatov R. J. (2024). Interpretations of National Classical Literature on Stage. Journal of intellectual property and human rights, 11(3), 172-175.
3. Muhammadiyev S. (2024). Yaxlit sahnaviy asar sahnalashtirish ishlari. Oriental Art and Culture, 5(5), 264-267.
4. Yarbekov E. K. (2017). Speech in Actor's Mastership. Eastern European Scientific Journal, (6).
5. Уснатов Р. Ж. (2016). Первая каракалпакская студия в Москве. Театр. Живопись. Кино. Музыка, (4), 119-127.

REZYUME. Aktyorlik yo'nalishlarida ta'lim beradigan ustozlarimiz biz talabalarga albatta kechinma san'ati to'g'risida tushuncha beradi va shu san'atni talab qiladi. Shuning uchun ham bunga erishish uchun yillar davomida urganib izlanadi. Bu yerda kechinma san'atiga erishish uchun nimalarga amal qilish kerak va urganish lozimligi to'g'risida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ. Наши преподаватели актерского мастерства обязательно дают нам, студентам, понимание искусства переживания и требуют этого искусства. Поэтому, чтобы достичь этого, требуются годы обучения и исследований. Здесь речь идет о том, что нужно придерживаться и чему нужно учиться, чтобы достичь искусства переживания.

SUMMARY. Our acting instructors will definitely give us, students, an understanding of the art of experience and require this art. Therefore, to achieve this, one studies and searches for years. Here we are talking about what needs to be followed and learned to achieve the art of experience.

УДК 7.097.77

СОХРАНЕНИЕ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В ЦИФРОВОМ ФОРМАТЕ

Кари-Якубова Елена Анатольевна – преподаватель
Государственной академии хореографии Узбекистана

Tayanch soʻzlar: meros, hujjatlash, raqs sanʼatining xususiyatlari, ommalashtirish.

Ключевые слова: наследие, фиксация, специфика танцевального искусства, популяризация.

Key words: heritage, fixation, specifics of dance art, popularization.

В современном мире культура и искусство являются одним из мощных ресурсов объединения народов разных стран, духовного обогащения и осмысления глобальных проблем через призму творческого созидания и развития нравственных ценностей.

Танцевальная культура Узбекистана, уходящая своими корнями в глубину веков, является народным достоянием. «Интересные свидетельства об уровне танцевального искусства местных народов дают китайские хроники VIII века. В них говорится о местных танцовщицах, которые, очевидно, очень ценились за их мастерство и поэтому часто посылались в дар китайским владыкам». [1] О танцевальном искусстве мы черпаем информацию из записей путешественников, дипломатов, посещавших Центральную Азию. Арминий Вамбери, венгерский востоковед, с караваном дервишей посетил святыне города мусульман Востока и описал их в 1864 году в книге «Путешествие по Средней Азии. Из Тегерана через Туркменскую пустыню по восточному берегу Каспийского моря в Хиву, Бухару и Самарканд, предпринятое в 1863 году с научной целью по поручению Венгерской Академии в Пеште, членом ее А. Вамбери». [2]. А. Вамбери был одним из первых, кто записал и оставил нам сведения о фольклоре, литературе среднеазиатских народов. Поэты, писатели – Алишер Навои, Низами, Джами, Хислат в своих произведениях воспевали красоту и грацию танцовщиц; историки, исследуя артефакты, находили свидетельства о высоком уровне музыкально-танцевальной культуры. Учёный-археолог Г.А. Пугаченкова в своих трудах «Выдающиеся памятники и изобразительного искусства», «Некоторые изобразительные сюжеты на памятниках

Согда» упоминает о хранящихся в историческом музее Шахрисабза серии терракотовых статуэток лютнисток, происходящих из северных районов восточной части Южного Согда; о редких миниатюрах, по которым мы можем судить о характере танцев, танцорах, музыкантах и музыкальных инструментах, о канатоходцах, акробатах.

«В целом, узбекская историография не располагает обширным материалом по изучению истории танцевального искусства. Анализ научной литературы показывает, что большинство исследований в области хореографии носило в основном искусствоведческий характер.

Одним из первых исследователей узбекской хореографии считается И. Г. Бахта. Её сборник «Катта уйин», записанный из уст Юсуп Кызыка Шакаржонова, Уста Алима Камилова, рукописи Г. Зафари, а также сведения, собранные поэтом Хислатом о ташкентских и ферганских танцорах, можно считать первыми шагами на пути научного исследования данной сферы». [3]

Начиная со второй половины XX века история танцевального искусства тщательно изучается искусствоведами Л.А. Авдеевой, М. Рахмановым, М.Х. Кадыровым.

Хореолог Розия Каимова, прекрасная актриса, певица и танцовщица запечатлела первые профессиональные сценические танцы, созданные такими мастерами как Тамара Ханум, Мукаррам Тургунбаева, Исахар Акилов и других мастеров, написав семнадцать книг с подробным названием и описанием движений, рисунков танца, характером исполнения. Её научные труды помогли сохранить первые шаги узбекского профессионального танца. В середине XX века для тех, кто хотел изучать полубившиеся

танцы в отдалённых районах и кишлаках, это были незаменимые пособия. Книги Розии Каримовой востребованы и сейчас как среди любителей, так и среди профессионалов. С зарождением искусства фотографии появилась возможность фиксировать фрагменты народных гуляний, праздников, где танец являлся неотъемлемой частью народного творчества. Среди работ первого фотографа Узбекистана Худайбергена Диванова есть этнографические снимки канатоходцев (дорбазы) у стен Хивы. Фото-ретроспектива Макса Пенсона показывает жизнь народа Узбекистана во всех её проявлениях – это строительство Фархадской ГЭС, девочки-подростки за партами и женщины в парандже, это первые пионеры, спортсмены, дехкане и рабочие... На фотографиях Макса Пенсона мы видим танцующий на праздниках народ, любимых артистов - Тамару Ханум и Мукаррам Тургунбаеву. Это бесценные исторические материалы, рассказывающие нам о развитии культуры и искусства начала-середины XX века.

Проблема запечатления танцевального искусства заключается в его пространственно-временной природе, танец не поддаётся описанию или самому живописному рассказу. Великие художники, такие как Эдгар Дега («Балетная школа», «Звезда», «Голубые танцовщицы»), Анри Тулуз Лотрек («Балерина»), Пикассо («Три танцовщицы») пытались уловить природу движения танцовщиц и запечатлели отдельные прекрасные мгновения.

В живописных полотнах выдающегося Народного художника Узбекистана Чингиза Ахмарова, сочетавшего в своём творчестве искусство восточной миниатюры с монументальной живописью, отражаются лёгкие движения восточных красавиц, исполненные негой и грацией. С настенных росписей Государственного академического большого театра оперы и балета имени Алишера Навои, перед зрителем предстают редкой красоты фрески, на которых изображены танцовщицы, чьи образы погружают в удивительный, неповторимый мир танца. С возникновением и развитием кинематографа, в Узбекистане начинают снимать первые фильмы, где запечатлены мастера танцевального искусства в движении, наполненном живыми эмоциями и ответной реакцией зрителей. Благодаря редким кадрам документальной хроники, мы имеем возможность проследить процесс развития и

творческого роста неуловимого искусства хореографии. Документальные фильмы середины XX века, такие как: «Жизнь, отданная искусству», «Мукаррам-опа и сорок красавиц», «Салом, «Бахор», «Поющий поезд», «Тамара Ханум», «Букет узбекских танцев», «Чарующий мир танца» и другие открывали для зрителя мир танца, а для искусствоведов нового поколения это исторические документы. Художественные фильмы «Очарован тобой» «Мафтунингман» (1958 год, режиссёр Юлдаш Агзамов), «Где ты, моя Зульфия?» «Ёр-ёр» (мюзикл 1964 года, режиссёр Али Хамраев), наполненные светом, юмором, радостью творчества, заражали зрителя любовью к искусству, самой жизни. Благодаря этим фильмам у нас есть возможность не только насладиться мастерством Мукаррам Тургунбаевой, Галии Измайловой, Вилоят Акиловой, Гульнары Маваевой, Халимы Насыровой, Клары Джалиловой, ансамбля «Бахор», но и заглянуть в художественно-обобщённом виде в творческую лабораторию балетмейстера Исахара Акилова. Музыка, написанная композиторами М. Левиевым, М. Бурхановым, И. Акбаровым на стихи Тураба Тулы стала народной.

Фильмы-балеты «Ожившие миниатюры» (1971 г музыка М. Левиева, режиссёр Латиф Файзиев, балетмейстеры З. Акилова, И. Акилов) и «Томирис» (1987 композитор У. Мусаев, балетмейстер И. Юсупов) сохранили для нас не только оригинальные балеты в первоначальной редакции балетмейстеров, но и первых исполнителей, сумевших воплотить идею авторов.

Наступившая эпоха телевидения давала и даёт возможность наслаждаться телезрителям концертными программами, творческими встречами, интервью с любимыми деятелями искусства. С приходом независимости стали широко отмечаться такие праздники как «Навруз», «Мустакиллик», танец стал более массовым, а трансляции широкодоступными. Однако, за достаточно продолжительное время о танцевальном искусстве фильмов, как документальных, так и художественных практически не снималось.

Серьёзной работой, освещающей и пропагандирующей танцевальное искусство на сегодняшний день, является полнометражный документальный музыкально-танцевальный фильм режиссёра Руслана Салиева «Легенды узбекского танца», снятого в 2021 году. Историческая часть фильма опирается на

редкие архивные документы и кадры кинохроники. Не претендуя на научное пособие, фильм в доступной и интересной форме рассказывает об основоположниках профессионального танцевального искусства, уже при жизни ставшими легендами и о современных танцевальных коллективах, в своих композициях, отражающих состояние танцевального искусства настоящего времени. История танца сопровождается авторским текстом и интервью с народными артистами Узбекистана, что обогатило фильм и сделало рассказ насыщенным и интересным.

Несмотря на невозможность охватить богатейшую историю танцевального искусства Узбекистана за короткое время фильма, можно сделать вывод, что узбекская народная музыка и танец популярны как в классическом прочтении, так и в современной интерпретации.

Фильм получил множество наград в Каннах - Фестиваль Silk Road Cannes: победа в номинации «Best Dance Film» и фестиваль Cannes World Film Festival - победы в номинациях «Best Dance Film», «Best Asian Film»; Нью-Йорке - Фестиваль New York Movie Awards: победа в номинации «Best Director Feature Film»; Париже - Фестиваль Paris Cinema Awards: победа в номинации «Best Feature Documentary»; Барселоне - Фестиваль Barcelona International Film Festival: победы в номинациях «Best Dance Film» и «Best Soundtrack». Эти награды говорят о неиссякающем интересе к нашей культуре как в родном Узбекистане, так и далеко за его пределами.

Что же касается искусства фотографии, отражающей танец, то задачи фотохудожника усложняются динамикой, присущей хореографии, её неуловимостью. Одним из профессионалов, владеющим техникой съёмки сценического движения, в безусловно, самом сложном её виде – классическом балете, в настоящее время можно назвать Юрия Полянского, который на протяжении сорока трёх лет служит в Государственном академическом большом театре оперы и балета имени Алишера Навои. Работы мастера вызывают восхищение любителей балета и уважение артистов и балетмейстеров – так «поймать» мимолётное движение, полёт, вращение, взгляд, в котором выражена кульминация образа, «уловить» взаимодействие героев, может только профессионал высокого уровня. На фотографиях Юрия Полянского всегда удачно

«схвачена» и мизансцена кордебалета, и наиболее эффектные и сложные полётные движения солистов. Но эта удача – результат многолетнего труда, опыта, влюблённого в своё дело мастера. Его красочные, выразительные фотографии, опубликованные после каждого спектакля, являются балетной хроникой настоящего времени.

Среди молодых, но уже уверенно заявивших о себе мастеров профессиональной фотографии можно назвать Бабура Алимходжаева. Бабур активный участник фотовыставок, в том числе и персональных, посвящённых искусству хореографии. Его работы в разных направлениях были неоднократно отмечены высокими наградами на фотоконкурсах, как республиканских, так и международных.

Чувство прекрасного было заложено в юноше с детства, так как Бабур родился в творческой семье. С детства увлекаясь живописью, мобильной фотографией, Бабур восхищался музыкой и искусством танца. Умение уловить в обычном необычное, увидеть красоту и суметь через свои работы донести задуманный образ до зрителя – определённая степень художественного вкуса и мастерства.

Фотографии Бабура Алимходжаева стали основой для программ, афиш и буклетов Государственного ансамбля танца «Бахор» имени Мукаррам Тургунбаевой, но балет по-прежнему присутствует в его разностороннем творчестве.

Одной из важных задач, стоящих сегодня перед искусствоведами, хореологами является сохранение имеющихся фото кино и видеоматериалов, их оцифровка и периодизация. Для научных работ необходимо создать единую архивную базу, которая даст возможность проводить более глубокие исследования. Сохранение, популяризация и пропаганда танцевального искусства, требует внимание государственных органов и определённых материальных вложений. Если концертные номера и выступления выдающихся исполнителей национального танца, пусть и не в полной мере, сохранились в документальной хронике и художественных фильмах, то к большому сожалению, многие балеты, не зафиксированные на плёнку, утрачены и полному восстановлению в первоизданном виде не подлежат. Современные танцевальные композиции, концертные программы, балеты – текущего репертуара и премьеры, на сцене Государственного

академического большого театра оперы и балета имени Алишера Навои необходимо фиксировать не фрагментарно любителями и поклонниками, а профессионально сохранять для будущего поколения зрителей, балетмейстеров, исполнителей. Это наша история со всеми её удачами и ошибками, поисками, экспериментами и триумфами.

Для эстетического воспитания подрастающего поколения, творческой молодёжи необходимо как можно больше уделять внимание фиксации и цифровизации хореографического искусства сегодняшнего дня – завтра это станет историей и предметом изучения нашими потомками. Для работы над подобными проектами необходимо воспитывать новое поколение специалистов – хореографов, искусствоведов, историков, режиссёров, операторов, специализирующихся

на искусстве хореографии сценического движения.

«В последние годы в стране проводится системная работа по поддержке и развитию нашего древнего и богатого культурного наследия, национального самосознания, неповторимых ценностей и обычаев, культуры и искусства. Само время требует всестороннего развития танцевального искусства, имеющего важное значение в повышении уровня духовности и эстетического воспитания нашего народа, широкого приобщения молодого поколения к образцам национального и мирового танцевального искусства». [4]

Большую действенную пользу могут принести научно-практические конференции, на которых можно поднимать подобные вопросы, обмениваться мнениями и совместно находить решения поставленных задач.

Список источников

1. Л.Авдеева. Танцевальное искусство Узбекистана Государственное издательство художественной литературы Узбекской ССР Ташкент 1967 стр. 12.
2. Лазарь Медовар «Арминий Вамбери: Выстрадавшая жизнь» Лехаим июнь 1999 ТАМУЗ 5759 — 6 (86) [Лехаим](http://lechaim.ru) - ежемесячный литературно-публицистический журнал и издательство. E-mail: lechaim@lechaim.ru.
3. Ирзаев Б.Ш. Из истории узбекского национального танца. Электронный научный журнал «edu.e-history.kz» № 1 СНС музея “Памяти жертв репрессии” Академии Наук Республики Узбекистан.
4. Постановление Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева. «О мерах по дальнейшему развитию искусства национального танца» г. Ташкент, 4 февраля 2020 г., № ПП-4584 <https://lex.uz/docs/4724387>.

REZYUME. Ushbu maqolada bizga Markaziy Osiyoda XX asrning boshiga qadar raqs san'ati haqida tasavvur beruvchi ikonografik manbalar ahamiyati ko'rib chiqiladi. Shuningdek, arxeologlar va san'atshunoslarning xoreografik san'atni o'rganish va hujjatlashtirishdagi ishlariga alohida e'tibor qaratilgan. Muhim bosqich sifatida hozirgi zamonimizdagi masterlar - kino rejissyorlari va fotograflarning raqs san'atining o'ziga xosligini o'z ijodlarida saqlab qolgan ishlari keltiriladi. Tarixiy hujjatlarni saqlash, raqs san'atini zamonaviy bosqichda raqamli formatda aks ettirish bo'yicha dolzarb masalalar xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiyalar va forumlarda ko'rib chiqilishi lozim.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается значение иконографических источников, благодаря которым мы имеем представление о танцевальном искусстве на территории Центральной Азии до начала XX века. Так же отмечены труды археологов, искусствоведов в изучении и фиксации хореографического искусства. Важным этапом является работы мастеров современности - кинорежиссёров и фотографов, запечатлевших в своём творчестве неуловимое искусство танца. Актуальные вопросы сохранения, и оцифровки исторических документов, отображения искусства на современном этапе в цифровом формате должны подниматься на международных научно-практических конференциях и форумах.

SUMMARY. The article examines the significance of iconographic sources, thanks to which we have an idea of the dance art in Central Asia before the beginning of the XX century. The works of archaeologists and art historians in the study and fixation of choreographic art are also noted. An important stage is the work of masters of modernity - filmmakers and photographers who have captured the elusive art of dance in their work. Topical issues of preservation and digitization of historical documents, display of art at the present stage in digital format should be raised at international scientific and practical conferences and forums.

AQIL-NÁSIYAT QOSÍQLARÍNÍN JASLAR TÁRBIYASÍNDA TUTQAN ORNÍ

Aleuatdin Qalbaev – oqıtıwshı

Ózbekistan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat instituti Nókis filiali

Tayanch so‘zlar: milliy ohanglar, qo‘shiq, vatan, nasihat-aql, maqollar.

Ключевые слова: национальные мелодии, песни, родина, советы, пословицы.

Key words: national melodies, songs, homeland, advice, proverbs.

Qaraqalpaq xalqınıń milliy namalarına, milliy usılına salıp atqarılatuǵın kóplegen tarbiyalıq ahmiyetke iye aqıl-násiyat qosıqları, terme-tolǵawları, dástanları bar. Bul qosıqlar terme-tolǵawlardıń ayırım qatarları, xalqımızdıń naqıl-maqalları ornında paydalanıp ayıtılıp kiyatır. Xalıqtıń jaqsı turmısqa alıp shıǵatuǵın erlikke iskerlik penen mártlikke, doslıqqa shaqırıwshı da aqıl-násiyat qosıqları. Tálím-tárbiyalıq ahmiyetke iye qosıqlar ótmishten usı dáwirge namaları menen xalıq awzında saqlanıp keliwinde. «Xalıqtıń qabaq tárezisi» - dep biykarǵa ayıtılmasa kerek. Aqıl-násiyat qosıqlar jaslarımız tárbiyasına tereń tásir etedi. Bul násiyat sózlerdiń tiykarǵı orayı xalıq bolıp esaplanadı.

Bulay dewimniń sebebi naqıl, aqıl xalıq múlki desem aljaspaǵan bolarman. Xalıqtıń ótmishinen kelip shıqqan halda naqıl, aqıl sózler, násiyatlar payda boladı. Shayırlarımız xalıq danıshpanlıǵına súyengen halda qosıqlar dóretedi-dep oylayman. Násiyat qosıqlar jazıp, turmıstı súwretlegen, elin maqtanış etken, xalqımızdıń maqtanışın Berdaq, Ajiniyaz, Kúnxoja, Ótesh h.t.b. kóplegen shayırları bar. Bul shayırlarımızdıń násiyat qosıları qaraqalpaq xalıq namaları menen suwǵarılıp, xalqımız arasında baqsılar, jırawlar tarepinen ayıtılıp kiyatır. Milliy muzıkamızdıń qúdretiligi sonda, shayır qosıqlarında nama menen xalıqtıń júregine tez jetkeriwinde. Eger namasız ayıtılса yamasa oqılса, onda da tınlanıp xalıq ráhátlenedi, al nama sol shıǵarılgan qosıqqa egizdiń sınarınday bolıp jantassa. Bul usılda shayırlar qosıqları uzaq saqlanıp hám tez taraladı. Tınlawshılar ráhátlenip sózine hám namasına itibar berip tınlaydı hám qanday da násiyat qosıqlardan úlgi aladı. Máselen, Berdaq baqsımın «Xalıq ushın» qosıǵında.

Jigit bolsań, arıslanday tuwılǵan,

Xızme etkil udayına xalıq ushın,

Xızmet etkil udayına xalıq ushın.

Jigit bolsań arıslanday tuwılǵan,

Hesh qashanda jumıs etpes ózi ushın- dep keltiredi. Bul jerde Berdaq shayır adamnıń maqseti haqqında sóz etedi, adam bilimli bolıp xalıqqa xızmet etiw kerekligin násiyatlaydı. Bul qosıqtı házirgi dáwirimizdiń qaraqalpaq xalıq naması «Xoja bagman» namasına salınıp

baqsılarımız aytıp kiyatır. Tiykarında Berdaq shayır bolıp ǵana qoymastan baqsı da bolǵanlıǵın tariyx ayqın aytıp bere aladı. Shayır qosıqların xalıq namalarına salıp ózi atqaranlıǵı hesh kimse biykarlay almaydı. Berdaq baqsınıń násiyat qosıqlarınan «Jaqsıraq», «Balam», «Búlbil», «Maǵan ber», ham batırılıqqa tárbiyalawshı «Ernazar biy», «Aqmaq patsha» iri kólemlı shıǵarmaları jaslarǵa sabaq bola aladı. Máselen:

Jumıs isle tuwılǵan soń el ushın,

Janıńdı ayama elde er ushın,

Kindikten qan tamǵan tuwǵan jer ushın,

Ólip ketkenińshe xızmet jaqsıraq - dep keltiredi. Bul qosıǵında belgili bir kásipti iyelep, Ana Watan xalıq ushın xızmet etiw kerekligin násiyatlap, aqıl beredi. Xalıq arasında qaraqalpaqtıń dardıńnen naması menen ayıtılıp kiyatırǵan bul namada tınlawshını eriksiz ózine tartadı, oylandıradı, aqıllandıradı. Aqıl-násiyat qosıqlar danalıqlardan jaslardıń oy-órisin hadal pák insaniy sanalı etip tárbiyalawǵa tiykar bola aladı. Ajiniyaz shayırmızdıń «Bolmasa» qosıǵına nazer taslasaq.

Yaranlar bir sózdi aytayın sizge,

Jigit giza bilmes yoshı bolmasa,

Aqıl bolsań pahim áyle bul sózge,

Nege gezsın kewil xoshı bolmasa.

Shayır bul násiyat qosıǵında ómirge qádem qoyıp, turmıs - dep atalmış dárbenke túser hár bir insańǵa tiyisli, desem aljaspaǵan bolamız. Sonı da aytıp ótiwimiz kerek, bul qosıq qatarları túrkmen shayırı Maqtumqulıǵa da tiyisli. Azǵana ózgesheligi bar. Ilimpazlar Ajiniyaz shayırdı óz zamanınıń dilmashı dep te túsindirgen. Maqtumqulınıń qosıǵın qaraqalpaqshaǵa awdarǵanda da sońında Ajiniyaz óziniń atın keltirmegen bolar edi. Bul eki qosıq eki shayır toplamlarında da bar. Ajiniyazdıń elin táriplegen «Ellerim bardı» qosıǵında xalqımızdıń tábiyatın, baylıǵın, dástúrlerin maqtanış etken. Bul qosıqtıń tárbiyalıǵı sonda hár kim ózi jasap turǵan ana watanın, milliy dástúrin biliwi kerekligin, maqtanış etip bárha ulıǵlaw kerekligin aytıp turǵanday seziledi. Bul qosıq «Gór qız» namasına salınıp ayıtılıp kiytirǵan. Nama esitiliwden hámmeni ózine birden tarta aladı. Joqarıda sóz etip ótken túrkmen shayırı Maqtumqulı qosıqları

baqsılarımız repertuarınan júdá keń orın alǵan. Maqtumqulı shayır qosıqların namaǵa salıp, ózbekler de, qaraqalpaqlar da aytıp kiyatır. Shayır qosıqları derlik aqıl-násiyat. Qaysı xalıq óz tiline awdarıp alsa da milliy namalarına salıp atqarıp atqarǵanlıǵı hámmege belgili. Máselen «Sáwdigim» namasına salınıp baqsılar tárepinen atqarılıp kiyatırǵan «Áyler» qosıǵında

Aqıl bolsań yaqshı bilan hamdam bol,
Aqmaq oziń nadan menen yar áyler,
Shın ashıqlar nazlı yardin jamalın,
Keshe kúndiz bir kórsem dep zar áyler - dep

keltiredi.

Qosıqtıń mazmunı turmısı menen násiyat bolıp, hár bir tınlawshını ózine qaratadı. Jáne «Begler» namasına salınıp atqarılıp kiyatırǵan «Ton bolsá» degen qosıǵında.

Ton jappaǵa kóylek izler jalańash,
Kóylek tapsa aytar endi ton bolsa.
Haqtan bes pul tilep júrgen qarnı ash,
Besin tapsa aytar endi on bolsa.

Bul nasiyatında insanlardıń qanaatshil bolıwına, mańlay terletip hadal miynet islep, ráhátin kóriwge shaqıradı. Maqtumqulı násiyat qosıqlarınan «Miymandur», «Seni», «Ne bilsin», «Bolmas», «Ishinde» h.t.b.qosıqların mısál etip keltiriwge boladı. Bul qosıqlar qaraqalpaq tiline awdarılıp xalıq namalarına salınıp baqsılar tárepinen aytılıp kiyatır. Maqtumqulınıń násiyat-aqıl qosıqların tınlamaytuǵın adamnıń ózi joq bolsa kerek menińshe. Kópshilikke belgili Kúnxoja baqsımın qosıqlarında insan tárbiyasına tásirli «El menen» qosıǵında

Aspańǵa usharsań bolsa qanatın,
Shad bolarsań shadlı bolsa elatın,
Xalqın menen bolsa maqset muradıń,
Udayına birge bolsań el menen.

Bul namanı «Jeti asırım» namasına salıp baqsılar aytıp kiyatır. Qosıqtıń mazmunında el menen bárha birlikte bolıwǵa, watandı asırıp onı máńgi súyiwge, el menen oylasıqlı bolıwǵa násiyatlaydı. Bunnan basqa «Bes perde» namasına salınıp atqarılıp kiyatırǵan «Nege kerek» qosıǵında.

Sayraǵan búlbil bolmasa,
Ishi hawazǵa tolmasa -dep jazadı.

Bul qosıqta xalıq qosıǵı, xalıq namasına aylanıp ketkendey. Elimizde kópshilik derlik biledi. Bul násiyat qosıqlardı kópshiliktiń arasınan jetilisip sol zaman menen de, xalıq penen de birge jasaǵan ullı insanlarımızdın, keleshek áwladqa aytıp ketken násiyatları dep bilemiz. Bunday baqsıshılıq jollarındaǵı násiyat qosıqlar jıraw tolgawlarında, termelerde de aytıladı. Násiyat qosıqlardıń hár bir pikiri, túsiniǵi menen aqıllı, hár qaysısı óz aldına teńi tayı joq bir dúnya dese aljaspaǵan bolarman. Máselen terme: bul uzaq ásirlerden beri kiytirǵan xalıqtıń milliy miyrası. Terme dep bir qatar juplasqan uyqasqa aforizmlerden yamasa naqıl maqallardan quralǵan qısqa jırlardı aytađı. Termelerdiń mazmunına túrlerine qaraǵanda eki túrli boladı. Birinshisi naqıl-maqallardıń tiykarında ósip shıqqan úgit-násiyat bildiretuǵın qısqa jırlar. Bunan shıǵısı naqıl-maqallar menen baylanıslı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Ó.Алеуов. Әжинияз музыка өнери хәм Ақымбет бақсы ҳаққында. Ақымбет бақсы хәм бақсышылық мектеби. Республикалық илимий-теориялық конференция материаллары. ӨзМКӨМИ Нөкис филиалы. Нөкис, 2014. – 11-13
2. Т.Адамбаева. «Қарақалпақ музыкасының тарийхынан» 1985ж. Адамбаева Т. Автор дала жазыўынан 1960, ЎзССР ИАККФ китапхана фондында инв. 34329.
3. Қ.Айымбетов. «Халық даналығы». «Қарақалпақстан» баспасы. Нөкис-1988.
4. Berdaq. Таңламалы shıǵarmaları. Nokis. Qaraqalpaqstan.1977-jil 40-bet.
5. Д.Алланазаров. «Қарақалпақ миллий аламойнақ дуўтар сазендешилиги сабақлығы». Болалар мусика мактаблари учун 1-2-3-4-5-синфлар. Тошкент. «Ғафур Ғулом атындағы баспа-полиграфиялық деретиўшилиқ уйи» 2013 й.
6. D.Allanazarov., A.Doxodbaeva. Genjebay Tilewmuratovtın qaraqalpaq milliy muzikasına qosqan úlesi NMPI pitkeriw qánigelik jumısı-2019 jil.

РЕЗЮМЕ. Qaraqalpaq xalıqınıń milliy namalarına, aqıl-nasiyat qosıqlar, terme-tolgawlar, dástanlarımız úyreniledi. Shayırlarımızdın násiyat qosıqları qaraqalpaq xalıq namaları menen suwǵarılıp, xalqımız arasında baqsılar, jırawlar tárepinen aytılıp kiyatır.

РЕЗЮМЕ. Изучаются национальные мелодии каракалпакского народа, назидательные песни, народные песни и эпосы. Песни-наставления наших поэтов, наполненные каракалпакскими народными мелодиями, исполняются сказителями и сказителями среди нашего народа.

SUMMARY. The Karakalpak people's national melodies, didactic songs, terme-tolgavs, and epics are studied. Our poets' didactic songs, imbued with Karakalpak folk melodies, are sung by bakhshis and zhyraus among our people.

IMPROVIZATSIYAGA REJISSYORNING MUNOSABATI

Qazaqbaeva Ramuza Perdebaevna – o'qituvchi
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institut Nukus filiali

Tayanch so'zlar: improvizatsiya, aktyor, teatr, «Commedia dellarte», metod, texnika, drama, kinofilm, ssenariy.

Ключевые слова: импровизация, актёр, театр, «Комедия дель арте», метод, техника, драма, фильм, сценарий.

Key words: improvisation, actor, theater, «Commedia dellarte», method, technique, drama, film, screenplay.

IMPROVIZATSIYANING TARIXI VA RIVOJLANISHI

Improvizatsiya san'ati qadimgi davrlardan beri teatrdan ishlatilgan. Uning ilk ko'rinishlari qadimgi yunon teatrida va italyan Commedia dellarte janrida kuzatilgan. Commedia dellarte va improvizatsiya XVI asr Italiyasida rivojlangan Commedia dellarte janri improvizatsiyaning teatr sahnasida keng qo'llanilishiga sabab bo'ldi. Ushbu teatr shaklida aktyorlar oldindan berilgan ssenariysiz sahnalarni ijro etib, o'zlari o'ylab topgan dialoglar va harakatlardan foydalanganlar. Viola Spolin o'zining "Improvisation for the Theater" kitobida Commedia dellarte uslubining bugungi improvizatsiya teatrlariga ta'siri haqida shunday yozadi: "Improvizatsiya aktyorning ichki erkinligini ochib beradi va uni real voqealar ichida yashashga o'rgatadi. Bu, ayniqsa, Commedia dell'arte an'analaridan kelib chiqib shakllangan uslubdir".

"Konstantin Stanislavskiy va "Haqiqat lahzasi"

Rus teatr arbobi Konstantin Stanislavskiy improvizatsiyaga katta e'tibor qaratgan. Uning fikricha, improvizatsiya aktyorni tabiiy harakat qilishga va sahnadagi holatni chin dildan his qilishga majbur qiladi. Stanislavskiy shunday deydi: "Agar aktyor har bir sahnada yangidan yashasa va hech qachon oldindan belgilangan sxema bo'yicha harakat qilmasa, u chinakam san'atkor bo'la oladi."

"Stanislavskiy improvizatsiyani aktyorning ichki haqiqatini topish usuli sifatida qo'llagan va "Haqiqat lahzasi" (moment of truth) deb atagan. Bu shuni anglatadiki, aktyor o'z xarakterini oldindan tayyorlangan sxemalar orqali emas, balki ayni paytda his qilayotgan tuyg'ular asosida yaratishi kerak.

Improvizatsiya metodlari va texnikalari:

Improvizatsiyaning bir nechta asosiy texnikalari mavjud bo'lib, ular aktyorning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Viola Spolin Metodi: Viola Spolin improvizatsiya texikasining zamonaviy asoschilaridan biri hisoblanadi. U o'zining "Improvisation for the Theater" kitobida quyidagi usullarni tavsiya qiladi:

- O'yin orqali o'rganish – Aktyorlar o'yin shaklida mashqlar bajarib, tabiiy reaksiyalarni rivojlantiradilar.

- Hissiyotlarni o'rganish – Spolin aktyorlarni sahnada o'z his-tuyg'ularini to'g'ri aks ettirishga o'rgatadi.

- Javob reaksiyasini tezlashtirish – Aktyorlar tezkorlik bilan vaziyatga mos harakat qilishni mashq qilishlari kerak.

Keith Johnstone va "Yes, and..." usuli

Britaniyalik dramaturg va pedagog Keith Johnstone improvizatsiyaning ijodiy jarayonda qanday ishlashini chuqur o'rganib chiqqan. Uning "Impro: Improvisation and the Theatre" kitobida asosiy texnikalaridan biri sifatida "Yes, and..." (Ha, va...) usuli tavsiya etiladi. Bu metod aktyorlarning o'zaro hamkorligini oshirish va ssenariysiz sahnalarni tabiiy rivojlantirishga yordam beradi.

Asosiy qoida:

- Hamkor aktyorning bergan g'oyasini rad etmaslik.

- Berilgan vaziyatni davom ettirish va uni boyitish.

Misol uchun:

- 1-aktyor: "Biz kosmosga chiqmoqchimiz!"

- 2-aktyor: "Ha, va biz Marsga birinchi bo'lib yetib boramiz!"

Bu metod improvizatsiyaning tabiiy rivojlanishini ta'minlaydi va aktyorlarni mantiqiy tafakkur qilishga undaydi.

Импровизация актор ижодining ajralmas bo'lagi hisoblanadi. U nafaqat aktyorni noqulay holatdan olib chiqadi balki o'z obrazini yanada teranroq anglashga, qalban his qilishiga yordam beradi. Aktyor sahnada ham tashqi ham ichki erkinlikka erishishi kerak.

Bunday erkinlikka erishishda aktyorga, albatta, rejissyor yordam beradi. Jahon kinomatagrafiyasi va sahna san'ati sohasidagi mashhur va iqtidorli rejissyorlar o'z aktyorlariga sahnada yangi narsalarni sinab ko'rish imkonini beradi. Masalan: Mike Leigh o'z filmlarini ssenariysiz suratga olishi bilan mashhur. U aktyorlari bilan uzoq muddatli improvizatsiya mashg'ulotlarini olib boradi va shu orqali haqiqiy xarakterlar yaratadi. Leighning fikricha:

“Импровизация орқали актор о'z xarakterini ichki sezgilar орқали topadi. Bu usul filmlarimning tabiiyligi va ishonchliligini oshiradi.”

Ba'zi rejissyorlar spektakl va kino suratga olish jarayonida aktyor ma'lum bir chiziq doirasidan tashqariga chiqmasligi kerak,

импровизация rejissyor g'oyasidan tomoshabinni chalg'itadi, partnyorga noqulaylik tug'diradi, oldindan tuzilgan rejalarini chippakka chiqaradi desa, boshqa turdagi rejissorlar esa improvizatsiyani o'z ijodining bir bo'lagi deb hisoblaydi. Misol uchun, Sanford Meisner improvizatsiyani aktyorning haqiqatni his qilish qobiliyatini oshirishda muhim deb bilgan. Uning metodiga ko'ra, aktyor boshqa aktyorlarning so'zlariga va harakatlariga jonli javob berishi kerak.

“Ssenariy faqat boshlang'ich nuqtadir. Haqiqiy san'at improvizatsiya orqali tug'iladi.” – Sanford Meisner.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkin Improvizatsiya san'ati-aktyorlik mahoratini oshirish, tabiiy ijro yaratish va ijodiy jarayonda erkin bo'lishga xizmat qiladi. Stanislavskiydan tortib Viola Spolin va Keith Johnstonegacha bo'lgan mutaxassislarining yondashuvlari improvizatsiyaning teatr va kinodagi muhim o'rnini isbotlaydi. Bugungi kunda improvizatsiya komediya, drama, hatto pedagogika va biznes-treninglarda ham qo'llanilib, insonning fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo'ra Mahmudov. Aktyorlik mahorati. Bilim-2005. B-145-150.
2. Viola Spolin. Teatr improvizatsiyasi. Northwestern University Press-1963. (“Improvisation for the Theater”).
3. Ziyonet
4. UZFI kutubxonasi

РЕЗЮМЕ. Импровизация акторлик san'ati va teatrdagi muhim o'rin tutadigan ijodiy jarayon bo'lib, u oldindan yozilgan ssenariysiz, qo'qqisdan ijro etish san'atini anglatadi. U nafaqat komediya va teatrdagi, balki drama, kinofilm va hatto biznes-treninglarda ham qo'llaniladi. Quyida improvizatsiyaning teatr va aktyorlik mahoratidagi ahamiyati, metodlari va mutaxassislarining fikrlari tahlil qilamiz va improvizatsiya tarixiga nazar tashlaymiz.

РЕЗЮМЕ. Импровизация – творческий процесс, занимающий важное место в актерском мастерстве и театре, и означает искусство выступления с нуля, без заранее написанного сценария. Его используют не только в комедии и театре, но и в драме, кино и даже в бизнес-обучении. Ниже мы проанализируем значение импровизации в театральном и актерском мастерстве, методы и мнения специалистов, а также рассмотрим историю импровизации.

SUMMARY. Improvisation is a creative process that takes an important place in acting and theater, and it means the art of performing from scratch without a pre-written script. It is used not only in comedy and theater, but also in drama, film and even business training. Below we will analyze the importance of improvisation in theater and acting skills, methods and opinions of experts and look at the history of improvisation.

RUSTAM MA'DIYEV REJISSURASIDA SAHNA NUTQINING AKTYOR IJROSIGA TA'SIRI

Xabibullo Qobilov – dotsent

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

Tayanch so'zlar: nutq, ariya, aktyor, nutq, ariya, duet, xonanda, rejissor, bastakor, harakat, kechinma, dramaturg, xarakter, xarakterlilik, plastika.

Ключевые слова: речь, ария, актер, речь, ария, дуэт, певец, режиссер, композитор, действие, опыт, драматург, характер, характер, пластика.

Key words: speech, aria, actor, speech, aria, duet, singer, director, composer, action, experience, playwright, character, character, plasticity.

Musiqali teatrdagi rejissor aktyorlar jamoasi bilan ishlar ekan, aktyor yaratayotgan obrazni tomoshabinga to'la-to'kis yetkazib berishda aktyorlik mahorati bilan birga aktyorning ravon nutqi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Nutq va she'r ham ashulani xuddi o'zginasi, ovoz gaplashganda ham she'r o'qiganda ham dag'al emas ashuladagiday mayin, skripkadan chiquvchi tovush singari yoqimli bo'lishi kerak. Gapirganda tovushni uzliksiz davomiyligi ayrim so'zlar va jumalarning ipga tizilgan marjondek bir xil chiqishi uchun nima qilmoq kerakligini o'ylar edim. Ba'zi ustasi farang o'quvchilar ohangdorlik uchun har xil qochirimlar ishlatib kishini g'ashiga tegadilar. Qiroat va deklamatsiyaga berilib ketadilar, men tabiiy musiqiylik tarafdoriman. Men "ha" deganda ham "a" harfining o'z ohangiga, "yo'q" deganda ham "u" harfining o'z ohangiga ega bo'lishini istayman. Qator so'zlardagi unli tovushlarni bir-biriga bilinar - bilinmas quyilishini, oradagi undosh tovushlarni esa taqiqlanmasdan ashuladagidek mayin eshtilishini istayman. Bu tovushlarning ko'pchiligida turli ohanglar bor-ki, bu narsa ularni xarakterli xususiyatlari hisoblanadi. Mana shu harflarni barchasi qo'shiq ayta boshlaganda, nutqda musiqa hosil qiladi, shu uchun bu material ustida ishlasa arziydi". Shu tariqa Konstantin Sergeyevich Stanislavskiyning so'z xatti-harakati ta'limotini o'rgangan, ko'p yillik aktyorlik tajribasiga ega bo'lgan Rustam Ma'diyev keyinchalik, rejissyorlik ishlarida, spektakl repetitsiyalarida so'zga e'tibor bera boshladi. Rustam Ma'diyevda teatrga xos, yaxshi ma'nodagi "diktatura" bor edi. Zero teatr san'ati juda qattiq temir intizomni talab qiladigan san'at turi. Agar, "temir" intizom bo'lmasa, teatr san'atida rivojlanish bo'lmaydi. Odatda rejissyor ham ijodkor, ham tashkilotchi. Eng yaxshi spektakllar, har doim, yaxshi ijodkor va yaxshi tashkilotchi bo'lgan rejissyor atrofida haqiqiy aktyorlar ansambli yig'ilgan paytdagina, yuzaga kelgan. Shunday rejissyor talqiniga, ish uslubiga,

repetitsiyalar jarayoniga aktyorlar so'zsiz bo'ysunadi va tabiiyki bu jarayonda rejissyor ixtiyoriy va ijobiy ma'nodagi "diktatorga" aylanadi. Chunki u eng to'g'ri ijodiy yo'lni belgilaydi, boshqaradi, orqasidan aktyorlarni yetaklaydi. Shuning uchun ham teatrdagi "ixtiyoriy diktatura" degan jumla ishlatiladi. Bu atama, Stanislavskiyga tegishli. Mashhur rejissyor Tovstonogov shu atama haqida juda ko'p fikrlar yozgan, ulug' aktyor Oleg Tabakov ham "diktatura" haqida ko'p gapirgan. Kuchli - ijodkor individual, ijodiy ishni uyushtirish va boshqarish qobiliyatiga ega bo'lgan irodali shaxsgina rejissyor bo'la oladi. Uni atrofida ansambl yig'iladi, truppa shakllanadi. Ana shu kuchli tashkilotchi rejissyor atrofida yig'ilgan truppadagina ijodiy imkoniyatlar paydo bo'ladi. Shuning uchun ish jarayonida, kuchli rejissyor bilan aktyorlar o'rtasidagi muloqot va ixtiyoriy diktatura yuzaga keladi, shakllanadi. Truppaning barcha a'zolari bitta shaxs - rejissyorga so'zsiz bo'ysunadi. Teatrdagi bu hol ixtiyoriy diktatura deb ataladi. "Ixtiyoriy diktaturani" su'istemol qilinmasligi uchun rejissyor nihoyatda nozik ta'b, madaniyatli, bilimli, kuchli notiq, kuchli insoniy hislatlarga ega bo'lgan bo'lishi kerak. Bir so'z bilan aytganda kuchli "ijodiy shaxs" bo'lishi kerak. Agar ozgina meyor buzulsa, unga bo'ysunayotgan truppa nisbatan muomala, munosabat o'zgarsa, agar "ixtiyoriy diktatura"dan rejissyor o'z manfaati yo'lida foydalana boshlasa, bu o'sha truppaning buzulishiga, truppani tarqab ketishiga va ijodiy jarayonga putur yetishiga sababchi bo'ladi. Shuning uchun institutimizda rejissyor tarbiyalanayotganda, uning individual hislatlariga, keng qamrovli bilimiga alohida e'tibor qaratiladi. Avval aktyorlikni, so'ngra oliy rejissyorlik kursini tamomlagan Rustam Ma'diyev o'ziga xos fikrlovchi, keng qamrovli bilimiga ega, iqtidorli va madaniyatli shaxs edi. U ko'proq aktyorning obrazdagi holati ustida ishlashga katta ahamiyat bergan, musiqiy savodli bo'lgani uchun musiqali sahnalardagi nozik jihatlarni yaxshi fahmlagan va

ularga katta e'tibor bergan. Professional rejissyorlar spektakl qo'yadilar, aktyorlar orasidan rejissyorlikka da'vo qiluvchilar, rejissyorlikka qiziqib, unda o'zini sinab ko'rishni xohlovchilar bor. Professional rejissyor tomonidan qo'yilgan spektakllar kimgadir yoqadi, kimgadir yoqmaydi, ammo u professional spektakl bo'lishi kerak. Bu nima degani? Professional spektakl badiiy yaxlit, ya'ni mukammal dramaturgiya, mukammal ssenografiya va to'laqonli aktyorlik ijrosiga, kostyumga, grimga, nur yechimiga, musikiy yechimga ega bo'lgan, har tomonlama mukammal sahna asari bo'lishi kerak. Agar mana shu aytilgan talablardan birontasi bajarilmasa yoki ijodiy talabga javob bermasa u professional spektakl bo'lolmaydi. Rustam Ma'diyev aktyor bilan ishlashda rol ijrosini o'zi ko'rsatib berishga qarshi edi, mizansahnada aktyor bilan baravar yurib, tekstni ohangigacha qaytarib beruvchi rejissyorlarni yoqtirmasdi. "Bunday ishlash, ya'ni rejissyor ijroni o'zi ko'rsatib bersa, aktyor vazifasini ham o'zi amalga oshirsa, unda spektakl faqat rejissyor talqiniga aylanib qoladi va aktyor yo'qoladi. Ammo afsuski, ko'p aktyorlar bizning institutimizni bitirganidan so'ng ham mustaqil ravishda rol ustida ishlashni bilmaydi. Kimdir ularni "tepib turishi kerak", kimdir tepasida turib yo'l ko'rsatib turishi kerak, shundagina ishlay olishadi. Bunday aktyorlarni professional aktyor deb bo'lmaydi, bundaylar "polufabrikat"lardir. Ularga faqat ko'rsatib berish kerak." - degan edi O'zbekiston xalq artisti Rustam Ma'diyev.

Hozirgi aktyorlar professionallikdan yiroqlashayapti va ularga ko'rsatib beradigan rejissyorlar ko'proq kerak bo'layapti. Rol ustida ishlash jarayonida rejissyor aktyorga berilgan shart - sharoitni yaxshilab tushuntirib tahlil qilib berishi, qayerda o'zgarish, qayerda urg'u berishni tushuntirishi va shularni kuzatib, nazorat ostida olib turishi kerak bo'layapti. Shuning uchun hozirda ko'plab rejissyorlarga ikki bora qiyin. Boshqacha so'z bilan aytganda rejissyor spektaklning dirijyori. Bundan tashqari yuqorida aytilganday rejissyor kompozitor, dirijyor, konsertmeyster, xormeyster, baletmeyster bilan ishlashni bilishi, ularning terminalogiyasi, qonun - qoidalaridan xabardor bo'lishi lozim. Lekin bularni ichida eng muhimi musiqali teatr rejissyorining musiqiy savodi bo'lishidir. Ko'plar "Rejissyorni musiqiy savodi bo'lsa bo'ldi, u bemalol ishlay oladi" deyishadi. Albatta, shunday bo'lishi nur ustiga a'lo nur, ammo rejissyor rejissura asoslarini puxta egallagan bo'lishi, u operanimi, operettanimi, musiqali dramanimi qaysi birini yaratishidan qat'iy nazar professional darajadagi spektaklni sahnalashtirishi kerak.

Rejissyor voqealar qatorini qurishi, janr nuqtai nazaridan to'g'ri talqin qilishi, uni bugungi kunga bog'lashi lozim. Rollarda ijrochilarni xarakterini asoslashga, to'g'ri yo'naltirish kerak. Teatr tajribasi shuni ko'rsatadiki, musiqali teatr o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishiga qaramay, aktyor ijodining asosiy qonunlari, sahna san'atining barcha turlari uchun umumiydir. "San'at bilan mashg'ul bo'lgan barcha kishilar uchun ijod qonunlari bir xildir", - degan edi o'zbek teatrining mashhur rejissyori Toshxo'ja Xo'jayev.

Drama va musiqali drama teatrlaridagi aktyorlarning ijodiy faoliyati nimasi bilan umumiy? Avvalambor, bu ikki yo'nalishdagi aktyorlik san'ati doimo xatti - harakatlar san'ati ekanligi bilan umumiydir: dramatik teatrdan bu faqat psixofizik xatti-harakat bo'lsa, musiqali teatrdan esa shunga yana musiqa va ashula xatti - harakati qo'shiladi. Bu teatrlarning ildizi bir bo'lib, ular xalq ijodiyotiga borib taqaladi. Borliqni haqqoniy ifodalash tamoyili ham bir xil. Shu tamoyilni amalga oshiruvchi material - aktyor. Bu teatrlarda aktyorning saxnada yashash uslubi ham bir xil, uning asosida ma'lum maqsadga qaratilgan yagona psixofizik jarayon bo'lmish xatti - harakat mavjud. Insonning qalb kechinmalarini ochish yo'li ham bir xil bo'lib, bu xatti - harakatli tahlildan iboratdir. Bularning barchasi aktyor ijodining qonunlari bo'lib, hamma sahna san'atlari uchun bir xil va o'ziga xos deyishimizga imkon beradi. Bu qonunlar Konstantin Sergeyevich Stanislavskiyning drama va musiqali teatrlarga bag'ishlangan to'plamlarida bayon qilingan. Musiqali spektaklning sahnaviy xatti - harakati, musiqali, ashulali sahnaviy xatti - harakatdir. Bu musiqali spektaklda aktyorlik ijodining eng ko'p daqiqalari, musiqa bilan oldindan belgilab qo'yilgan. "Musiqachilar, ashulachilar, raqqosalar - baxtli odamlar, chunki ularda temporitm muammosi oldindan hal qilingan. Musiqa bizga tuyg'ularni bildiradi, lekin aktyor shu joyda bizga tuyg'ular mantig'ini ochib beradi, uning yordamida xatti - harakat mantig'i topiladi va mana shu xatti - harakatlarni bajara borib, biz ijod paytida, musiqa bergan tuyg'ularga qaytamiz" [1.B.27.] - degan edi Konstantin Sergeyevich Stanislavskiy.

"Musiqani tinglab va unga singdirilgan tuyg'ular mantig'ini anglab uni o'zining sahnaviy xatti - harakatiga aylantira bilish, musiqali teatr aktyori ijodidagi spetsifik xususiyatlardan biri" [2.] deb, ta'kidlagan edi Rustam Ma'diyev.

Musiqa belgilab bergan xatti - harakatning vaqt qonunlariga bo'ysundirilganligi - musiqali teatr aktyori ijodidagi yana bir muhim spetsifik xususiyatidir. Musiqa bilan bog'lanmagan drama

teatrining aktyori, pyesa jarayonida u yoki bu vazifani bajarar ekan, turli xil moslanishlardan foydalangan holda, xilma - xil xatti - harakatlarni mantiqan, ketma - ket va maqsadga muvofiq amalga oshirishi mumkin. Bunda aktyorga meyor tuyg'usidan boshqa hech narsa, shu xatti - harakatlarni tanlashni va ularni qay muddatda bajarishni, chegaralab qo'ymaydi.

Xuddi shu vazifani bajarayotgan musiqali teatr aktyori oldida, bastakor belgilagan vaqt davomida, nafaqat o'z xatti-harakatlarini bajarish, balki baholash va qabul qilish jarayonlari turadi. Bu birinchidan, ikkinchidan esa, har qanday baholash, musiqiy dramaturgiyaning belgisi bo'lib, uni bajarishi zarur. Musiqali teatrning qonuni, aktyorning o'z xatti-harakatlarini musiqa usuliga bo'ysundirishi bilan birga, har bir musiqiy fikrga yangi xatti - harakatlarni topishi bilan ifodalanadi. Ko'pincha musiqa, o'zining o'lgangan vaqti bilan aktyorga ma'lum miqdordagi xatti - harakatlarni bajarishga va ularni aynan shu musiqa tempo - ritmiga joylashtirishga imkon berayotganday bo'ladi. Lekin musiqaning emotsional - ma'noli mazmuni aktyorga faqat chegaralangan miqdorda xatti-harakatlarni bajarishga imkon beradi. Bu musiqali

teatr aktyorining spektakl voqealari davomida kerakli xatti-harakatlarni va ayniqsa, moslashuvlarni chertib - chertib tanlashga, ularning orasidan eng zarurlarini qoldirishga, majbur qiladi. Bu bilan saxnaviy xatti-harakatlarni detallashtirishdan qo'rqmaydigan dramatik teatr obrazlariga nisbatan, musiqali teatrda ashulaviy timsollar ancha ixcham va umumlashganligini tushuntirish mumkin. Musiqali - ashulali xatti-harakatning asosiy spetsifik xususiyati shundan iborat. Rustam Ma'diyev aktyorlar bilan ishlash jarayonida yuqorida aytilgan fikrlarga tayanar va ana shu hislatlarni o'zida yaxshi mujassam qilgan rejissyor edi. O'zgalardan ajralib turadigan yutuqli tomonlari ariya, duetlar ustida ishlashga ustaligi bo'lgan. Nutq aktyor ijrosida jiddiy ahamiyatga ega. Uning sahnadagi ariya va duetlar ijrosida, tasvirlangan voqeani, personajning ichki dunyosini, uning hissiyotlarini to'g'ri ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. Nutqni o'rganish, tahlil qilish va unga e'tibor qaratish aktyorning san'ati rivojida o'zgarmas rol o'ynaydi. Saxna san'atida nutq nafaqat bir vosita, balki aktyorning ichki dunyosini va tashqi ifodasini birlashtiruvchi kuchdir.

Foydalanilgan adabiyot

1. Kristi G.K. S.Stanislavskiyning opera teatridagi ishi. -M.: Искусство, 1967.

REZYUME. Ushbu maqolada Muqimiy nomidagi O'zbek davlat musiqali teatri rejissyori Rustam Ma'diyevning ijodiy faoliyati tahlil etiladi. Shuningdek, uning aktyorlar nutqi bilan ishlash metodikasi, aktyorlarga qo'yiladigan talablar, ariya va duet ijro etuvchi aktyorlarning kasbiy mahorati mezonlari yoritiladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье анализируется творческая деятельность режиссера Узбекского государственного музыкального театра имени Мукими Рустама Мадьева. Также освещаются его методика работы с актерской речью, требования, предъявляемые к актерам, и критерии профессионального мастерства актеров, исполняющих арии и дуэты.

SUMMARY. This article analyzes the creative activity of Rustam Madiyev, director of the Mukimi Uzbek State Musical Theater. It also highlights his methodology of working with actor's speech, the requirements placed on actors, and the criteria for the professional skill of actors performing arias and duets.

AKTYORLIQ SHEBERLIKTE DIQQATTIN ORNI

Qudaybergenov Alibek Amandiq uli – oqitwshi

Ózbekistan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat instituti Nókis filiali

Tayanch so'zlar: diqqat, san'at, aktyor, teatr, ritm, ijod, rejissor.

Ключевые слова: внимание, искусство, актёр, театр, ритм, творчество, режиссёр.

Key words: focus, art, actor, theater, rhythm, creativity, director.

Ustaz aktyorlar tárepinen jaratilgan saxnaliq obrazlar dañqin esitip, olar atqargan spektakllerdı kórip, radiospektakllerdı tınlap, televideniye arqalı kórsetiletugın film hám spektakllér tásirinde

“aktyor bolaman” degen ármanlar menen dóretiwshilik álemine kirip kiyatırǵan jaslar dóretiwshiligin – “erkin jumısın” úyreniw de aktual ilimiy másele bolıp tabıladı. “Ómir saxna,

adamlar aktyor” degen pikir Wilyam Shekspir tilinen ayıldı hám sheksiz kosmosta jer planetamız kishkene ğana bir saxna ekenligin tán aldıq. Aktyorlıq sheberligin qalıplestiriwdiń ayrıqsha qásiyetleri bar. Aktyor – student eń dáslep kúshli, talapshań, názeri ótkir, juwapkerli bolıwı shárt. Men aktyor bolaman degen insanlar aljasadı. Olardı qabil etken ustazlar bolsa, taraw rawajlanıwınıń parazitini bolıwı múmkin. Dáslep, baladağı aktyorlıq kórkem ónerine beyimlikti tekserip, ayrıqshalıq hám ózgeshelik (biyparıqlıq, erinsheklilik, ózin basqara almaw) táreplerin añlap, keyininen baha beriw kerek.

Aktyorlıq sheberligin qalıplestiriw hám rawajlandırıw ushın tek ámeliy emes, teoriyalıq shınıǵıwları da waqtında aparıwı zárúr. Aktyor erteń teatrǵa jumısqa tayın qánige bolıp baradı. Bunda ol dóretiwshilik islep shıǵarıw processinde qatnasadı. Olardı tek kásiplik kónlikpe emes, mánisi boyınsha tayın qánige retinde tárbiyalap barıw, tálim-tárbiya sistemasınıń ayrıqsha qásiyetlerinen esaplanadı. Bolajaq qánigeler ruwxıy hám fizikalıq quwatlı, hár tárepleme bilimli, aktyorlıq kásibiniń túrli janların joqarı professional dárejede iyelegen, zamanagóy saxna talaplarınıń barlıq elementlerin sheberlik penen basqaratuǵın, tamashagóyler zárúriyatın tereń sezine alatuǵın, keń bilimge iye sheber artistler bolıp jetiwleri zárúr. Aktyorlıq sheberligi elementleriniń treningin úyreniwdiń tiykarǵı maqseti jas qánigeniń saxnada ózin tuta alıwı, óziniń sezimlik (kóriw, esitiw, pikirley alıw, salıstırıw, ajırata alıw, túrli predmetlerdegi uqsaslıqtıń ol yamasa bul táreplerin: forması, reńi, tásiiri hám t.b.lar anıq is-háreketlerdi islep shıǵıw sıyaqlı) bilimlerin qalıplestiriw, tárbiyalawdan ibarat esaplanadı. Sezimlik bilimlerdi iyelew processini úsh fazadan ibarat esaplanadı:

1. Bulshıq etlerdi sırtqı tereńlikten, qısqılıwdan azat etiw (bosatıw);
2. Dóretiwshilik dıqqattı kerekli obyektke qaratıw;
3. Saxnalıq háreketi saldamlı hám isenerli qılıp orınlaw

Qábiletinde, dóretiwshilik qıyal hám fantaziya arqalı isenim hám haqıyqattı júzege keltiriw. [1]

Saxna – aktyordıń jumıs ornı hám rawajlanıw mákanı. Aktyor usı jumıs tájiriyesin jetiliskeń dárejede iyelew kerek. Ustazlar studentler menen spektakl ústinde islew processinde hár bir waqıya hám hádiyseniń kelip shıǵıw sebeplerin analiz etiw hám bul is-háreketlerdi añlatıwshı aktyorlıq sheberliginiń ayrıqsha qásiyetlerin iyelep alıwı kerek. Aktyor – bul turaqlı háreket bolıp tabıladı, onıń hár bir

máwriti zárúrli aylanıwlar dawamı bolıp tabıladı hám usı waqtta onıń ózgesheligin kórsetiwshı jańa psixologiyalıq jaǵdayǵa ótiw jolı bolıp esaplanadı. Sol sebepli aktyordıń hár máwriti háreketten ibarat. Bastı iyiw, qabaqtı úyiw yamasa ashıw, júzde payda bolǵan mıyıq tartıw, tańlanıwǵa ashılǵan awız, kóz áynekti oqımısılı adam sıyaqlı uslap turǵan qollar yamasa eki tárepke túsirip turǵan alaqlar, aktyordıń zárúrli názer salıp turǵan waqtındaǵı narazılıq yamasa mehirin añlatıwshı kózler – bulardıń barlıǵı hárekette boladı, tınısh jaǵday olar ushın biyǵana. [2] Aktyor bolaman degen insan basqa insanlarǵa qaraǵanda bir qansha itibarlı hám dıqqatın bir jerge toplawda kerekli tájiriyebege iye insan bolıwı talap etiledi. Dıqqat processinde bir jolı tórt ishki háreketi atqaramız:

- birinshiden, obyekt – derekti dıqqat orayınan qashırmawǵa háreket etemiz;
- ekinshiden, sol derekti ózimizge tartıwǵa háreket etemiz;
- úshinshiden, ózimiz sol derek tárepke umtılamız;
- tórtinshiden, onıń ishki mazmunına tereńirek kiriwge háreket etemiz.

Dıqqat processinde bir waqtıń ózinde orınlanatuǵın tórt háreket psixikalıq quwat tásirinde bir-biriniń janında rawajlanıp baradı. Álbette, bul processte fizikalıq kúsh talap etilmeydi. Olar psixikalıq quwat tásirinde háreketlenedi. Hátteki, dıqqat orayında turǵan tábiyiy denegge itibar qaratıw processini de fizikalıq tásiirsiz, yaǵnıy dawıs yamasa sezim arqalı júz beredi. Dıqqat ushın arnalǵan fizikalıq háreketler: a) kóriw; b) esitiw; v) seziw; g) dám biliw sıyaqlı shınıǵıwlarda derekke sırtqı fizikalıq tásir kórsetiwge beyimlik kúshli boladı.

K.S.Stanislavskiy: “saxnalıq dıqqattı insanmıń belgili bir obyektke óz seziw aǵzalarınń energiyasın (kóriw, esitiw, seziw, iyis biliw) jıynaw qábileti esaplanadı”, – deydi. Ol dóretiwshilik dıqqattıń eki túrin ajratıp kórsetedi:

- iqtıyarsız dıqqat procesini bizniń qálewimizge qaramaǵan halda payda bolıp, obyektin ózi sezimlerimizdi ózine qaratıp, ol menen aktiv qatnasqa sharlawı;
- iqtıyariy – bul óz dıqqatımızdı qálegen túrde jıynap, belgili obyektke óz-ózimizdi qızıqtırıp, óz denemiz energiyasın ol yamasa bul predmetke qaratıp, obyekt penen aktiv qatnas ornatıw bolıp tabıladı.

Belgili bir obyektke iqtıyarlı dıqqatın toplaw degende sol obyektke tereń úyreniw (kóre biliw, esitiw hám basqalar) obyektke aktiv tásir etip, ol menen belgili bir baylanısta bolıw processini

túsiniledi. Qarım-qatnasta insan átirapındaǵı barlıq predmetlerden ózinshe ilham aladı.

K.S.Stanislavskiy óz dıqqatın obyektten obyektke kóshiriwdı shártli kishi, orta hám úlken sheńberlerdi sıızıwdı shımqıtırıwdı usınıs etedi. Aktyordıń saxnalıq is-háreketi dawamında ol obyektke kórip atırma yáki kórip atırǵanday etip tutıp atırma yáki kerisinshe bir obyektke ekinshisi menen aljastırıp qoyǵanlıǵın anıqlaw qıyın. Dıqqat aktyor ushın qashan qural bola alıwı múmkin, onda

aktyor shalǵımasa. Aktyorlıq sheberliginiń ógada qorqımshılı tárepi – shalǵıw. Aktyor ómirinde qanday waqıya bolıp atırǵan bolmasın, saxnada shalǵımaıwı shárt. Shalǵıw – sheberlikte óltiredi. Dıqqat insannıń ózi umtılıp atırǵan hádiyse yáki waqıya bolıwı menen birge, basqarılatuǵın páziylet bolıwı kerek. Bolajaq aktyor dıqqatın bólmey túsiniw, ańlap, úyrenip saxnada paydalanıwǵa tayar bolsa, saxnalıq baylanısqa kirisiwine múmkinshilik jaratadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Qodirov R. Aktyorlik mahorati. Toshkent – 2017. 154.
2. F.Ahmedov., M.Yusupova “Estrada aktyori mahorati”. Darslik. Toshkent 2017. O‘zDSMI.
3. “Estrada aktyorligi san’ati”. M.R. Yusupovaning umumiy tahriri ostida Toshkent, O‘zDSMI 2015. 128-b.

REZYUME. Teatrning betakror san’atini rivojlantirish va uning sahnasida yorqin obrazlar yaratishda, kelajakda bu sohani yanada rivojlantirishda yosh pedagog-mutaxassislar va kadrlarning o‘rni va ahamiyati kattadir. Talaba-aktyorning o‘z ustida ishlash xususiyatlari, aktyorlik mahoratining shakllanishi. Stanislavskiy ta’limotida ixtiyoriy va ixtiyorsiz diqqat.

РЕЗЮМЕ. Молодые педагоги-специалисты и кадры играют важную роль в развитии уникального театрального искусства и создании ярких образов на его сцене, а также в дальнейшем развитии этой области в будущем. Особенности самосовершенствования студента-актера, формирование актерского мастерства. Произвольное и непроизвольное внимание в учении Станиславского.

SUMMARY. The role and importance of young teachers-specialists and personnel for the development of the unique art of the theater and the creation of bright characters on its stage, as well as for the further development of this area in the future, are great. Features of the student-actor’s work on himself, the formation of his acting skills. Voluntary and involuntary attention in Stanislavsky’s teaching.

МУЗЫКАНЫҢ ЗАМАНАҒӨЙ ӘПИЎАЙЫ ТЕОРИЯСЫ: ТЕНДЕНЦИЯЛАР, УСЫЛЛАР, ПЕРСПЕКТИВАЛАР

М.Б.Насыров – үлкен оқытыушы

Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер хәм мәденият институты Нөкис филиалы

Таяныш сөзлер: элементар музыка теориясы, тарийх, китаплар.

Ключевые слова: элементарная теория музыки, история, книги.

Key words: elementary music theory, history, books.

Музыка теориясының тарийхы ең әйемги дәуірлерге барып тақалады. Бул дәуірде музыка тек аўызеки дәстүр формасында болған. Музыка ҳаққындағы теориялық пикирлердиң дәслепки басламаларын әйемги грек философлары Пифагор, Аристотель хәм басқа да алымлардың мийнетлеринде көриўимиз мүмкин. Математикалық жаңалықлары менен белгили болған Пифагор сес бийиклиги хәм тар узынлығы арасындағы математикалық қатнасықларды таўып, гармония ҳаққында түсиникке тийкар салды. Аристотель болса

музыкаға оның инсан хәм жәмийетке тәсири көзқарасынан қарап, музыка эстетикасына тийкар салған еди. Соның менен бирге орта әсирлерде музыка теориясы ширкеў музыкасы шеңберинде раўажланды. Гвидо Дарецсо, монах, музыка теориясы музыканы жазып алыў хәм анық жеткерип беріў имканиятын беретугын нота системасын ислеп шықты. Сольмизация системасын (до, ре, ми, фа, соль, ля) нота системасын жаратып, бул система хәзирги сольфеджио системасына тийкар болды. Ояныў дәуири музыка теориясының жаңа раўажланыўы менен белгиленди.

Музыкантлар хэм теоретиклер антик мийрасларды үйренип, оны заманагөй музыкаға қоллана баслады. Контрапункт хэм гармония ҳаққындағы биринши шығармалар пайда болып, оларда даўыслардың биригиўи хэм аккордлардың дүзилиси қағыйдалары баян етилген. Барокко дәўиринде болса музыка теориясы және де системаластырылды хэм кодификацияланды. Композиция ушын тийкар болған нама, гармония хэм формаларды дүзиў қағыйдалары ислеп шығылған еди. Иоганн Себастьян Бах белгили композитор хэм импровизатор болып, музыка теориясының билимданы болған хэм оннан өзиниң дүрдана шығармаларын жаратыўда пайдаланады.

Классикалық дәўирде болса музыка теориясына өз дүзетиўлерин киргизеди. Гайдин, Моцарт, Бетховен сыяқлы композиторлар музыка да және де анық хэм эпийайылыққа умтылды. Олар соната, симфония сыяқлы жаңа формаларды ислеп шықты, классикалық методқа тийкар болған гармония қағыйдаларын пайда етти.

XIX әсир - романтизм дәўиринде музыка теориясы және де өзгерди. Шуберт, Шопен, Вагнер сыяқлы композиторлар музыкада көбирек экспрессивлик хэм эмоционаллыққа ерисиўге умтылды. Олар гармониялық тилди кеңейтти, диссонанс, консонанслар хэм хроматизмлерден пайдаланды, поэма, музыкалы драма сыяқлы жаңа формалар пайда бола баслады. XX әсирде музыка теориясы жаңа қыйыншылықларға дус келди.

Шёнберг, Стравинский, Кейдж сыяқлы композиторлар атоналлық, сериализм, алеаторика сыяқлы композицияның жаңа усылларын тәжирийбеден өткерди. Олар гармония хэм форманың дәстүрий қағыйдаларын бийкарлап, радикал жаңа хэм әдеттен тыс музыканы жаратты. Бүгинги күнде музыка теориясы раўажланып, жаңа музыка тенденцияларына бейимлесип бармақта.

Музыка теориясы музыканың түрли усыл хэм жанрларын үйренеди, анализ хэм композицияның жана усылларын ислеп шығады, музыка менен психология, социология, мәденият сыяқлы басқа билим тараўлары арасындағы байланыслылықты

изертлейди. Сондай-ак, В.Вахромеевтин «Музыканың элемантар теориясы» китабы 1961, 1962, 1967, 1975, 2002-жылларындағы басылымлары шыққан еди. Бүгинги күнде бул китаплар музыка теориясы музыка тилиниң тийкарғы тәреплерин системаластырыўшы фундаменталлық мийнет болып, барлық музыка оқыў орынларында әмелиятта кеңнен қолланбақта. Музыка теориясы тек статикалық аккордлар жыйнағы сыпатында емес, ал динамикалық раўажланыўшы процесс сыпатында қаралатуғын гармонияға айрықша итибар бериледи. В.Вахромеев китабында болса функционал гармонияның әхмийетине итибар береді, бунда хәр бир аккорд шығарманың улыўма дүзилисинде (тоника, доминанта, субдоминанта) белгили ўазыйпаны атқарады. Музыка теориясы методологиясы шығарманың гармониялық тоқымасын терең анализлеў, модуляция, альтерация хэм орын аўысыў нызамлықларын анықлаўды өз ишине алады. Ол нама хэм үнлесликтин өз ара тәсирин билиў, музыка материалын ритм тийкарында шөлкемлестириўдин әхмийетин көрсетеди. Музыка теориясының тийкарғы элементи шығарманың гармониялық раўажланыўын толық изертлеўге, оның дүзилиси хэм логикасын анықлаўға имканият беретугын гармониялық анализ системасын ислеп шығыў болып табылады. Бундай көзқарас композитордың пикирин тереңирек түсиниўге, атқарыўшы хэм изертлеўшилерге музыка шығармасын саналы түрде талқылаў имканиятын береді. В.Вахромеевтин музыка теориясына қосқан үлесі музыкалық билимлендириў хэм изертлеў жумысларында әхмийетли хэм талап етилетуғын үлес болып табылады.

В.Вахромеевтин «Музыканың элемантар теориясы» китабы 1975-жылғы редакциясында §50. Өзгермели ладлар. Өзгермели-параллель ладлар хэм мажор-минор. Басқа ладлар темасына тийисли 169 беттеги №303 мысалында: Ф. Шуберттин До мажор «Музыкальный момент» («Музыкалық мәхәлинде») бунда, биз тек ғана бир гәп ишинде бир неше мажор-минор ладының аккордларының бар екенлигин көремиз:

303 **Moderato (Ortasha)**

I min. VII t. III t. V min. V₇ I

Дәслеп музыканың элементар теориясы дәслеп басланғыш музыкалық саұатлылықты тәмийинлеуши жәрдемши пән сыпатында қаралатуғын еди: ноталар, ритм, тонлықлар хәм элементар формалар. Бирақ ХХІ әсирде ол музыкалық пикирлеу хәм дәретиушиликти қәлиплестириуши курал сыпатында жаңа әхмийетке ийе болмақта. Бул музыкалық мәденияттың стилистикалық майданының кеңейиуи, билим алыушылардың талапларының өзгерйуи хәм санлы технологиялардың билимлендириу процесине интеграцияланыуи менен байланыслы. Музыканың заманагөй әпиуайы теориясы интерактив илимнің жетискенликлери хәм технологиялық инновацияларға байланыслы жедел рауажланыу дәуирин басынан өткермекте. Ноталық саұатлылық хәм гармониялық қағыйдаларға бағдарланған дәстүрий жантасыулар психоакустикалық қабыллау хәм музыкалық қурылысларды есаплау анализин есапқа алатуғын жаңа көзқараслар менен толықтырылмақта. Тийкарғы тенденциялардан бири эмпирикалық изертлеулерди бирлестириу болып табылады. Музыкалық еситиудің тийкарында жатқан билиу механизмлерин үйрениу консонанс хәм диссонанс сыяқлы тийкарғы түсиниклерди қайта көрип шығыу имканиятын береді. Бул, өз гезегинде, оқыту хәм анализ ислеудің және де нәтийжели методикаларын жаратыу имканиятларын ашады. Және бир әхмийетли тәрәпи есаплау усылларынан пайдаланыу. Машиналық үйрениу алгоритмлери музыкалық шығармаларды автоматик анализлеу, жасырын нызамлықларды анықлау, услублық өзгешеликлерди болжау ушын қолланылады. Бул музыка теориясының қолланылыу шеңберин кеңейтиу имканиятын береді, мәселен, музыкалық информатика хәм

автоматикалық композиция мәселелеринде қолланылады. Келешекте музыканың элементар теориясы буннан былай да ийкемлесйушең хәм оқыушылардың жеке мүтәжликлерине бейимлесйуши болыуы керек. Интерактив платформалар хәм индивидуалластырылған оқыу материалларынан пайдаланыу заманагөй музыка мәденияттың талаптарына жууап беретуғын және де қызықлы хәм нәтийжели оқыу процесин жаратыу имканиятын береді.

Элементар музыка теориясы: заманагөй гармонияға шекем. Музыка теориясы - бул музыка элементлери: нама, гармония, ритм, дүзиліс, фактура хәм формаларды системалы үйрениу. Ол музыка тилин түсиниу хәм шығармаларды дүзиу ушын тийкар болып хызмет етеді. Бунда тийкарғы элементлер: мелодия, музыка сөз дизбегин пайда етиуши ноталар избе-излиги. Гармония - аккордлар избе-излигин пайда етиуши ноталар бирикпеси. Ритм - музыканың уақыт бойынша шөлкемлестирилиуи, темп, метр хәм созылыуы. Соның менен теорияның рауажланыуы: музыка теориясы әсирлер дауамында рауажланып, әйемги грек идеяларынан басланып, орта әсир модаллық системалары, ренессанс полифониясы, барокко гармониясы, классикалық тоналлық арқалы дауам етти. ХХ әсирде теория атонал хәм сериялық музыка тәрәпинен жүзеге келтирилген жана шақырықларға дус келмекте. Заманагөй бағдарлар: Хәзирги заман музыка теориясы көплеген көзқарасларды, соның ишинде, ғалабалық музыка, электрон музыка хәм дүнья музыкасын талқылауды өз ишине алады. Ол жаңа музыкалық тенденциялар хәм технологияларға бейимлесип рауажланыуда дауам етпекте. В.Вахромеевтиң музыка теориясы: гармония,

лад хэм музыка формасында музыка теориясының раўажланыўына салмақлы үлес қосып, гармония, лад структуралары хэм музыка формасына айрықша итибар берди. Оның шығармалары системалы хэм терең талқылаўы менен ажыралып турып, сазенделердиң бир неше әўладларына тәсир көрсетти. Гармониялық системасының тийкарын аккордлардың функционаллығы түсиниги қурайды. Ол тонлық функциялар (тоника, доминанта, субдоминанта) хэм олардың гармониялық логика жаратыўдағы ўазыйпасы хаққында толық айтып береди. Сондай-ақ, аккордлы емес сеслер хэм хроматикалық үнлесликлерге де итибар қаратады, олардың көрсетиўшилик имканиятларына итибар береди. Теорияда лад түрлеринде классик ладлар (мажор хэм минор) хэм халық лад системаларын изертлейди. Ол ладлардың дүзилис өзгешеликлерин, нама хэм үнлеслик қәсийетлерин анализлейди. Өзгериўшең ладлар хэм олардың музыка раўажланыўына тәсирине айрықша итибар қаратылады.

Музыка теориясы - музыка шығармасын пайда етиўши элементлерди системаластырып үйрениў. Ол интервал хэм аккордлар сыяқлы тийкаргы түсиниклерден баслап симфония хэм опера сыяқлы курамалы формаларға шекем болған кең көлемли тәреплерди өз ишине алады. Гармония музыканың вертикал тәреплери - аккордлар үнлеслиги хэм олардың избе-излигин үйренеди. Консонанс хэм диссонанс, шешилиў, тоналлық хэм модуляция гармониялық анализдиң тийкаргы түсиниклери жыйындысынан ибарат. Гармонияның раўажланыўы тарийхый жақтан әпиўайы диатоникалық үнлесликлерден курамалы хроматикалық аккордларға өтип барған. Нама, керисинше, сеслердиң ўақыт бойынша горизонтал хәрекетине итибар қаратады. Нама сызығы тегис хэм лирикалық яки секирмели хэм драмалық болыўы мүмкин. Бунда музыканың қурылыс бөлеги болып хызмет ететуғын есте қалыўшы қысқа бөлим - мотив әҳмийетли роль ойнайды. Нама дизбеги, интервал толтырылыўы хэм ритм шөлкемлестирилиўи наманың характерин белгилейди. Бунда ритм музыканың шөлкемлестиреиўши басланғышы болып, даўамлылық хэм акцентлерди белгилейди. Метр, өлшем, темп, синкопа - ритм дүзилисиниң тийкаргы элементлери. Ритмикалық сүўретлердиң хәр түрлилиги музыкалық шығарманы байытады, динамиканы береди. Ритмикалық пульсация

тәртипли хэм анық болыўы мүмкин, еркин хэм импровизациялықта болыўы мүмкин. Гармония, нама хэм ритмниң өз ара тәсири музыка дәрәтпесиниң тоқымасын пайда етеди. Бул элементлер өз алдына емес, ал бир-бирине тәсир етип, өзине тән музыкалық тәжирийбени қәлиплестиреди. Гармония намаға тәсир көрсетип, оған тереңлик хэм эмоционаллық мазмун бағышлайды. Нама өз нәўбетинде гармониялық избе-изликлерди жанландырады, оларға бағдар хэм мазмун береди. Ритм гармония хэм намаға тийкара болып, оны ўақытта шөлкемлестиреди, оларға күш-қуўат хэм хәрекет бағышлайды. Музыкалық шығарманы талқылаў усы үш элементтиң өз ара тәсирин үйрениўди нәзерде туттады. Бул өз ара байланысларды билиў композитордың ой-пикирине тереңирек кириў, музыка шығармасының гөзаллығын хэм курамалылығын баҳалаў имканиятын береди.

В.Вахромеевтиң музыка теориясын үйрениў, музыка көркем өнерин түсиниўде гармония, мелодия, ритмниң хәр түрли музыка усыллары хэм жанрларында қолланылыўы олардың универсал хэм өзгермелилигин көрсетеди. Классикалық музыкада гармония көбинесе зорығыў хэм шешиўди пайда етиўге хызмет етеди, нама курамалы дүзилиси хэм раўажланыўы менен ажыралып турады, ритм болса шығарманың улыўма дүзилисин сақлап импровизация әҳмийетли, гармониясы курамалырақ хэм эксперименталлы, нама еркин, ритм синкопалық хэм пульсациялық қәсийетке ийе болады.

Халық музыкасы көбинесе әпиўайылығы менен ажыралып турыўы менен бирге үнлеслик, нама хэм ырғақ халық сезимлери хэм тарийхларын жеткерейге хызмет етеди. Көпшиликке арналған музыкада ядта қалыўшы намалар хэм әпиўайы гармониялық прогрессияларға итибар бериледи. Композиторлар өзине тән музыка шығармаларын жаратыў ушын түрли техника хэм усыллардан пайдаланылады. Олар гармония менен тәжирийбеси менен жаңа хэм өзгеше сеслер жаратыўы, мелодияны раўажландырып, оның диапазонлары хэм формаларын кеңейтиўи, динамика хэм қызығыўшылықты пайда етиў ушын курамалы ритмикалық дүзилислерден пайдаланыўы мүмкин. Солай етип, гармония, нама хэм ритм музыка тилиниң тийкаргы элементлери болып, олар музыка формасы менен биргеликте музыка дәрәтпесиниң дүзилиси хэм көркемлигин белгилейди. Бул элементлерди үйрениў музыка көркем өнерин хәр түрлилиги

менен тереңрек түсиниў хэм баҳалаў имканиятын береді. Музыка теориясы музыка шығармаларын түсиниў хэм анализлеў үшін зэрүр болған түсиниклердиң кең түрлерин береді. Бир неше мысалларды көрип шығамыз. Интервалларды алайық: киши терция (үш ярым тон) көбинесе қайғылы ямаса муңлы намаларда пайдаланылатуғын минор сезимин пайда етсе, үлкен терция (төрт ярым тон) көбирек мажорлы хэм кеўилли еситиледи. Аккордлар, мәселен, мажор үшселиги (тоника, үлкен терция, квинта) Батыс музыкасында гармонияның тийкары болып, пүтинлик хэм турақлылық сезимин пайда етиў ушын қолланылады. Ладларға мысаллар келтирейик. Минор лады өзине тән үшінши басқыштың пәсейиўи менен музыкаға муңлы ямаса ойлы көринис береді. Алтыншы басқышқа көтерилген дорий лады тереңлик хэм сырлылық сезимин пайда етеди. Ритмикалық сүүретлерди талқылайық. Мысалы синкопа - күшли үлестен күшсиз үлеске өтиў музыка шығармасына жанлылық хэм күш-қуўат бағышлайды. Ал, полиритмия болса - бир ўақыттың өзінде бирнеше ритмикалық сүүретлерден пайдаланыў - курамалылық хэм көп тәрептемелик сезимин пайда етеди. Тонлыққа мысаллар көрейик: до мажор, диез хэм бемольсыз, әдетте әпиўайылық хэм анықлық пенен байланыслы. Фа диез минор үш диезли, қайғылы сезим хэм драматик характерге ийе. Бул мысаллар музыка теориясының бай дүньясына тек жүзеки тәсир етеди, бирақ хәр қыйлы элементлер музыкалық шығарманың қабыл етилиўи хэм эмоционаллық тәсирине қандай тәсир етиўи мумкинлиги хаққында түсиник береді.

Музыка теориясы хэм басқа пәнлер сыяқлы ўақыт өтиўи менен раўажланып, өзгериске ушырайды. Хәр қыйлы жылларда шыққан музыка теориясы бойынша китаптардың басылымлары арасындағы айырмашылықлар бир неше тийкары тәрептерде болыўи мумкин.

Бириншиден, жаңа басылымларда көбинесе заманагөй музикатаныў изертлеўлери хэм талқылаў көзқараслары орын алған. Бул жаңаланған терминологияда, гармония хэм форманы талқылаўдың жаңа усылларында, соңғы он жыллықларда жазылған музыкалық шығармаларды көрип шығыўда өз көринисин табыўи мумкин.

Екиншиден, педагогикалық методиканың өзи де өзгермекте. Кейинги басылымлар теорияны үйрениўдиң және де интерактив хэм арзан

усылларын заманагөй технологиялар хэм визуал оқытыў куралларынан пайдаланған ҳалда усыныс етиўи мумкин. Көбинесе сабақлықлар онлайн ресурслар, аудио хэм видео үлгилер менен толықтырылмақта.

Үшиншиден, айырмашылықлар музыкалық өзгериўин сәўлелендириўде студентлер ушын теорияны және де әҳмийетли етиў мақсетинде сабақлықларға халықлық музыка, джаз, этникалық музыка хэм басқа жанрлардан мысаллар киргизиў барған сайын кең тарқалмақта. Ақырында, жаңаланыўлар анықламаларды анықластырыў, анықсызлықларды сапластырыў хэм ескирген түсиниклерди қайта көрип шығыў сыяқлы тийкары тәрептерге де тийисли болыўи мумкин. Буннан тысқары, мәдений хэм тарийхый орталықты есапқа алыў да әҳмийетли фактор есапланады. Жаңа басылымлар музыка теориясын статикалық қағыйдалар топламы сыпатында емес, ал социаллық-мәдений өзгерислер менен тығыз байланыста раўажланып атырған динамикалық система сыпатында көрсетиўге умтылмақта. Бул тарийхый ўақыялар, философиялық ағымлар хэм мәдений алмасыўлардың музыкалық дәретиўшиликке тәсирин тереңрек талқылаўды аңлатады. Соны да айттып өтиў керек, заманагөй сабақлықларда көбинесе еситиў хэм музыка сезимин раўажландырыўға итибар қаратылады. Сольфеджио, диктант хэм импровизация шынығыўларынан пайдаланыў оқыўшылардың теориялық түсиниклерин түсинип алыўи менен бирге, оларды әмелиятта қолланыў, композиция, аранжировка хэм атқарыўшылыққа тийисли көнликпелерди қәлиплестириўге жәрдем береді. Заманагөй басылымлар европоцентризмнен ўаз кешип, студентлердиң санасын кеңейтип, хәр қыйлы музыкалық мәдениетлар хэм дәстүрлерди сәўлелендириўге хәркет етпекте. Бул болса музыканы глобал қубылыс сыпатында тереңрек түсиниўге хызмет етеди.

Жуўмақлап айтқанда, музыканың элементар теориясы тек ғана оқыў пәни емес, бәлким музыкалық пикирлеўдиң универсал гилти есапланады. Билимлендириўдиң барлық басқышларында қабыллаў мәдениатын, еситиў анықлығын, интонациялық саўатлылықты қәлиплестиреди, дәретиўшилик қыялын раўажландырады.

Оның сапасы хэм оқытыў методикасы пүткил музыка оқытыўдың жемиси менен байланыслы болып хәр бир жылы басып шығарылған музыка теориясына тийисли

китаптар арасындағы айырмашылықлар музыка илиминің раўажланыўы, педагогикалық жантасыўлардың өзгеріўи, музыкалық, мәдений контекстке байланыслы.

Бул факторлардың барлығы заманагөй сабақлықларды және де әхмийетли, қолайлы хэм студентлер ушын пайдалы болып келмекте.

Пайдаланған әдебиятлар

1. В. Вахромеев «Элементарная теория музыки» Москва, 1961 г.
2. В. Вахромеев «Элементарная теория музыки» Москва, 1962 г.
3. В. Вахромеев «Элементарная теория музыки» Москва, 1975 г.
4. Вахромеев В.А. Элементарная теория музыки.pdf. ... Упражнения по элементарной теории музыки (учебник, 1986).

РЕЗЮМЕ. Мақалада музыканың элементар теориясы тарийхы, теорияның тийкарғы элементлеринен бири нота саўатлылығы, ондағы айырым темалары: мелодия, ритм, гармонияны оқыўшылар түсиниў де В.Вахромеев сабақлық китабының әхмийети туўралы айтылады.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается история элементарной теории музыки, нотная грамотность как один из основных элементов теории, а также важность учебника В. Вахромеева для понимания учащимися некоторых его тем: мелодии, ритма и гармонии.

SUMMARY. The article discusses the history of elementary music theory, musical notation as one of the basic elements of the theory, and the importance of V. Vakhromeev's textbook for student's understanding of some of its topics: melody, rhythm, and harmony.

ТЕАТР ПИДАЙЫСЫ

(Зийнел Пиязовтың дөретиўшилиги мысалында)

Базарбай Назарымбетов – доцент

Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер хэм мәдениет институты Нөкис филиалы

Таянч сўзлар: актёр, театр, овоз, спектакль, образ, жанр, драма, томошабин.

Ключевые слова: актер, театр, голос, спектакль, персонаж, жанр, драма, зритель.

Key words: actor, theatre, voice, performance, character, genre, drama, audience.

Қарақалпақ театр сахнасында өзиниң айрықша роллери менен хэм де қосық айтқанда тамашагөйлердиң итибарын бирден тартқан белгили актёр Зийнел Пиязов 1932-жыл Тахтакөпир районында Бөршитаў етегинде Каратереннің бойларындағы аўылда дуньяға келген хэм балалық ўақытлары мине, усы жерлерде өткен. Зийнел Пиязов жаслығында билимге қатты ынтық болғанлықтан орта мектепке барыў ушын 10 километр аралықты басып өтиўине туўры келген. Оның театрға болған қызығыўшылығы жаслайынан пайда болғаны соншелли ол мектебиндеги дөгереклерге жүдә қызығыўшылық пенен қатнасан.

Солай етип, бул қызығыўшылық жаслықта қалып қоймастан 1951-жылы орта мектепти тамамлап, Ташкент мәмлекетлик театр хам суўретшилик өнери институтының драма театры хэм кино актёрлығы факультетине тапсырып оқыўға қабыланады. Бул жерде ол профессор-оқытыўшылардан театр көркем өнериниң сырларын оқып

ўйренеди хэм де профессионал актёр болып жетилеседи. 1955-жылы институтты табыслы тамамлап хәзирги Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик академиялық музыкалы театрында актёр сыпатында өз мийнет жолын баслайды.

Биз хәзирги ўақытта Пиязов фамилиясын еситкенимизде көз алдымызға Ниҳол сыйлығының лауреатлары хэм халықаралық конкурслардың жеңимпазлары Акылбек Пиязов, Жанибек Пиязов хэм де Женисбек Пиязовлар келеди. Усындай қарақалпақтың көркем өнерин, мәдениетин дунья жүзине танытып атырған бул инсанлардың көркем өнерде усындай дәрежеге жетиўине түптийкарынан олардың атасы яғный, Зийнел Пиязов себепши десек қәтелеспеймиз. Бул инсан тәбият тәрәпинен берилген бас даўысқа ийе хэм тербелиси жүдә күшли актёр болған. Сонлықтан театрда оған дерлик көпшилик тарийхий спектаклдерде патша роли берилген. Бул персонажларды жанландырыў ўақтында оның даўысынан тек ғана сахнадағылар емес

ал тамашагөйлерде сескенетуғын болған. Зийнел Пиязов өмирлик жолдасы Отарбаева Жанымбийке менен 4 ул 5 қызды дүньяға келтирип тәрбиялаған. Жанымбийке апа да Зийнел Пиязов пенен биргеликте театрда жұмыс ислеген. Ол 47 жасында ерте дүньядан өткенликтен Зийнел Пиязовтың бир өзи хәм әке хәм ана орнына ана болып балаларын камалға келтирген. Оның даўамшылары яғный, ул-қызларының хәммеси көркем өнер тараўын таңлап әкесиниң дәретиўшилиқ жолын даўам еттирген. Хәзирде оның ақлық-шаўлықлары да усы тараўда хызмет етип келмекте. Зийнел Пиязов театрда ислеген дәўиринде яғный, қырық жыл даўамында жетпистен аслам хәр қыйлы образлар дәреткен. Театр тараўында айрықша өз жолына ийе мектеп жаратып кеткен. Олар хәр қыйлы жанрларда, хәр қыйлы характердеги образлар болған. Театрда атқарған роллери менен халқымызға танылып, драмалық образларды да шеберлик пенен атқарып тамашагөйлердиң жүрегинен терең орын алған. Ол кең диапазонға ийе актёр еди мәселен: шет ел драматургларынан Мольердиң «Тартюф» спектаклинде – Дамис ролин, А.Н.Островскийдиң «Жарлылық айып емес» спектаклинде – Басқарыўшы ролин, Вильям Шекспирдиң «Отелло» спектаклинде – Яго ролин, Мустай Кәримниң «Ай тутылған түнде» спектаклинде - Дәрўиш ролин, Қарақалпақ драматурглеринен Әбдираман Өтеповтиң «Теңин тапқан қыз» спектаклинде - Жамал ролин, Жолмырза Аймурзаевтың «Айгул-Абат» спектаклинде – Командир ролин, «Рәўшан» спектаклинде – Мурат ролин, «Бердақ» спектаклинде – Қалқабай ролин, «Сунқар» спектаклинде – Горбачев ролин, Ибрайым Юсупов хәм Әмет Шамуратовтың «Қырық қыз» спектаклинде - Кәрўанбасы ролин, Асан Бегимов хәм Төреш Алланазаровлардың «Ғәрип ашық» музыкалы

драмасында – Шах Аббаз ролин, Кеңесбай Рахмановтың «Келин» спектаклинде – Далжанов ролин, «Жаралы жүреклер» спектаклинде – Алламурад ролин, «О дүньяға мират» спектаклинде – Мәтмуратов ролин, Тәжетдин Сейтжановтың «Әбиў Райхан Беруний» спектаклинде – Әбиўбақир ролин, Абдулла Қахқардың «Сақ ғарға сағағынан» спектаклинде – Мақсым ролин, М.Хусайновтың «Алдар көсе» спектаклинде – Алдар көсеге уқсаған образларын айрықша атап өтиў орынлы. Образ жаратыўдың өз кыйыншылығы бар, бирақ делбелердиң, дәрўишлердиң образын жаратыў хәммесинен де қыйын есапланады. Зийнел Пиязов жокарыда айтылғанлардың ишинен Башқурт драматурги болған Мустай Каримниң «Ай тутылған түнде» спектаклинде Дәрўиштиң ролин шеберлик пенен атқарып, оның ишки дүньясын толық ашып, кайталанбас образ жаратыўы тамашагөйлердиң жүрегинен терең орын алған. Ол актёрлықтан тысқары администратор сыпатында да театрдың өндирис режелериниң орынлаўында салмақлы үлес қосқан. Ол шөлкемлестириўшилиқ шеберлигине ийе инсан еди. Ол Қарақалпақстан радиосында берилетуғын «Тикенек» сатиралық журналында хәм телевиденисинде телеминатюраларда да қатнасқан. Зийнел Пиязов мехрибан инсан өмирин қарақалпақ көркем өнерине арнаған жаслардың устазы еди. Оның қарақалпақ театр көркем өнериниң раўажланыўына қосқан үлеслери мүнәсип баҳаланып барған хәм оған 1966-жылы Қарақалпақстан Республикасына хызмет көрсеткен артист, 1969-жылы Қарақалпақстан халық артисти, 1977-жылы Өзбекстанға хызмет көрсеткен артист хұрметли атақлары берилген.

Бир неше мәрте Өзбекстан хәм Қарақалпақстан Республикалары хұрмет жарлықлары менен сыйлықланған.

Пайдаланылған әдебият

1. Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик академиялық музыкалы театры әдебий бөлим архивинен. 2025-жыл.

РЕЗЮМЕ. Ушбу мақолада қарақалпоқ театри ёркин намоёндаларидан бири бўлган актёр Зийнел Пиязовнинг ҳаёти ва ижод йўли, истейдод ва тинимсиз меҳнатлар натижасида яратилган бетакрор образлар орқали томошабинлар қалбидан жой олган актёрнинг қорақалпоқ театрига қўшган хиссаси ҳақида сўз боради.

РЕЗЮМЕ. В этой статье рассказывается о жизни и творческом пути Зинеля Пиязова, одного из ярких представителей каракалпакского театра, и о вкладе актера в каракалпакский театр, который завоевал сердца зрителей благодаря уникальным образам, созданным благодаря его таланту и неустанному труду.

SUMMARY. This article discusses the life and creative path of actor Zinel Piyazov, one of the bright representatives of Karakalpak theater, and the actor's contribution to Karakalpak theater, which resonated with audiences through unique characters created through talent and tireless work.

МУЗЫКАЛЬНАЯ ТЕОРИЯ ДЛЯ ЗВУКОРЕЖИССЕРА: ПОЧЕМУ ЭТО НЕ ПРОСТО «ЛИШНИЕ ЗНАНИЯ»

Х.А.Султанов – преподаватель

*Национальный институт эстрадного искусства имени Батыра Закирова
при Государственной консерватории Узбекистана*

Tayanch soʻzlar: musiqa nazariyasi, tovush rejissyorligi, garmoniya, ritm, aranjirovka, tovush yozish tarixi, raqamli texnologiyalar, mastering, mikslesh, hissiy taʼsir.

Ключевые слова: музыкальная теория, звукорежиссура, гармония, ритм, аранжировка, история звукозаписи, цифровые технологии, мастеринг, микширование, эмоциональное воздействие.

Key words: music theory, sound engineering, harmony, rhythm, arrangement, history of sound recording, digital technologies, mastering, mixing, emotional impact.

Звукорежиссура - это алхимия, где техническое мастерство встречается с художественным видением.

Многие начинающие инженеры фокусируются на плагинах, микрофонах и спектрограммах, забывая, что за «идеальным звуком» стоит нечто большее - понимание музыки как языка. Гармония, ритм, форма - эти элементы формируют ДНК трека, и без их осознанного использования даже самый продвинутый микс рискует стать набором частот, а не историей [1].

1. Гармония: как избежать катастрофы в миксе

Проблема: Наложение инструментов в одном частотном диапазоне создает «грязь», но причина часто кроется не в эквалайзере, а в гармонических конфликтах [2]. Решение: - Анализ аккордовых последовательностей. Звукорежиссер, знающий, что трек написан в дорийском ладу, предвидит, где бас-линия может столкнуться с вокальной мелодией.

- Коррекция на этапе сведения. Пример: в треке «Bohemian Rhapsody» Queen [3] частотные конфликты между гитарами, фортепиано и вокалом решались не только эквализацией, но и переаранжировкой аккордов. Кейс: Работа Тома Элмхирста над альбомом «21» Adele. Он заметил, что вокал в «Someone Like You» [5] теряется на фоне фортепиано из-за совпадения основного тона. Решение: сдвиг аккордов пианино на полтона вверх в припеве.

2. Ритм и темп: невидимый каркас трека.

Ритмическая сетка - это скелет микса [4].

- Синхронизация эффектов. Задержка (delay) с параметром 1/8 ноты в темпе 100

BPM создает предсказуемый паттерн, но если трек использует свинг (например, джаз или хип-хоп), звукорежиссер должен адаптировать задержку под «живой» грув.

- Динамическая обработка. Компрессор, «завязанный» на темп (например, с sidechain-триггером от бас-бочки), требует понимания ритмической структуры. В треке «Get Lucky» Daft Punk [7] синкопированный ритм гитары диктует настройки компрессии для всего микса. Пример: В альбоме «Blackstar» Дэвида Боуи звукорежиссер Тони Висконти использовал асимметричные ритмы (5/4, 7/8), чтобы создать тревожную атмосферу [8]. Без знания теории это звучало бы как хаос.

3. Аранжировка как часть звукового дизайна

Звукорежиссер - архитектор частотного ландшафта.

- Контраст и плотность. В треке «Stairway to Heaven» Led Zeppelin [4] постепенное добавление инструментов (от акустической гитары до оркестра) требовало перераспределения частот на каждом этапе.

- Эмоция через динамику. В «Creep» Radiohead [6] взрывная динамика в припеве достигнута не только громкостью, но и контрастом пустого пространства в куплете. Правило: Если аранжировка плотная (например, симфоник-метал), звукорежиссер сокращает sustain у реверберации, чтобы избежать нагромождения.

4. Коммуникация с музыкантами: говорить на одном языке. Пример из студии:

- Гитарист: «Мне кажется, соло теряется».

- Без теории: Звукорежиссер повышает громкость.

- С теорией: Звукорежиссер замечает, что соло играется в миноре, а ритм-секция - в мажоре, и предлагает изменить аккорд на септаккорд для контраста [6].

Кейс: Рик Рубин в работе с Red Hot Chili Peppers [6]. Он не только микширует, но и участвует в аранжировках, используя знание модальных ладов для создания фирменного «калифорнийского» звучания.

5. Исторический контекст: учиться у классиков

Аналоговая эра как школа:

- В 1960-х инженеры Abbey Road (Джефф Эмерик, Кен Таунсенд) использовали контрапункт для разделения инструментов в стереополе. Например, в «A Day in the Life» The Beatles [3] скрипки и вокал движутся в разных ритмических паттернах, что предотвращает частотные конфликты.

- Моно vs стерео. Звукорежиссеры Motown (например, Лоуренс Хорн) выстраивали микс так, чтобы он звучал мощно даже на моно-магнитофонах - это требовало идеальной балансировки по громкости, а не панораме.

6. Музыкальная теория в цифровую эпоху

DAW как инструмент композитора:

- Виртуальные инструменты (например, Serum, Omnisphere) позволяют звукорежиссеру

менять тональность семплов «на лету», но без знания интервалов это приводит к диссонансу.

- Автоматизация на основе теории: В EDM плавный переход между drop и verse достигается модуляцией (например, из Cm в Eb), что требует понимания родственных тоналностей. Пример: Группа Disclosure в треке «Latch» использует хроматические проходящие ноты в басовой линии, чтобы создать напряжение. Без теории это звучало бы как ошибка. Музыкальная теория - это суперсила звукорежиссера. Она превращает технические действия (настройка эквалайзера, компрессии) в осознанные художественные решения. Как начать?

1. Анализируйте треки через призму теории. Загрузите проект в DAW и отметьте, как аккорды, ритм и динамика влияют на эмоции.

2. Экспериментируйте с контрастом. Попробуйте перевести минорный трек в лидийский лад и посмотрите, как изменится восприятие.

3. Слушайте классику. Альбомы Beatles, Pink Floyd, Radiohead - это учебники по сочетанию инженерии и музыкальной глубины.

«Если вы не понимаете, почему трек вызывает мурашки, вы не сможете это воспроизвести» - Стивен Маркуисен (лауреат Grammy, работал с Arctic Monkeys).

Литература

1. Соре D. «Техники современной музыкальной композиции» (рус. пер. 2018). - Анализ связи теории и практики в студийной работе.
2. Katz В. «Mastering Audio: The Art and the Science» (3rd ed., 2015). - Практическое руководство по мастерингу с упором на гармоническую целостность.
3. Rumsey F., McCormick T. «Sound and Recording: An Introduction» (7th ed., 2014). - База по техническим и музыкальным аспектам звукорежиссуры.
4. Moylan W. «Understanding and Crafting the Mix: The Art of Recording» (3rd ed., 2020). - Роль аранжировки в построении частотного баланса.
5. Элмхирст Т. Интервью журналу Sound on Sound (2021). - Кейсы работы с Adele и подход к гармонической коррекции.
6. Owsinski В. «The Mixing Engineer's Handbook» (4th ed., 2017). - Примеры решения ритмических и гармонических конфликтов.
7. Гузауски М. Лекция на NAMM Show (2019). - Опыт работы над Random Access Memories Daft Punk.
8. Висконти Т. «Bowie, Bolan and the Brooklyn Boy» (2007). - Исторический контекст аранжировок в рок-музыке.

REZYUME. Maqola tovush rejissyoring ishida musiqiy nazariyaning ahamiyatini, u faqat texnik ko'nikmalardan tashqariga chiqadigan jihatlarini ochib beradi. Muallif garmoniya, ritm va aranjirovka bilimlari chastota nizolarining oldini olish, trekning hissiy ta'sirini boshqarish va musiqachilar bilan muloqotni yaxshilashda qanday rol o'ynashini tahlil qiladi.

РЕЗЮМЕ. Статья раскрывает важность музыкальной теории в работе звукорежиссера, выходящей за рамки технических навыков. Автор анализирует, как знание гармонии, ритма и аранжировки позволяет предотвратить частотные конфликты, управлять эмоциональным воздействием трека и выстраивать коммуникацию с музыкантами.

SUMMARY. The article highlights the importance of music theory in the work of a sound engineer, extending beyond technical skills. The author analyzes how knowledge of harmony, rhythm, and arrangement helps prevent frequency conflicts, manage the emotional impact of a track, and facilitate communication with musicians.

QUWIRSHAQ TEATRÍNDA SAXNALÍQ OBRAZ JARATÍWDÍN ÓZINE TÁN USÍLÍ

M.Tajigalieva – oqıtıwshı

Ózbekistan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filiali

Tayanch so‘zlar: teatr, aktyor, asar, qo‘g‘irchoq, obraz.

Ключевые слова: театр, актёр, произведение, кукла, образ.

Key words: theater, actor, work, doll, image.

Quwırshaq teatrı - bul aktyor tárepinen háreketke keltirilgen hám adamlardıń turmısı menen baylanıslardı oyatatuǵın nárseler kórkem óneri. Eger «obyekt» sózi teatrđń tiykarǵı elementi bolǵan teatr quwırshaǵın tuwrı ańlatıwshı bolsa, táripi jáne de qızıqlı hám tolıq bolar edi. Biraq quwırshaq tek ǵana obekt, bálkim súwretshiniń kórkem óner shıǵarması bolıp tabıladı. Quwırshaq teatrınıń artisti óziniń plastik hám mimikalıq qurallarınıń ornına súwretshı tárepinen jaratqan súwretlew kórkem óneri dóretpeleri menen almasırdı. Qollanılatuǵın insanıy hám ǵayrı tábiyy qurallardıń tiykarǵı parqı quwırshaq teatrın basqa barlıq teatrđń túrлерinen ajratıp turadı. Quwırshaq teatr kórkem óneriniń basqa túrлерінде ámelde bolǵan barlıq qurallardı quwırshaq teatrı ayrıqsha tárizde paydalanadı. Geyde ol drama teatrına jaqınlasadı, operanı saxnaǵa qoyadı, zamanagóy pantomima texnika, usılların sınap kóredi, muzikalıq komediya múmkinshilikleri menen shuǵıllanadı. Solay etip, tiri insan princip teatr kórkem ónerinen, jansız obektiv princip bolsa súwretleytuǵın kórkem ónerden alınadı. Usıldıń ayrıqsha qásiyetlerin úyreniwdi teatr quwırshaǵı ne ekenligin anıqlawdan baslanıwı kerek.

Quwırshaq - jansız, insan tárepinen jasalma túrde jaratılǵan ásbap bolıp tabıladı. Aktyor quwırshaq penen oynaydı. Bul ájep, ǵayrı tábiyy esitiledi. Bul muzıka áleminde júz berip atırǵan waqıyalarǵa uqsaydı. Ayırım muzıkantlar ózleriniń tábiyy múshesi – dawıs, vokal apparatınan paydalanadı - olar qosıq aytadı. Basqalar bolsa saz áspablar - skripka, truba, nay, fagot járdeminde insan dawısın jasalma túrde tákirarlaydı. Quwırshaqı saz ásbabına uqsatıw da

sonnan ibarat, tábiyat, turmıs sizdi yamasa quwırshaqı, saz áspabı basqarıwǵa úyretpeydi, tap óz deneńizdi, júzińizdi, dawısıńızdı basqarıwǵa úyretedi. Quwırshaq penen oynaw hám ol menen saxna súwretin jaratıw ushın siz óz aldına úyreniwıńiz hám arawlı kónlikpelerdi rawajlandırıwıńiz kerek.

Quwırshaq saxnasında saxnalıq obrazdıń eki avtorı yamasa jaratıwshısı - aktyor hám súwretlew kórkem óner wákilleri ushırasadı. Dóretiwshilik processte olar quramalı múnásibetlerge dus keledi jáne bul quwırshaq kórkem óneriniń ayrıqsha ekilik ózgesheligin kelistirip shıǵaradı, bul ekilik ózinde qarama-qarsılıqlardı óz ishine aladı. Bir tárepten - aktyordıń janlı kórkem óneri; ekinshi tárepten - quwırshaqıń jansız tábiyatı; aktyorlıq kórkem óneriniń dinamikası hám súwretlew kórkem óneriniń statikası; ózin waqıttan sırtta kórsete almaytuǵın janzat hám waqıt üstinen húkimranlıq etpeytuǵın janzat; tábiyat hám jasalmalıq. Bul qarama-qarsılıqlar quwırshaq teatrında dóretiwshiliktiń barlıq tarawların óz ishine aladı.

Aktyor quwırshaqı háreketke keltiredi, bul jerde quwırshaq teatrı kórkem óneriniń káramatlarınan biri-animaciya jaratıladı. Animacion figura kútilmegende tiri janzattıń illyuziyasını jaratadı. Júdá jas balalar, sonıń menen birge, haywanlar (misalı, pıshıqlar) quwırshaqlardı tiri dep esaplap, háreketke keltiriwden qorqıwları biykarǵa emes.

Házirgi kúnde quwırshaq teatr kórkem óneriniń rawajlanıwı menen birge quwırshaq aktyor kórkem óneriniń bólek rawajlanıwı, uqsas yamasa tazadan jaratılǵan kórkem óner tarawlarında parıqlanıwı sezilerli gúzetilip atır.

Ayırım jaǵdaylarda quwırshaq aktyorları quwırshaq teatrlarına tán bolmaǵan shıǵarmalardı jaratadı. Bul hádiyseni tolıqlap kórip shıǵıw ushın jáne qaytamız. Endi kóreyik, súwretshi aktyor qatnasıwısqız quwırshaq kórkem óneri shıǵarmasın jaratıwı múmkinbe?

Onıń ushın ol óz dóretpelerin háreket penen janlandırıwı kerek boladı, sonda olar keńisliktegi-waqtınsha processke qosıladı, saxna obrazlarına aylanadı. Súwretshiler kóbinese hár qıylı mexanizmler hám elektr dvigatelleri járdeminde bunı ámelge asırıwǵa háreket etedi. Bunday usılda háreketke keljanlıǵın quwırshaqlardı geyde dúkan vitrinalarında, Batista áyyemgi sıynıw xanalarınń saat minaraları átirapında, jaqında bolsa Moskvadaǵı Oraylıq quwırshaq teatri fasadında kóriw múmkin. Zamanagóy súwretshi quwırshaq ishine magnitofonǵı jasırıp, janlı háykelge dawıs beredi hám animacion illyuziyası payda boladı, hám sol sebepli teatrlıq element payda boladı. Biraq rawajlanǵan teatr kórkem óneri kózqarasınan ol júdá ápiwayı. Biraq, hátteki ápiwayı háreketlerde de kórinbes túrde súwretshi kórkem óneri menen birge aktyor kórkem óneri de ámel etedi. Súwretshi tárepinen quwırshaqlardıń háreketleri qanshelli quramalı oylap tabılǵan bolsa, onıń aktyorlıq tábiyatı sonshelli (aktiv) shaqqan boladı. Tuwrı háreketlerdi tańlaw ushın ol ózinde tek ǵana aktyorlıq oyda sáwlelendiriwın oyatıwı kerek. Bul princip quwırshaq filmlerinde ayqın kórinetuǵın boladı. Ol jerde súwretshi kino quwırshaqlarınıń háreketlerin jaratıw ushın ayrıqsha aktyorlıq qábiletin iyelewi kerek yamasa tájiriybeli aktyorlar menen másláhátlesiwge májbúr boladı. Bunıń eń ayqın misalı aktyorlıq uqıbı bolǵan chexiyalıq súwretshi Irja Trnkaniń kinodaǵı jumısı bolıp tabıladı. Quwırshaqtı háreket penen janlantırıwshı, aktyorlıq oyda sáwlelendiriwge iye bolmaǵan súwretshi - quwırshaqbaz emes. Quwırshaq teatri aktyorsız da, súwretshisiz de bolmaydı. Aktyordıń kórkem óneri hám súwretshiniń kórkem óneri obraz yamasa súwretleytuǵın obrazdı jaratıw tiykarında birlesedi, yaǵnıy, ulıwma kórkem ónerdiń tiykarǵı nızamı. Teatr hám súwretleytuǵın kórkem óner bul jerde ajıralmas birdey aǵım, qarama-qarsı birlik, bunda hár eki tárep bir-birin óz ara belgilep, bir-birine tásir etedi.

Quwırshaq teatrinde súwretlew kórkem óneriniń roli bul teatr aktyorınıń tábiyatın ayrıqsha tárizde qalıplestiredi. Birinshiden, aktyordıń kózge kórinetuǵın kórinisi jabıladı hám onıń ornına súwretshi jaratqan quwırshaq payda boladı. Biraq bul jetkilikli emes. Onıń tásiiri aktyorlıq atqarıwınıń tereńligi hám mánisine tásir etedi. Aktyor quwırshaqtıń súwretshi tárepinen berilgen

statikasın jeńip shıǵa almaydı. Hár qanday háreketlerge qaramastan, quwırshaq sistemasınan kelip shıqqan halda kóz qarashıǵı, júz kórinisi, moyın, alaqlar, denesi yamasa qandayda bir jeri quwırshaqta mudamı háreketsiz hám jansız zat bolıp qaladı. Sol sebepli saxnadaǵı quwırshaq obrazı-mudamı janlı hám jansız, háreketleniwshi hám qatıp qalǵan bolıp tabıladı.

Quwırshaq teatrinıń ayrıqsha qásiyetleri, ózgesheligi ushın tiykar bolǵan taǵı bir júdá zárúrli belgi bar. Quwırshaq hesh qashan insannıń barlıq háreketlerin tolıq tákirarlamaytuǵınlıǵı kórinip turıptı. Hátteki quwırshaq sıyaqlı eń «insaniylastırılǵan» sistemada da, adam ámeldegi bolǵan kishi bulshıq et-háreketi funkciyalarınıń kópligi emes, bálkim tek biraz belgili háreketler bar. Bul eń zárúrli ózgeshelik quwırshaq teatrinıń barlıq strukturalıq bólimlerine hám birinshi nábette aktyorlıq kórkem ónerine tásir etedi.

Hár qanday dástúriy yamasa zamanagóy háreket sistemasında quwırshaq insan háreketlerin tek shama menen yamasa qısqartırılǵan halda tákirarlaydı. Quwırshaq kórkem bolıwı ushın ne kerek? Birinshiden, ol ózi haqqında hámme zattı súwret sıpatında aytpaw kerek. Eger súwrettiń ózi hámmin aytsa, aktyor artıqsha boladı. Quwırshaq mudamı tájiriybelerdiń statikalıq belgilengen nátiyjesin kórsetedi, ol sezimlik hám psixologiyalıq tárepten háreketsiz boladı. Misalı, mudamı kúledi yamasa mıyıq tartıw, psixikalıq awırıwdı kórsetiw, qápelimde hádiyseden qorqıw, ǵázepti oyatıw, basqa psixologiyalıq jaǵday. Onıń oynawı kerek bolǵan rolde basqa sezimler hám jaǵdaylar da boladı. Sol quwırshaq olardı ańlata almaydı. Sol sebepli quwırshaq «sezimsiz» bolıp kóriniwı kerek. Esaptan tısqarı - bul bir, anıq psixologiyalıq ózgeshelikke iye bolǵan júdá qısqqa epizodlar ushın quwırshaqlar. Aktyordıń táǵdiri, wazıypası waqt ótiwi hám rawajlanıwı menen ózgeriwshen, basqa qurallar hám pantomimik túsindiriw. Biraq quwırshaq háreketsiz, ózgermeytuǵın zatlardı hám pútkil roldi jetiliskeń tárizde dúzetiwi múmkin. Bul obraz xarakterdiń «súyek» yamasa súwrettiń túri ulıwma mánisi bolıwı múmkin. Aqır-aqıbetinde, pútkil miynetini sezimi quwırshaqqa ashıp beriledi. Quwırshaqta sáwlelengen, pútkil háreket dawamında saqlanıw qalǵan ózgermeytuǵın ayrıqshalıq ózgeshelikler aktyorǵa saxna súwretiniń turmıshlıq processlerin- ishki hám sırtqı onıń úzliksiz, nátiyjeli logikalıq mánisin tákirarlaw ushın tiykar beredi. Tap sol sebepke kóre, súwretshi quwırshaqqa hesh qanday qatań dinamikalıq poziciyanı bermeydi. Quwırshaq neytral, bosanqı pozada sheshiledi hám sekiriw yamasa basqa háreketler oǵan aktyor tárepinen háreketi aytadı. Teatr quwırshaǵınıń

qásiyetlerin belgileytuǵın taǵı bir jaǵday bar. Quwırshaq tınısh, uzaq waqıt tigilip qarap turıw yamasa kórinis ushın emes, bálkim pútkil tamashagóyler toparı tárepinen qabil etiletuǵın operativ háreketlerde qatnasıw ushın mólsherlengen. Solay eken, ol tamashagóydi bir waqıttıń ózinde tańlanıwǵa, yaǵnıy júdá qısqa waqıt ishinde, geyde bir demde ǵalabalıq reakciyaǵa sebep bolıw ushın jaratılǵan. Bul teatr quwırshaǵın sheksiz waqıt dawamında kórip shıǵılatuǵın barlıq súwretleytuǵın kórkem óner dóretpelerinen túpten ajuratıp turadı. Quwırshaqta zárúrli hám sheshiwshı hámme zat anıq bolıwı kerek hám súwret ushın ekinshi dárejeli,

áhmıyetsiz zat irkinish bolmawı kerek. Hár bir zat saylanǵan hám úlken bolıwı, tek háreket hám metaforalıq mánis, obraz ushın zárúr bolǵan negizlerdi qaldıradı.

Aktyor súwretshiden onıń kórkem ásbabı da texnikalıq qural bolıwın talap etedi. Solay eken, quwırshaq texnikalıq tárepten jetiliske, qolay, jeńil, aktyor shıdamlılıǵına boysınıwshı, baqlaǵısh járdemshi, dóretywshilik pikir hám sezimlerdiń barlıq túslerin jetkerip bere alatuǵın bolıwı kerek. Basqasha etip aytqanda, quwırshaq aktyor hám tamashagóy arasındaǵı tosiq emes, bálkim tıńlaǵısh tamashagóy ushın aktyorlıq kórkem óneriniń uzatıwshısı bolıwı kerek.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. A.N.Sokolov. Teoriya stilya. "Iskusstvo" 1968.

REZYUME. Hozirgi waqıtta qo'g'irchoq teatri san'atining rivojlanishi bilan bir qatorda qo'g'irchoq aktyori san'atining ham ko'p jihatdan yakkalanib rivojlanishi, san'atning o'xshash yoki yangi yaratilgan yo'nalishlarida tabaqalanish kuzatilmoqda. Ba'zi hollarda qo'g'irchoq aktyorlari qo'g'irchoq teatrlariga xos bo'lmagan asarlar yaratadilar.

РЕЗЮМЕ. В настоящее время, наряду с развитием искусства кукольного театра, искусство кукольного актера во многом развивается изолированно, наблюдается дифференциация в смежных или вновь созданных направлениях искусства. В некоторых случаях кукольные актеры создают произведения, не свойственные кукольным театрам.

SUMMARY. В настоящее время наряду с развитием искусства кукольного театра в значительной степени наблюдается обособленное развитие искусства кукольного актёра, дифференциация в сходных или вновь создаваемых областях искусства. В ряде случаев кукольники создают произведения, не характерные для кукольных театров.

REJISSOR FAOLIYATIDA ASARNING XATTI-HARAKAT TAHLILI

Fayoz Turg'unboyev – o'qituvchi

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

Tayanch so'zlar: rejissyor, xatti-harakat, aktyor, sahna, musiqa, drama, pyesa, asar, teatr, g'oya, metod, institut.

Ключевые слова: режиссер, поведение, актер, сцена, музыка, драма, пьеса, произведение, театр, идея, метод, институт.

Key words: director, actor, scene, music, drama, a play, work, theatr, the idea, method, institute.

Rejissyor – tashkilotchi, badiiy rahbar, jamoa tarbiyachisi muallim hamda yaxsh ijrochi aktyor bo'lishi kerak. Stanislavskiy sistemasi V.I.Nemirovich Danchenko ta'limotida rejissyor-pyesa talqinchisi, rejissyor-ko'zgu va tashkilotchi ekanligi ta'kidlangan. Rejissyor – tomosha yaratishda barcha ijodiy jarayonni tashkilotchisi, yagona oliy maqsadga, g'oyaga yo'naltirishda barcha jamoani yo'l boshchisi sifatida gavdalanadi. Rejissyorlik kasbini egallashga kirishgan talaba ko'plab ijodiy sohaga oid bilimlardan tashqari, tabiatan shu sohaga qobiliyati bo'lishi zarur. Rejissyorlik sohasiga

layoqati bo'lmagan talabani, uzluksiz mashqlar davomida ma'lum ko'nikmalarga o'rgatish sohaga oid bilimlarni qisman o'rganish mumkin. Ammo talabaning o'zida tug'ma professional layoqat bo'lmasa, hech qanday mshg'ulot va bilim unga yordam bera olmaydi.

Asarni sahnalashtirishda rejissyorlik talqiniga keladigan bo'lsak, birinchi galda mavzu va g'oya, oliy maqsad aniqlab olinishi muhim ekan. Rejissyor-pedagog Bahodir Nazarov bilan bo'lgan suhbatimizda atoqli rejissyor asar ustida ishlash borasida quyidagilarni aytadi: "Sahnalashtirish uchun asar olindi deylik. Asar

bilan dastlabki tanishuv chog'idayoq uning mavzusi aniq belgilanadi. Mavzular juda ko'p. Masalan, sevgi, nafrat, urush, qotillik, o'lim, yaxshilik, rashk, nomus, do'stlik, burch, odamiylik, adolatparvarlik, vatanparvarlik va h.k. Mavzu aniqlangach, dramaturg ushbu asar bilan nima demoqchi?, ya'ni, asar g'oyasi aniqlanadi. Ana undan so'ng rejissyor sahnalashtirmoqchi bo'lgan spektakli bilan nima demoqchi degan savolga javob izlash kerak bo'ladi. Har bir mavzu vaqt va makonda mujassamlashgan hayotning bir bo'lagi bo'lib, asarda ana shu hayot bo'lagi aniq bo'lishi zarur".

Teatr sahnasidagi har qanday namoyish etilgan spektaklning mavzu va g'oyasi, oliy maqsadi ezgulikni kuylash, targ'ib etishdan iborat bo'lib, uning asoslarini dramaturg yozgan asar, rejissor talqini, aktyor ijrosi tashkil etadi. Mavzu – bugungi kun uchun dolzarb, g'oya – yo'naltiruvchi, oliy maqsad – esa ta'sir etuvchi kuchlarga ega bo'lishi zarur. Xalqning ma'rifati va ma'naviyatini, inson qadrini va manfaatlarini, ezgulik timsolini tarannum etib, yaxshilikka chorlashda yuqorida sanab o'tilgan jihatlar muhim rol o'ynaydi.

G'oya nima? G'oya – ijodkor ifodalagan, aytmoqchi bo'lgan asosiy fikr. Asarda bosh g'oya va kichik-mayda g'oyachalar bo'lishi mumkin, lekin u yakunda yaxlit umumlashgan holda bir g'oyani ilgari surgan bo'ladi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar"ida bosh g'oya vatanparvarlikka da'vat. Anton Pavlovich Chexovning "Uch opa-singil" asarida ham shunday. Opa-singil Prozovalar hayotiy sharoit tufayli Moskvaga intiladilar. Biroq, ularning ezgu intilishlari kundan-kunga turmush qiyinchiliklariga, dilni vayron qiladigan hodisalarga duch keladi. Bu asar ham o'sha davr hayotiga nafrat uyg'otadi. G'oya insonni butkul yaxshilikka undashi kerak. Izzat Sultonning "Imon" asarida haromxo'rlik, o'g'rilik qoralanadi. Professor Komilovning o'g'li Orif marhum olim Yusupovning qo'lyozma asarini o'g'irlab olib, uning bir qismini kandidatlik dissertatsiyasi sifatida yoqlagan. Bir so'z bilan aytganda inson bu darajada tuban emas, imonli bo'lishi kerakligi asar g'oyasidir.

Oliy maqsad nima? Oliy maqsad – asar orqali ta'sir etish bo'lib, o'quvchining yoki tomoshabinning dunyoqarashini o'zgartirish. Spektakldan so'ng tomoshabin avvalgi fikridan, qarashlaridan tubdan farq qiluvchi yangi dunyoqarashni o'zlashtirishi oliy maqsaddir. Sahnalashtirish va voqelikni qurishda xatti-harakat masalasiga chuqurroq yondashganimizda, asosan rejissorning sahnaviy asar xatti-harakat tahlilini o'tkaza olishi; sahna asarining

kompozitsiya jihatdan to'g'ri rejalashtirishi; asar mag'zini sahnada ochib bera olishi; aktyor bilan maqsad, berilgan shart-sharoitda, qahramonning uzluksiz xatti-harakat tizimidagi o'rnini aniqlay bilishi; turli janr va uslubga xos asarlar ustida ishlay olishi; sahnaviy bezak, musiqa, turli shovqinlar orqali sahna asarining janriga mos bo'lgan muhitini yaratishi; mizansahnalashtirish; yaxlit sahna asarini yarata olishi; barcha ishlab chiqarish bo'limlari hamda ijodiy jamoa ishini tashkillashtira bilishi shart ekanligi namoyon bo'ldi. "Qanday qilib" degan narsani kitobdan o'qib olish bilan hech narsaga erishib bo'lmaydi. Agar u amaliyotda sinovdan o'tkazilmas ekan, uning hech bir foydali tomoni bo'lmaydi. Bu yo'lda muvaffaqiyat va mag'lubiyatlar bo'lishidan cho'chimaslik kerakligi ravshanlashadi. Bo'lajak sahna ijodkorlari o'z mahoratlari bilan tomoshabinlarni ma'nan boyitadi, ruhini poklaydi, ko'nglini ko'taradi, ertangi kunga ishonch paydo qiladi. Tarbiyachining o'zi tarbiyalangan bo'lishi kerak deganlaridek, sohaning sir-asrorlarini yaxshi anglagan holda ish tutishlari hozirgi davr talabidir. Teatr san'ati "Taraqqiyot strategiyasi"da muhim o'rin tutadi. Milliy va umuminsoniy manfaatlariga xizmat qilish barobarida, ma'naviy ozuqa beradi. Shuning uchun ham sohaning ertangi umidi sifatida tarbiyalanayotgan yosh kadrlarning badiiy saviyasini oshirish, ularda kasbiy mahorat shakllantirish bugungi kundagi pedagoglarimizning oldida turgan eng muhim vazifa sanaladi. Bu yo'lda izlanib, hayotiy tajriba orqali amaliy o'quv jarayonlariga jahon aktyorlik maktablari talabiga mos ravishda yangi uslub, yangi yondashuvlarni kiritish dolzarb masaladir. Talaba-aktyor, talaba-rejissorlar bugungi kun tomoshabinining talabi va istaklaridan kelib chiqib, o'z mahoratlarini innovatsion uslublarda oshirib borishi maqsadga muvofiq. Shu yo'lda izlanayotgan barcha pedagoglarimizning maqsadi oliy bo'lib, har bir talabaga individual yondashgan holda uning kasbiy mahoratini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa kelajakda har bir tomoshabinning onggida milliy va umuminsoniy qadriyatlar, mehr-oqibat, vatanparvarlik, sadoqat tuyg'ularini uyg'otishi shubhasizdir.

Pyesa va rolning xatti-harakat tahlili sahnalashtiruvchi rejissor faoliyatidagi eng muhim omillardan hisoblanadi. Chunki, pyesani har tomonlama chuqur tahlil qilish – sahna asarining puxta kompozitsion qurilmasining asosidir. Tahlil sahna asarining g'oyaviy-badiiy qiymatini, yoritilishi lozim bo'lgan mavzuni hamda voqealar tizimini, harakatlarni aniq belgilashga xizmat qiladi. Sahnaviy asarning xatti-harakat tahlili ayni shu maqsadni ko'zlagan bo'lib, ijodkor shaxs

fikrini mujassamlashtiradi, inson qalbiga ta'sir etuvchi aniq maqsad va badiiy vositalarni tanlashga yordam beradi.

Tarbiyalanayotgan rejissyor va aktyor uchun his-tuyg'uli kurashlarga boyligi, asardan olingan parchaning ahamiyati, qahramonning xarakteri va o'zlashtirishdagi uslublarning qiziqiligi bilan ajralib turadi. Pedagogik ijodiy faoliyatning asosiy maqsad va vazifasi rejissorning asosiy quroli bo'lmish shaxsiy fuqarolik pozitsiyasiga, dunyoqarashiga bog'liq bo'lib, asar tahlili uslubiyati bilan bo'lg'usi ijodkorlarni qurollantirish. Va albatta, amaliy faoliyatni nazariy bilimlar bilan boyitib, mahoratiga asos solishdir.

Rejissor va aktyorlik yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar qanday bilimlarga ega bo'lishi kerakligi va ularni amalda qo'llay olishi lozimligi ko'rsatiladi. Masalan, aktyorning o'z ustida ishlash orqali erishish mumkin bo'lgan sifatlari – psixofizik xatti-harakat bajarish, sahnaviy erkinlik, ijodiy fikrlash, baholash, munosabat bildirish, partnyorlar bilan ishlash, his qilish, nutqiy xarakter topish, ta'sirchanlik kuchini oshirish jihatlariga e'tibor qaratilgan. Rejissor esa xatti-harakat tahlili to'g'risidagi bilim va uning rivojlanish jarayonini; teatrni insonga g'oyaviy, ma'naviy, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish vositalarini; spektakl yaxlitligining qonuniyatlarini; asar mavzusini aniqlay olishni; dramatik asarning hissiy va g'oyaviy ta'sir ko'rsatuvchi unsurlari hamda oliy maqsadini; pyesaning asosiy voqealarini aniqlay bilishlikni; asarni harakatga keltiruvchi asosiy qarama-qarshilik qanday kuchlar o'rtasida va qayerda sodir bo'lishligini aniqlay bilishi; pyesadagi voqealar tizimi orqali uzluksiz xatti-harakatni aniqlashtira olish; mayda voqealardan yaxlit voqelikni ko'ra olishi; spektaklning maromi va sur'atini belgilay olishi, ishtirokchilarning o'ziga xos bo'lgan tabiati, harakat chizig'ini belgilashi aks etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Usmonov R. Rejissura T:1997.
2. Qobilov H. Musiqali teatr rejissyorligi. T: 2021.
3. Abdullayeva M. Rejissura T: 2016.
4. Jo'ra Mahmud. Rejissura tarixi va nazariyasi T: 2020.
5. Umarov M., Yo'ldoshev T. Rejissyorlik va aktyorlik san'ati asoslari. T: 2016.
6. Tursunov T. Sahn va zamon. T: Yangi asr avlodi 2007.

REZYUME. Ushbu maqolada bo'lajak rejissyorlar bilan tanlangan asarning xatti-harakat tahlili ustida ishlash, talaba rejissyor kadrlarni tayyorlashda muhim jihat hamda metodlar haqida fikr va mulohazalar yuritiladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье изложены мысли и мнения о важных аспектах и методах работы по поведенческому анализу избранной работы с будущими режиссерами, подготовке студентов-режиссеров.

Sahnalashtirish va voqelikni qurishda xatti-harakat masalasiga chuqurroq yondashganimizda, asosan rejissorning sahnaviy asar xatti-harakat tahlilini o'tkaza olishi; sahna asarining kompozitsiya jihatdan to'g'ri rejalashtirishi; asar mag'zini sahnada ochib bera olishi; aktyor bilan maqsad, berilgan shart-sharoitda, qahramonning uzluksiz xatti-harakat tizimidagi o'rnini aniqlay bilishi; turli janr va uslubga xos asarlar ustida ishlay olishi; sahnaviy bezak, musiqa, turli shovqinlar orqali sahna asarining janriga mos bo'lgan muhitini yaratishi; mizansahnalashtirish; yaxlit sahna asarini yarata olishi; barcha ishlab chiqarish bo'limlari hamda ijodiy jamoa ishini tashkillashtira bilishi shart ekanligi namoyon bo'ldi. Bugungi kunda O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti o'z ta'lim sifatini professorlar, san'at arboblari, xalq artistlari, xizmat ko'rsatgan artistlar va yosh malakali kadrlarning o'quv jarayoniga ham amaliy, ham ilmiy yondashuvdagi innovatsion uslublari bilan boyitib kelmoqda. Birgina "Musiqali teatr san'ati" kafedrasining o'zida Xalqaro "Ahmad Yassaviy hamda "Bobur" mukofotlari, "Mehnat shuhrati ordeni" sohibi, tajribali rejissyor Bahodir Nazarov, professorlar Rashid Usnatov, Ernazar Yarbekov, dotsentlar Sherzod Muhammadiyev, Habibullo Qobilov kabi ustoz-pedagoglar bo'lajak aktyor va rejissorlarga teatr san'atining sir-asrorlarini jahonning ilg'or metodlariga hamohang tarzda o'qitishmoqda.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak rejissor va aktyor tayyorlashning bugungi kundagi o'rni muhim hisoblanib, unga dunyoning barcha teatr maktablari va ulardagi ta'limotlarni chuqur o'rgangan holda ta'lim jarayonini tashkil etish, innovatsion o'quv reja va uslublarni joriy etish orqali kelajakda iste'dodli, izlanuvchan ijodkorlarni tarbiyalash ko'zda tutiladi. Bunda pedagoglarimizning xizmati beqiyosdir.

SUMMARY. In this article, there are thoughts and opinions about the important aspects and methods of working with future directors on the behavioral analysis of the selected work, training student director personnel.

KINO HÁM DRAMATURGIYA

HUJJATLI FILMLARDA OVOZ REJISSYORLIGI: TEXNIKA, SAN'AT VA HAQIQATNI IFODALASH

Abdreymov Manas Bekpolatovich – *“Texnogen san’ati” kafedrasi mudiri
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali*

Tayanch so‘zlar: hujjatli film, ovoz rejissyorligi, atmosferik tovushlar, musiqaning roli, foley, dubbing, audiovizual san’at, montaj, ovoz effektlari, hissiy ta’sir.

Ключевые слова: документальное кино, звукорежиссура, атмосферные звуки, роль музыки, фоли, дубляж, аудиовизуальное искусство, монтаж, звуковые эффекты, эмоциональное воздействие.

Key words: documentary film, sound design, atmospheric sounds, role of music, foley, dubbing, audiovisual art, editing, sound effects, emotional impact.

Hujjatli film – bu hayotning o‘ziga xosligini, voqealarni va odamlarga bo‘lgan munosabatni ko‘rsatishga intiladigan, realistik va ko‘pincha dokumental materiallardan foydalanuvchi audiovizual san'at turi sifatida tanilgan. Ushbu filmning haqiqiy voqealar bilan chambarchas bog‘lanishi, tomoshabinga tasvirlangan hodisalar va holatlar haqida aniq tasavvur berish, odamlarni o‘zaro bog‘lash va tushunishni kuchaytirish uchun ovoznining roli muhimdir. Hujjatli filmlar ko‘pincha dramatik yoki ilmiy maqsadlarda yaratiladi va ular tasvirlangan voqealarni tomoshabinga eng to‘liq va aniq tarzda yetkazishga harakat qiladi. Ovoz rejissyorligi bu jarayonda faol ishtirok etadi, chunki ovozlarni nafaqat voqealarni aks ettirishda, balki filmning maqsadi va muallifning fikrini tomoshabinga etkazishda ham muhim vositadir.

Hujjatli filmlarda ovoz rejissyorligi, odatda, musiqa, atmosfera tovushlari va ovoz effektlaridan tashkil topgan ko‘p qirrali yondashuvni o‘z ichiga oladi. Ovoz rejissyorlari filmning badiiy tarkibiga qarab, tasvir va audio elementlarini uyg‘unlashtirishni maqsad qiladilar. Shu bilan birga, ovoz rejissyorligi ham texnik, ham badiiy bilimlarni o‘z ichiga oladi, chunki filmda aniq bir tasvirning yaratgan muhitini yoki hissiy holatini ovoz orqali tasvirlash kerak bo‘ladi. Filmning ovozi tarkibini yaratishda san'at va texnikaning uyg‘unligi yuqori darajadagi ijodkorlikni talab qiladi. [1-56]

Ovoz rejissyorligi hujjatli filmning hajmi va turiga qarab o‘zgaradi, shuning uchun har bir film uchun ovozni ishlatish va yaratish yondashuvi individual tarzda yaratiladi. Dastlabki ovozlarni va audiovizual vositalar orqali filmning

umumiy muhitini yaratish juda muhim. Hujjatli filmlarda ovoznining ahamiyati shundaki, ular orqali tomoshabin filmni faqat ko‘rish bilan cheklanmaydi, balki ularning his-tuyg‘ulari, tasavvurlari va fikrlari ham qo‘zg‘atiladi. Hujjatli filmlarda ovoz rejissyorligining roli ko‘plab texnik va estetik jihatlarni o‘z ichiga oladi. Ovoz rejissyorlari bir tomondan, tasvirlar bilan uyg‘un tovushlar yaratishda va filmga musiqiy elementlarni qo‘shishda yirik mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishadi. Biroq, boshqa tomondan, ular o‘zlarining ijodiy qarashlarini va estetik yondashuvlarini qo‘llab-quvvatlaydilar. Masalan, hujjatli filmda musiqaning roli juda katta, chunki musiqaning atmosferik effektlari tomoshabinlar uchun filmning aniq maqsadiga erishishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. [2-74].

Ovoz rejissyorligi san’ati ilim fanda juda qiyinchilik tug‘diradigan kasblardan biridir bu sohada san’at va texnikaning ijodiy topilmasi va boshqa har xil ijodiy yutuqlari haqida so‘z ketganda olimlarning ilmiy ishlaridan kelib chiqib chuqur tahlil qilishga ti’gri keladi. Ovoz rejissyorligi – bu faqatgina tovushlarni birlashtirish yoki tovush effektlarini yaratish emas, balki filmning badiiy shaklini yaratishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Hujjatli filmda ovoznining roli keng qamrovli bo‘lib, ovoz rejissyorlari filmning tasvirlari bilan uyg‘unlashgan tovushlarni yaratadilar. Bu tovushlar atrof-muhitning o‘ziga xosligini tasvirlashga yordam beradi, voqeani yanada ta’sirli va hayotiy qilishda muhim rol o‘ynaydi. Ovoz rejissyorlari hujjatli filmda yuqori sifatli, real va dramatik tovushlarni yaratish orqali tomoshabinlarga filmni to‘liq his qilish

imkoniyatini yaratadilar. Hujjatli filmda ovoz ishlatilishini o'rgatish, nafaqat texnik, balki estetik yondashuvni talab qiladi.

Hujjatli filmlarda ovoz rejissyorligining roli ko'plab texnik va estetik jihatlarni o'z ichiga oladi. Ovoz rejissyorlari bir tomondan, tasvirlar bilan uyg'un tovushlar yaratishda va filmga musiqiy elementlarni qo'shishda yirik mas'uliyatni o'z zimmasiga olishadi. Biroq, boshqa tomondan, ular o'zlarining ijodiy qarashlarini va estetik yondashuvlarini qo'llab-quvvatlaydilar. Masalan, hujjatli filmda musiqaning roli juda katta, chunki musiqaning atmosferik effektlari tomoshabinlar uchun filmning aniq maqsadiga erishishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. [3-74]. Bundan tashqari, ovoz rejissyorligi ko'plab ijodiy elementlardan iborat bo'lgan jarayonni talab qiladi. Ovoz effektlari, masalan, foley – bu filmlarda realistlik ovozlarini yaratish uchun ishlatiladigan texnik vositadir. Foley yordamida filmda har bir harakatning, masalan, odamlarning bosib o'tishi yoki qog'ozni qirib tashlashning tovushi yaratiladi. Bu jarayon filmning tasvirini yanada haqiqiy qiladi va tomoshabinni voqeaga yanada chuqurroq bog'laydi. Hujjatli filmda har bir tovushning ahamiyati katta va u filmning vizual qismiga qo'shimcha ta'sir qilishi mumkin. [4-122].

Atmosferik Tovushlar: Haqiqatni Tasvirlash Vositasi: Atmosferik tovushlar, hujjatli filmlar uchun zarur komponent bo'lib, ular filmdagi muhitni aniq va to'liq tasvirlashda xizmat qiladi. Ovoz rejissyorlari atmosferik tovushlar yordamida filmning haqiqatini aks ettirishni maqsad qiladilar. Masalan, shahar atrofidagi shovqin, tabiatdagi tinchlik, yomg'irning ovozi yoki odamlarning harakatlari – bularning barchasi filmga haqiqatni, real voqealarni tasvirlashda yordam beradi. Atmosferik tovushlar nafaqat filmning realistikligini ta'minlaydi, balki filmning hissiy holatini ham yaratadi. Hujjatli filmlarda atmosferik tovushlar o'ziga xos vosita sifatida ishlatiladi, chunki ular tomoshabinga voqealar joyining holati va makonini yanada aniqroq yetkazishga imkon beradi. Shunday qilib, tovushlar, filmdagi muhitni yaratishda va tomoshabinlarni voqeaga chuqurroq jalb qilishda muhim rol o'ynaydi. [5-101]. Atmosferik tovushlar, shuningdek, filmning umumiy tasvirini va umumiy hissiyatini kuchaytiradi, bu esa tomoshabin uchun yanada kuchli va ta'sirli bo'lishiga olib keladi.

Musiq va Ovoz Effektlari: Filmni Jonlantirish: Musiq hujjatli filmlarda dramatik effektlarni

yaratishda muhim vosita hisoblanadi. Musiq yordamida filmning asosi va qahramonlarining ruhiy holati, shuningdek, filmdagi muhim voqealar yoki o'zgarishlar haqida tomoshabinga aniq tushuncha berish mumkin. Musiq – bu filmni kuchliroq qilish, uning badiiy ahamiyatini oshirish va tomoshabinni o'ziga jalb qilish uchun zarur vositadir. Shuningdek, musiq yordamida filmning mavzusini yoki voqealar tahlilini kuchaytirish mumkin. [6-154].

Musiq va ovoz effektlarining uyg'unligi filmning hissiy to'liq ko'rinishini yaratishda muhim ahamiyatga ega. Hujjatli filmlarda musiq va tovushlarning birgalikda ishlatilishi filmning badiiy yaxlitligini ta'minlaydi. Boshqa tomondan, foley effektlari yoki ovoz montaji orqali filmda yuz berayotgan kichik harakatlar yoki tovushlarni yaratish filmni yanada haqiqiy va ta'sirli qiladi.

Dublyaj: Multimadaniy Yondashuv: Dubbing, hujjatli filmlar uchun zarur vosita bo'lib, turli tillarda subtitrlar yoki qo'shimcha izohlarni taqdim etish uchun ishlatiladi. Dubbingning afzalligi shundaki, filmning global auditoriya uchun tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. Ovoz rejissyorlari, turli tillarda filmni dublyaj qilishda nafaqat so'zlarning to'g'ri tarjimasini, balki madaniy kontekstga mos ovozlar yaratishni maqsad qiladilar. Shunday qilib, dubbing hujjatli filmlarda xususiy va keng auditoriyalar uchun samarali vosita hisoblanadi. [7-108]. Hujjatli filmlarda ovoz rejissyorligining roli nihoyatda muhimdir, chunki ovoz nafaqat filmning tasviriy qismiga mos keladi, balki tomoshabinlarga filmning maqsadi va voqealarini aniq va ta'sirli tarzda yetkazishda yordam beradi. Ovoz rejissyorlari filmning audiovizual tuzilmasini yaratishda, tovush va musiq orqali filmni hayotiy va hissiy jihatdan kuchaytiradilar. Ovoz rejissyorligi nafaqat texnik, balki estetik ijodkorlikni ham talab qiladi, bu filmning dramatik va psixologik tasvirini kuchaytiradi. Atmosferik tovushlar, musiqaning roli, foley effektlari va dubbing kabi ovoz komponentlari hujjatli filmlar uchun zarur vositalardir, chunki ular filmni realistlik va haqiqatga yaqin qilish, tomoshabinlarning filmga bo'lgan bog'lanishini kuchaytirish va his-tuyg'ularini qo'zg'atishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Hujjatli filmlarda ovoz rejissyorligining texnik yondashuvlari filmning umumiy tasvirini to'ldirib, badiiy shaklini yaratishda yordam beradi. Hujjatli filmlarda ovozning ahamiyati, uni nafaqat texnik va badiiy maqsadlarda, balki tomoshabin bilan aloqani o'rnatish, voqealarni yoki hodisalarni kuchaytirish va hissiy ta'sir

yaratishda ham ko‘rish mumkin. Buning natijasida, ovoz rejissyorligi filmning muvaffaqiyatini ta‘minlashda katta ahamiyatga ega bo‘ladi va hujjatli filmlarning san‘ati va texnikasida ajralmas o‘rin tutadi.

Glossary (So‘zlar Lug‘ati)

1. **Hujjatli film (Documentary film):** Real voqealar, hodisalar yoki hayotiy mavzularni tasvirlaydigan, badiiy usulda yasalgan film turi. Hujjatli filmlar faktlarga asoslanadi va odatda haqiqiy odamlar va voqealar bilan ishlaydi.
2. **Ovoz rejissyorligi (Sound design):** Film yoki boshqa audiovizual mahsulotlarni yaratishda ovozning barcha aspektlarini boshqarish va dizayn qilish jarayoni. Bu jarayon musiqalar, tovush effektlari, atmosferik tovushlar va ovozli tasvirlarning integratsiyasini o‘z ichiga oladi.
3. **Atmosferik tovushlar (Atmospheric sounds):** Filmdagi muhitni yoki joylashuvni aniq ifodalovchi tovushlar. Masalan, tabiatning tovushlari, odamlar orasidagi shovqin yoki shahar tovushlari, bu orqali voqea joyi tomoshabinga haqiqiy tarzda ko‘rsatiladi.
4. **Musiqaning roli (Role of music):** Musiqa filmdagi atmosferani yaratishda, tomoshabinlarni voqea ruhiylanishda, yoki hissiy ta‘sirni kuchaytirishda ishlatiladi. Musiqa filmning umumiy dramaturgiyasiga xizmat qiladi.
5. **Foley:** Filmga o‘zgacha tovush effektlarini qo‘shish jarayoni. Tabiiy tovushlar (masalan,

qadamlar, eshikni ochish, ob-havo tovushlari) filmning haqiqiylik hissini oshirish uchun yaratiladi.

6. **Dublyaj:** Film yoki televizion dasturlarni boshqa tilga tarjima qilish va yangi ovozlarni yozish jarayoni. Bu jarayonda original ovozlari olib tashlanib, yangi ovozlari joylashtiriladi.
7. **Audiovizual san‘at (Audiovisual art):** Tasvir va ovozning birgalikda ishlashini talab qiladigan san‘at turi. Film, video, animatsiya va boshqa vizual va eshitish elementlari birlashtirilgan san‘at shakllari audiovizual san‘atga kiradi.
8. **Montaj (Editing):** Film yoki videomateriallarni tartibga solish va shakllantirish jarayoni. Montaj orqali filmning strukturasi yaratish, tasvir va ovozni uyg‘unlashtirish, hikoyaning ritmini boshqarish mumkin.
9. **Ovoz effektlari (Sound effects):** Filmda tasvirni to‘ldirish yoki voqea ta‘sir qilish uchun yaratilgan sintetik yoki tabiiy tovushlar. Masalan, harakat tovushlari, quroldan o‘q otish, motorning tovushi.
10. **Hissiy ta‘sir (Emotional impact):** Film yoki boshqa san‘at asarining tomoshabinlarda muayyan his-tuyg‘ularni (baxt, qo‘rquv, hayajon) uyg‘otish qobiliyati. Ovoz, musiqalar va tasvirlar bu hissiy ta‘sirni yaratishda asosiy rol o‘ynaydi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Kalinek K., Documentary Film: A Very Short Introduction, Oxford University Press, 2012-y.
2. Squire R., Sound for the Documentary: A Practical Guide, Routledge, 2002-y.
3. Ross K., The Documentary Film Reader, Oxford University Press, 2010-y.
4. Holman T. Sound for Film and Television. 3rd ed., Focal Press, 2010-y.
5. Katz M. The Art of Film Sound. McGraw-Hill, 2004-y.
6. Brown R. Sound Design: The Expressive Power of Music, Voice, and Sound Effects in Cinema. Focal Press, 2008-y.
7. Tufte T. The Sound of Cinema: Music and Audio in Films. Oxford University Press, 2006-y.

РЕЗЮМЕ. Hujjatli film – bu real voqealarni tasvirlash va haqiqatni aks ettirishga qaratilgan audiovizual san‘atning bir turi bo‘lib, uning muvaffaqiyati ko‘pincha ovoz rejissyorligining yuksak darajadagi ijrosi bilan bog‘liqdir. Ovoz rejissyorlari hujjatli filmlar orqali tasvirni yanada kuchliroq his qilish, tomoshabinga voqea va vaziyatni chuqurroq yetkazish imkoniyatini yaratadilar. Atmosferik tovushlar, musiqaning roli, foley effektlari va dubbing kabi ovoz komponentlari filmning haqiqatni tasvirlashda va hissiy ta‘sirni oshirishda zarurdir. Maqola hujjatli filmlarda ovoz rejissyorligining texnik va san‘atijihatlarini, uning filmda ifodalanadigan voqealarga ta‘siri, auditoriya bilan bog‘lanishning psixologik va badiiy o‘rni haqida so‘z yuritadi.

РЕЗЮМЕ. Документальное кино - это вид аудиовизуального искусства, ориентированный на отображение реальных событий и правды, успех которого во многом зависит от высокого уровня работы звукорежиссуры. Звукорежиссеры в документальных фильмах создают возможность более яркого восприятия изображения, позволяют глубже передать событие и ситуацию зрителю. Атмосферные звуки, роль музыки, фоли и дубляж - важные элементы звукового оформления, способствующие более точному отображению реальности и усилению эмоционального воздействия. В статье рассматриваются технические и художественные аспекты звукорежиссуры в

документальных фильмах, её влияние на выражение событий в фильме и психологическое, художественное взаимодействие с аудиторией.

SUMMARY. Documentary film is a form of audiovisual art that focuses on depicting real events and truth, and its success is often linked to the high-level performance of sound design. Sound designers in documentary films create opportunities for a more vivid experience of the visuals, allowing deeper communication of events and situations to the audience. Atmospheric sounds, the role of music, foley effects, and dubbing are essential components of sound design, aiding in the accurate portrayal of reality and enhancing emotional impact. This article discusses the technical and artistic aspects of sound design in documentary films, its influence on expressing events within the film, and the psychological and artistic interaction with the audience.

ЗВУКОРЕЖИССУРА В УЗБЕКСКОМ КИНО: ОТ ТРАДИЦИЙ К СОВРЕМЕННЫМ ТЕХНОЛОГИЯМ

Д.Б.Агзамов – старший преподаватель

*Национальный институт эстрадного искусства имени Батыра Закирова
при Государственной консерватории Узбекистана*

Таянч сўзлар: ўзбек киноси, товуш режиссёрлиги, кинематография тарихи, товуш технологиялари, рақамли трансформация.

Ключевые слова: узбекское кино, звукорежиссура, история кинематографа, звуковые технологии, цифровая трансформация.

Key words: uzbek cinema, sound engineering, cinema history, sound technologies, digital transformation.

Звукорежиссура в узбекском кинематографе представляет собой уникальный синтез традиционных музыкальных традиций и современных технологических достижений.

История звука в узбекском кино неразрывно связана с культурным наследием региона, где музыка и звук всегда занимали особое место в художественном самовыражении. Истоки профессиональной звукорежиссуры в Узбекистане восходят к 1920-30-м годам, когда первые звуковые картины начали появляться на экранах. Однако настоящий расцвет наступил в послевоенные годы, когда в Ташкенте была создана мощная производственная база для кинематографа. В этот период формировалась особая «узбекская школа» звукового оформления, впитавшая в себя:

1. Богатые традиции макомного искусства и народной музыки
2. Опыт советской кинематографической школы
3. Уникальные природные звуковые ландшафты региона.

Особенностью узбекского подхода всегда было органичное соединение технологических возможностей с глубоким пониманием акустических особенностей национальных инструментов и вокальных традиций. Если в 1960-е звукорежиссеры работали с примитивными по современным меркам шумовыми машинами и

магнитофонами, то сегодня они осваивают виртуальные студии и пространственный звук.

Этот переход от аналоговых технологий к цифровым не был простым - 1990-е годы стали временем испытаний для всей кинематографической отрасли. Однако именно в этот сложный период начали закладываться основы современной звукорежиссуры, когда молодые специалисты, обучавшиеся за рубежом, стали привносить новые подходы и технологии.

Современный этап развития (2010-2020-е) характеризуется:

- Активным внедрением международных стандартов звукового производства
- Возрождением интереса к аутентичным звуковым традициям
- Появлением нового поколения технически подкованных специалистов
- Созданием современной образовательной базы в профильных вузах

Данная статья прослеживает эту увлекательную эволюцию через призму конкретных технологий, фильмов и профессиональных биографий, показывая, как узбекская звукорежиссура сохраняет свою идентичность в условиях глобализации кинематографа.

1. Звук в узбекском кино: советское наследие

В 1960–1980-е годы звукорежиссура в Узбекистане развивалась в рамках

общесоюзной системы кинопроизводства. Характерные особенности:

- Технические ограничения: Использование аналоговых магнитофонов (например, «Ленфильмовские» аппараты), что затрудняло монтаж и обработку.

- Минимализм в звуке: В фильмах преобладали естественные шумы и живая музыка (например, в лентах Шухрата Аббасова «Ташкент - город хлебный»).

- Работа без дубляжа: Многие сцены снимались с синхронной записью звука, что требовало идеальных условий на площадке.

Известные звукорежиссеры этого периода работавший над классикой узбекского кино, отдавали звук, ориентируясь на документальную достоверность.

2. 1990–2000 е: переходный период После обретения независимости узбекский кинематограф столкнулся с кризисом, но именно в это время началось освоение новых технологий:

- Появление первых цифровых рекордеров (например, DAT-магнитофонов).

- Эксперименты с многодорожечной записью в фильмах-мюзиклах.

- Возрождение интереса к национальным звуковым традициям-использование узбекских инструментов (карнай, дутар) в саундтреках. Однако недостаток финансирования и оборудования сдерживал развитие отрасли.

3. Современный этап: цифровая революция С 2010-х годов звукорежиссура в Узбекистане вышла на международный уровень благодаря:

- Внедрению цифровых технологий: Pro Tools, Dolby Atmos, шумоподавление iZotope.

- Международным коллаборациям: Совместные проекты с европейскими студиями. Яркий пример - работа Абдукаххора Каримова над фильмом «Весна любви» (2022), где сочетаются традиционные узбекские мотивы и 3D-звук.

Сравнительный анализ

Критерий	Советский период	Современность
Технологии	Аналоговые носители	Цифровые DAW, 3D-звук
Художественный подход	Реализм	Эксперименты с жанрами
Международное влияние	Ограничено	Активное сотрудничество

За последние 50 лет звукорежиссура в узбекском кино трансформировалась от вторичного технического процесса к полноценному искусству. Сегодня, сохраняя национальную идентичность, узбекские мастера звука успешно конкурируют на международной арене.

Эволюция звукорежиссуры в узбекском кинематографе представляет собой уникальный пример гармоничного синтеза технологического прогресса и бережного сохранения культурного наследия. Проведенный анализ позволяет сделать несколько фундаментальных выводов о пройденном пути и перспективах развития.

1. Культурно-историческая преемственность Современные звукорежиссеры Узбекистана демонстрируют удивительную способность трансформировать многовековые музыкальные традиции в формат цифровой эпохи. Практика последних лет показывает, что такие элементы как:

- Тембральные особенности национальных инструментов
- Акустические принципы традиционного макомного исполнения
- Природные звуковые ландшафты региона

получают новое воплощение в формате Dolby Atmos и других современных технологиях.

2. Технологический суверенитет.

Создание в 2020-х годах современных звукозаписывающих студий в Ташкенте и Самарканде позволяет говорить о формировании полноценного технологического цикла кинопроизводства. Особенно показателен опыт:

- Центра звукового дизайна при Узбеккино
- Студии пространственного звука в Узбекской государственной консерватории
- Частных звуковых лабораторий, работающих с международными проектами

3. Образовательная революция Введение новых образовательных программ по звукорежиссуре сочетает:

- Преподавание классических дисциплин (акустика, музыкальная теория)
- Освоение современных DAW-систем
- Практику работы с VR- и AR-проектами
- Изучение искусственного интеллекта в звуковом дизайне

4. Международное признание

Участие узбекских фильмов в престижных кинофестивалях (Канны, Берлинале, Busan) подтверждает, что звуковая палитра национального кино:

- Соответствует мировым стандартам качества
- Сохраняет узнаваемую этническую идентичность
- Предлагает новаторские решения в области звукового нарратива

Перспективные направления развития:

- Создание национальной базы звуковых эффектов (узбекская звуковая библиотека)
- Разработка специализированного ПО для работы с традиционной музыкой
- Международные резиденции для звукорежиссеров
- Исследования в области психоакустики узбекской музыки.

Особую ценность представляет формирование «звукового архива» узбекского кино - масштабного проекта по цифровизации и реставрации звуковых дорожек классических фильмов. Эта работа позволит сохранить для

будущих поколений эволюцию профессионального мастерства. В контексте глобализации кинематографа узбекская звукорежиссура демонстрирует редкий пример органичного сочетания:

- ✓ Технологической модернизации
- ✓ Профессионального роста кадров
- ✓ Сохранения аутентичной звуковой культуры. Этот триединый принцип может стать моделью для других национальных кинематографий, ищущих баланс между современными требованиями и культурной идентичностью. Будущее узбекской звукорежиссуры видится в развитии этого синтеза, где каждая новая технология будет не заменять, а обогащать традиционные звуковые ландшафты.

Литература

1. Каримов А. «Звук в узбекском кино: от прошлого к будущему». — Т.: 2021.
2. RakhimdjanoV O. R. The Role And Importance of Using the Experience of Foreign Modern Cinematographers in the Development of Uzbek Cinematography //JournalNX. – 2022. – Т. 8. – №. 6.
3. Абул-Касымова Х. Кино и художественная культура Узбекистана. – Изд-во «Фан» 1991.
4. Mirsaidova D. I. et al. Voices of tradition: how dubbing shaped the success of uzbek cinema in the soviet era //Oriental Art and Culture. – 2024. – Т. 5. – №. 6. – С. 339-342.
5. Agzamov D. Texnika va san’at uyg ‘unligida ovoz rejissorligining ahamiyati //Eurasian Journal of Academic Research. – 2023. – Т. 3. – С. 109-112.

РЕЗЮМЕ. Мақола ўзбек киносида товуш режиссёрлигининг эволюциясига бағишланган. Муаллиф касбнинг ривожланиш босқичларини - аналог технологиялардан тортиб замонавий рақамли ечимларгача—таҳлил қилади. Айниқса, технологик тараққиётнинг Ўзбекистон фильмларида товушнинг бадий ифодасига таъсири алоҳида эътиборга олинади.

РЕЗЮМЕ. Статья посвящена эволюции звукорежиссуры в узбекском кинематографе. Автор анализирует ключевые этапы развития профессии - от аналоговых технологий советского периода до современных цифровых решений. Особое внимание уделяется влиянию технического прогресса на художественную выразительность звука в фильмах Узбекистана.

SUMMARY. The article explores the evolution of sound engineering in Uzbek cinema. The author examines key stages in the profession’s development—from analog technologies of the Soviet era to modern digital solutions. Special attention is given to the impact of technological progress on the artistic expressiveness of sound in Uzbek films.

**ЧИН ЭЛИНИ ДУНЁГА ТАНИТГАН ГЎЗАЛНИНГ
САҲНАДА ЖОНЛАНИШИ**

Дарушова Дариха Кадирниязовна – ўқитувчи

Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти Нукус филиали

Таянч сўзлар: театр, драматург, актёр, режиссёр, спектакль, ижодкор, репертуар, декорация.

Ключевые слова: драматург, театр, актёр, режиссёр, спектакль, создатель, репертур, декорация.

Key words: theater, playwright, actor, director, play, creator, repertoire, decoration.

Буюк мутафаккир, давлат арбоби, сўз мулканинг султони хазрат Мир Алишер Навоийнинг бой маънавий мероси асрлар ўтса ҳам бутун адабиёт олами вакилларини

хайратга солиб келган. У яратган асарлар қалбларга инсонпарварлик, одоб-ахлоқ, меҳр-мурувват, эзгулик уруғини сочиб, ёмонлик ва адоласизликга қарши курашишга даъват

килади. Шунини алоҳида қайд этиш ўринли, ҳазрати Навоий мероси мавзу ва мазмуни жиҳатдан замон ва макон танламайди. Мавзулар исталган давр талабига жавоб беради ва долзарблигини йўқотмайди.

Келажак аҳлига мана шундай меросни тақдим этган мутаффақирларимиз хотирасини ёд этиш, ижодини кенг тарғиб қилиш биз авлодлар бурчидир.

Мамлакатимизда бу борада қилинаётган маънавий-маърифий ишлар ва унинг натижаси бу бурчимизнинг амалдаги бир мисолидир. 2021 йил 17-23 декабр кунлари Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги томонидан Тошкент шаҳрида Навоий таваллудининг 580 йиллиги муносабати билан “Навоий сиймоси ва асарлари саҳнада” Республика театрлари кўрик-фестивали ташкиллаштирилди. Фестивалда юртимизда фаолият юритаётган катта театрлар билан бирга Давлат кўғирчоқ театрлари ҳам Навоий асарларининг турли жанрдаги саҳнавий талҳинлари билан иштирок этди. “Чин юртини дунёга танитган гўзал ҳақида сўз”. Спектаклнинг нега айнан шундай номланишига эътибор қаратдик. Спектаклни томоша қилганимиздан сўнг, Навоий ижодининг энг сара асар намуналаридан бири бўлмиш “Ҳамса”нинг ўчинчи достони “Фарҳод ва Ширин”даги мотивлар асосида инсценировка ишланганига гувоҳ бўлдик. Спектаклдаги айрим сюжетларгина достондагига ўхшаш, лекин айнан ўзи эмас. Достонда Фарҳод Чин ҳоконининг узоқ кутган фарзанди бўлиб, у илмда тенгсизлиги, бойбадавлат бўлишига қарамай, хунар ўргатувчи усталарга шогирд тушиши, илм йўлида Сухробни излаб топиши, сеҳрли кўзгуда Ширинни кўриб, унга ошиқ бўлиши баён этилган. Илк кўринишда актёр С.Темирханов Навоий образида гавдаланиб, у томонидан ошиқлик ғазали ижро этилади. Демак, биз томоша қилмоқчи бўлган воқеалик тафсилотлари ушбу образ томонидан тўлиқтирилиб борилишини аңлатади. Саҳна ўртасидаги ширмада Навоий ижод қилган даврдаги архитектура намунаси тасвирланган. Бир пайт саҳнада майин мусиқа остида Чин элининг хурлиҳоси пайдо бўлади. Кўғирчоқнинг юз тузилиши, соч турмаги, либоси ва ҳатти-ҳаракатидан унинг чин эли вақиласи эканлигига амин бўлдик. У боғдаги гулларнинг гўзаллигидан баҳро олиб, секин, оҳисталик билан рақсга туша бошлайди. Бир пайт қиз ёнида чин элининг бир йигити пайдо бўлиб, гўзалга ошиқ бўлиб қолганини Навоий ғазаллари ила баён этади.

Иккинчи саҳна кўринишида чин гўзалини ўғирлаган юрт шоҳи боғда гўзал билан тўқнаш келади. Подшоҳ унинг жамолига ошиқ бўлиб, у гўзалга ўзидан бошқаси боқмасликни, гар боқса боши танасидан жудо қилиниши ҳақида фармон беради. Томошабин подшоҳнинг либоси ва бошидаги салласидан унинг қай юртнинг шоҳи эканлигини аниқ билмаса ҳам, албатта унинг чин элига таалуқли эмаслигини фаҳмлаши қийин эмас.

Дастлабки кўринишда гўзалга ошиқ бўлган чин ўлкаси йигитининг ишқ йўлидаги оҳу-нолалари, унинг қизни излаб йўлга тушиши ва учинчи кўринишдаги қиз ўғирланган шаҳарга етиб келишидан бу йигитни бош қаҳрамон деб ўйладик. Лекин унинг дарҳол қўлга тушиб, подшоҳ томонидан қатл этирилиши илк таасуротимизнинг янглиш эканлигини билдирди.

Сарой бош вазирининг гўзалликга ошуфталиги ўз бошига бало бўлди. Чин гўзалининг юзига беҳостан қараган вазирнинг бу қилигидан жаҳли чиққан подшоҳ ўз фармонида бўйсунмагани учун вазирни ҳам қатл қилишни буюради. Шоҳнинг бу тариқа инсонларга зулм кўрсатаётганига чидамаган қиз шоҳга бу ишларининг бефойдалиги, у ўзининг тушида кўрган йигитни севишини айтади ва оқибатда қиз минорага қамал қилинади.

Бу саҳна кўринишида ишланган минора ва сарой декорацияси ўрта асрларда юртимизда қад кўтарган архитектуравий қурилишни акс эттиради. Саҳнадаги минора ёнида пайдо бўлган йигит «Мана, Чин юртига етиб келдим», -дея гап бошлайди. Саҳнада пайдо бўлган декорация билан ошиқ йигитнинг гапини қандай тушинсак бўлади. Ўзи спектакль бошидаёқ қизнинг чин элидан ўғирланиб кетилгани аниқ бўлганди. Бу сўз балки актёр томонидан шунчаки айтилиб кетиши ва томошабин ҳам бунга парво қилмаслиги мумкин. Лекин беш бармоқ баробар бўлмаганидек, ҳар бир ҳолатга, ҳар бир сўзга аҳамият қаратадиган зийрак томошабинлар ҳам бўлиши мумкин. Арасту машҳур “Поэтика” асарида фабула ва унинг муҳимлиги ҳақида “...Трагедияда энг муҳими – воқеалар оқимидир. Трагедиянинг асосий мақсадини фабула, воқеа ташкил этади, мақсад эса ҳаммасидан муҳимдир. Трагедия воқеасиз яшай олмайди, характерларсиз эса яшай олиши мумкин”, деса, трагедиянинг тасвирлаш унсурлари ҳақида “Тасвирлаш ҳаракат орқали ифодалангани учун зарурийлик нуқтаи-назаридан трагедиянинг биринчи унсури манзара, кўриниш орасталиги бўлади, иккинчи

унсур мусика қисми, учунчи унсур эса тилдир. Фақат мана шу воситалар орқалигина акс эттириш содир бўлади”, - дея фикр билдиради. [1.28] Таҳлил қилаётган спектаклимизда Навоий ғазаллари қорақалпоқ тилида ижро этилади. Ғазаллар таржимаси эшитиш ва

тушунишга қулай. Энг асосийси Навоий ижодининг саҳнада жонланиши, айниқса кўғирчоқ театрида саҳналаштирилиши томошабинларнинг буюк шоир ижоди билан яқиндан танишишга кўмак беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Арасту. Поэтика. – Т: Янги аср авлоди, 2012-й.
2. Тожибоева О. “Фарҳод ва Ширин” достонининг халқ варианты. Шарҳ машъали журнали. 2012-й, 1-сон.
3. Қосимов Б. Ўрта мактабларда Навоий ижодини ўрганишнинг айрим масалалари. “Ижод олами” журнали. 2020-й. 1-сон.
4. Ашурова М. Кўғирчоқ театри санъатининг актёрлик мактаби. –Тошкент: Наврўз. – 2020.

РЕЗЮМЕ. Бу мақолада Қорақалпоқ давлат Кўғирчоқ театрида Алишер Навоий асари асосида саҳналаштирилган “Чин юртини дунёга танитган гўзал хақида сўз” спектаклининг ютуқ ва камчиликлари хақида сўз бўлади.

РЕЗЮМЕ. В этой статье рассказывается о достижениях и недостатках спектакля «Слово о красавице, прославившей Китай на весь мир» поставленного в Каракалпакском государственном театре кукол по произведению Алишера Навои.

SUMMARY. This article discusses the achievements and shortcomings of the play «The Tale of a Beauty Who Made China Glorious to the World» staged at the Karakalpak State Puppet Theater based on Alisher Navoi's work.

ZAMONAVIY O‘ZBEK BADIY KINOSIDA OPERATORLIK USHLARINING RIVOJLANISHI (SUBYEKTIV KAMERA)

*Dostonov Otajon O‘ktam o‘g‘li – o‘qituvchi, s.f.f.d (PhD)
O‘zDSMI, “Ovoz rejissyorligi va operatorlik mahorati” kafedrasida*

Tayanch so‘zlar: kinooperatorlik, texnologik taraqqiyot, raqamli texnologiyalar, tasvir estetikasi, ifoda vositalari, an’anaviy va zamonaviy yondashuv.

Ключевые слова: кинооператорское искусство, технологический прогресс, цифровые технологии, эстетика изображения, выразительные средства, традиционный и современный подход.

Key words: cinematography, technological progress, digital technologies, image a esthetics, expressive tools, traditional and modern approach.

KIRISH

O‘zbek badiiy kinosida operatorlik ushblarining rivojlanishi tasviriy ifoda vositalari orqali kino estetikasi va dramaturgiyasiga ta’sir ko‘rsatgan muhim jarayonlardan biridir. Xususan, subyektiv kamera uslubining qo‘llanilishi voqea tasvirini qahramon nigohi bilan bog‘lash, tomoshabinni bevosita syujet ichiga jalb etish va visual obrazlar tizimini boyitishda katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada I.Lutfullayev operatorlik faoliyati misolida subyektiv kameraning dramaturgik vazifasi, ekspressiv imkoniyatlari hamda san’atshunoslik nuqtayi nazaridan kino tasvirda tutgan o‘rni tahlil qilinadi.

USULLAR

Mazkur ilmiy maqola mavzusini yoritishda tavsifiy, tasnifiy, tarixiy-qiyosiy, kontekstual va

kompleks yondashuv tahlil usullari qo‘llanildi. Tadqiqot kino kadrni yoritish muammolarini nazariy va tarixiy-badiiy tushunishga qaratilgan zamonaviy san’atshunoslik usullari asosida ko‘rib chiqilgan.

NATIJALAR VA MUNOZARA

2000-yillar o‘rtalariga kelib, yosh operatorlar ijodida texnik imkoniyatlarni yangi badiiy jarayonlarni yaratish vositasi sifatida qo‘llash harakatlari kuchaydi. Bu davrda subyektiv kamera sifatida 160 gradusda ko‘rish obektivli GoPro kamerasidan foydalanilar edi. Operator I.Lutfullayev “Ma’suma” (2016-yil.) badiiy filmida Arri kamerasida subyektiv kamera usulini hosil qildi. Bu esa GoPro kamerasidagi rang buzilishi, avtostandart sozlamalaridagi bir qator noqulayliklarga nuqta qo‘ydi. Rejissyor Y.To‘ychiyevning ushbu filmi Nasiba ismli

ayolning fojiali taqdiri haqida. U ikki farzandning onasi, turmush o'rtog'i boshqamamlakatga ishlash uchun ketib, o'sha joyda oila qurgan. Qishloqdagi katta hovlida u qaynonasi va farzandlari bilan yashaydi. Film sahnalashtiruvchi operatori I.Lutfullaev ma'suma ayol kechmishlaridagi ulkan fojialar tasviriy shaklini yaratishda psixologik yechim bilan yondashgan. Subektiv kamera Ma'sumaning baxt va baxtsizlik, hayot va uning ma'nosi, yashashdan maqsad va maslak haqidagi tushunchasini neytral ifodalash orqali ekspressivlikka erishgan.

Operatorlik mezansenasida kamera harakat pozitsiyasi, belgilagan obektiv ko'rish kengligi va burchagi umumiy kompozitsiyaning o'ziga xos jihatini aks ettiradi. Ayniqsa, kameraning subektiv kuzatuvchi, mazmunga mos tushgan panoramalar, qahramonlarning asosli ravishda joy o'zgartirib turishi, kadr kompozitsiyasini to'ldirib boradi.

Bu esa montaj koordinatasi o'sib borishi, filmning umumiy uslubini hosil qiladi. Filmning to'rtinchi daqiqasi o'ttizinchi soniyasida Malikaning oyna orqali olingan kadridan boshlanadigan epizod obrazni xarakterlashda katta ahamiyat kasb etgan. Umumiy o'rta planda taqinchoqlarini to'g'rilayotgan dimog'dor

Malika (akt.N.Karimboyeva) ko'rinib, kamera planni o'zgartirmasdan chapga harakatlanadi. Oynada, ayolning ichki kechinmasi, dialog ostida kechayotgan hissiyoti o'sha obraz nigohidan qo'yilgan rakurs orqali yaratilgan. Tasvirni bu tarzda yaratish operatoridan katta mahorat talab qiladigan murakkab usul hisoblanib, u filmning tasviriy kompozitsiyasida o'rinli qo'llanilgan. Keyingi kadrda ikkinchi planga Nasiba (akt. Sh.Matchanova) kirib, u bilan suhbatlashadi. Kameraning chapga harakatida davom etib, oldingi planda qolib ketgan Nasiba endi kadrda ikkinchi plan bo'lib kirib keladi. Bu orqali ikki ayolga xos dimog'dorlik va ma'sumalikni o'zaro taqqoslashga imkon yaratiladi.

Planlar kompozitsiyasi mehmonxona xodimlari ish jarayoni bilan to'ldirilgan. Malika hali ham o'ziga oro bermoqda, kameraning qimirlab turishi, qo'yilgan rakurs uning nigohidan ekanligini yanada ishonarli chiqishiga xizmat qilgan. Kadrda kirib kelgan Izzat xona kalitlarini Nasibaga beradi. Kadrdan birinchi Nasiba, keyin esa Izzat chiqib ketadi. Yolg'iz qolgan Malika o'zining oynadagi aksiga tikiladi. Bu usul yordamida qahramon portreti xarakterlangan.

“Ma'suma” filmidan kadrlar

Operator epizod boshidagi, voqea makonini ko'rsatish uchun qo'yiladigan umumiy planni odatdagidek chetdan kuzatuvchi sifatida yaratmaydi. Kadrlarning umumiy voqeada to'rtinchi yoki beshinchi planda turgan qahramon nigohi sifatida qo'yilishi tomoshabinni voqeaga e'tiborini kuchaytiradi. Qahramonlar xatti-harakati har xil rakurslarda ko'rsatilgani holda aniq bir yo'nalishda asosiy fikrni ochishga qaratilgan. Masalan, beshinchi daqiqa ellik birinchi soniyada subektiv umumiy plan orqali Nasibaning o'g'li hovli tomida kabutar uchirib yurgani ko'rsatiladi. Panorama bilan pastga tushgan umumiy plan

darvozadan kirib kelgan Nasibaga o'tadi. Keyingi umumiy planda arg'imchoqdagi qizcha onasining oldiga yugurib kelishi, tomdagi bola nigohidan chapga panorama qilinadi. Dialoglar jarayonida navbatdagi umumiy plan tomdagi bolani ko'rsatib, u orqali qizcha va onasiga o'tadi. Qizcha yugurib kelib krovat ustiga chiqqanida, umumiy plan orqali qo'shnining devori yiqilganini ko'ramiz. Chapga qilingan panorama esa yana bir yangi qahramon haqida ma'lumot berib, Nasibaning qaynonasi qo'lida stulchasi bilan umumiy planda ko'rinadi. Yuqoridagi epizodni ko'rish tomoshabinga qulaylik tug'dirib, voqealar ketma-

ketligi montaj orqali to‘g‘ri ulangani, Nasibaning hayoti haqidagi ma‘lumotlarni to‘ldirib borilishi bilan izohlanadi. Aktrisa Sh.Matchanova ijro qilgan ma‘suma kelin obrazida o‘zining butun borlig‘ini oilasiga, farzandlariga bag‘ishlagan sodda, beg‘ubor ayol aks etadi. Filmni Ma‘suma deb nomlanishi ham shundan. Nasiba kechmishlarida kuchli dramatik to‘qnashuvlar, o‘tkir kolliziyalar yuz bergani holda uning ma‘sumaligi syujet oxirigacha o‘zgarmay qolaveradi. Har bir rakurs voqea qatnashchisi

nigohidan qo‘yilishi tomoshabinga ana shu taqdirni xarakterlab, u bilan birga yashashiga imkon beradi. O‘g‘lining maktabda mushtlashgani haqidagi xabarni qaynonasidan eshitgan Nasiba nigohida u bir vaqtning o‘zida ham erini kutayotgansadoqatli rafiqa, ham bolalarini yolg‘iz ulg‘aytirayotgan ona, kasalmand, injiq qaynonasi zug‘umida yashayotgan ma‘suma kelin aks etadi. Bunga dialog xarakteridan kelib chiqib planlarni o‘zgarib turishi imkon bergan.

“Ma’suma” filmidan kadrlar

Film tasviriy obrazlari yaratilishida operatorning yorug‘likdan mahorat bilan foydalana olishi ahamiyatli. Ushbu filmdagi tunda bo‘lib o‘tadigan epizodlar, interer va ekstererda kadrlarning o‘ziga xos yoritilishi, tasvirning uzluksiz harakatda yaratilishi sahnalashtiruvchi operator mahoratidan dalolat beradi. Jumladan, qirq yettinchi daqiqa yigirma yettinchi soniya o‘rta planda Nasibaning ovsini telefonda sms o‘qishi bilan boshlanadigan epizodni kuzatish mumkin. Orqa fonda uyga qo‘yilgan yorug‘lik sovuq oy nurini hosil qilgan. Uy ichidagi chiroqlar issiq rangda eshik va derazalardan ko‘rinib turibdi. Malikaning ovsiniga kameraning yuqori chap tomonidan qo‘yilgan ikki kanal baland issiq rangdagi yorug‘lik chizuvchi sifatida xizmat qiladi. Keyingi o‘rta planda Nasibaning qizi o‘tiribdi. Uning ham orqa fonidagi katta hovli oy shu‘lasining sovuq rang effekti bilan yoritilgan. Yuqori o‘ng tomondan qo‘yilgan issiq yorug‘lik qizchaga ham chizuvchi sifatida ishlaydi.

Nasibaning ovsiniga o‘tilgan o‘rta plandagi qishloqda chiroq o‘chishi, chizuvchi yorug‘likni issiq rangdan, sovuq rangga aylanishiga xizmat qilib, keyingi voqeaning uy ichiga ko‘chishiga yordam beradi. Keyingi umumiy planda qizchani uyga kirib ketishini ko‘ramiz.

Qizcha ostonaga xatlab kirishidan devorda soya paydo qilinib, u bilan birga parallel ravishda kamera ham harakatlanadi. Hovli eshigi oldiga kelib to‘xtagan kamera, ichkarida fonar o‘ynab yurgan bolani, chiroq yoqayotgan Nasiba va qizchani umumiy planini ko‘rsatadi. Kamera o‘ngga harakatlanib tashqaridan oshxona derazasiga kelib o‘rta planda to‘xtaydi. Oshxona eshigidan issiq rangdagi ikkita chiroqning kirib kelishi xonada umumiy yorug‘likni paydo qiladi. Derazadan qo‘yilgan o‘rta planda sovuq oy shu‘lasi, xonadagi chiroqning issiq rangi tabiiy yorug‘likni aks ettirib, kadrda tushunmovchilik tug‘diradigan qorong‘i joyni qoldirmaydi.

“Ma’suma” filmidan kadrlar

Bu tasvirlar erkaksiz huvullagan uydagi sovuq muhitni aks ettirib, unda erkakka aylanayozgan bolakay, xiyonatkor ovsin, oilaning katta yukini yelkasida tutib turgan ma’suma ayol taqdirini ifodalaydi. Ellik uchinchi daqiqa o’ttiz beshinchi soniyadagi epizodda kameraning uzluksiz besh daqiqadan ortiq harakatida oiladagi katta sir fosh bo’lishi aks etadi. Qizchani subektiv nigohidan qo’yilgan yirik plan uxlayotgan Nasibani ko’rsatadi. Nasiba uyg’onib, o’rta planda turganida, orqada eshik pardalarini to’g’rilayotgan ovsini ko’rinadi. Telefon qo’ng’irog’i ovozi bilan kamera chapga panorama bo’lib, umumiy planda to’xtaydi. Oyna orqali Nasibaning telefondagi suhbatı, ovsinning hovliga suv sepishi tasvirlanadi. Kameraning o’rta planda o’ngga panorama qilib oldinga yurishi qaymoq va non ko’tarib olgan bolani ko’rsatadi. Keyingi

o’ngga panorama bola bilan yirik detal planlarni ko’rsatib, umumiy planda to’xtaydi. Telefonda gaplashib turgan Nasiba kadrğa qarama-qarshi turib, unga tomon yurib kelgan bola birinchi plan bo’lib joylashadi. Keyingi o’ngga harakatlangan o’rta plan bolaning qo’lidagi narsalarini stolga qo’yishini ko’rsatib, boshqa xona tomonga yurib eshik ochishiga o’tadi. Sekin harakatlanib kelgan umumiy plan boladan o’tib, deraza pardalari ortidan tashqarida telefonda gaplashayotgan ovsinni o’rta planda kuzata boshlaydi. Qirq soniyadan ortiq turgan bu o’rta planni videoqo’ng’iroqdagi suhbat yakunlaydi. O’ngga harakatlangan kamera detal plani bolaning qo’lidagi telefonni ko’rsatib, Nasiba va o’g’lining o’rta planiga o’tadi. Boshqa ayolga uylangan otasiga o’g’ilning videoqo’ng’iroq qilishi voqealarni kulminatsion nuqtasiga olib chiqadi.

“Ma’suma” filmidan kadrlar

Ota xiyonatini anglagan bola onasiga ta'nali nigohlarini qadaydi. Ona esa o'zida kuch topib telefonni o'chiradi. Nasibaning yirik planida ayolning kuchli irodasi, iztirobi, ichki kechinmalarini tashqariga chiqarmagan haqiqiy ma'suma timsoli ifodalangan. Kamera harakati davom etib, avval yirik, keyin o'rta va oxirida umumiy planda Nasibaning xonadan chiqib ketishini ko'rsatadi. Oyna orqali Nasibaning arg'imchoqda mayus o'tirgan umumiy plani ko'rsatiladi. Ushbu epizod kadr uzilmasdan besh daqiqa-yu o'n uch soniya davom etadi. Epizod pavilonda yoritilgani, deyarli barcha planlardan foydalanilgani, subektiv rakurslar tabiiyligi,

kameraning har bir harakatida kadr kompozitsiyasi mukammalligi bilan diqqatga molik. Voqeaning yakunlanib, keyingisiga o'tish lahzalari tabiiylikda davom etishi epizodning badiiy yaxlitligiga xizmat qilgan.

Film yakunida yirik planda turgan tildan qolgan, kasalmand qaynona nigohi yordamida orqa fondagi ona va bola suhbatining mantig'i aks etadi. Ma'sumaning fokussiz fonda mudom ish bilan mashg'ul holatda o'z hayotini mushohada qilishi kekxa qaynona yuzida ifodalanarkan, aktrisa D.Ikromova yuz-ko'zidagi goh shodonlik, goh qayg'u, goh achinish orqali kelin so'zlaridagi rost-u-yolg'onni namoyon qiladi.

"Ma'suma" filmidan kadr

Voqealarda ma'suma, mazluma, turmush o'rtog'idan zulm ko'rgan ayol taqdiri ifodalanadi. Odatda bunday taqdir sifatlanish nuqatainazaridan turlicha talqinlarga moyil. I.Lutfullayev

ma'sumalik qahramonni o'ziga bog'liq emasligini g'am, qayg'u, alamga to'la taqdir kechinmalarini subektiv ko'rishga majbur qilib, film g'oyasi ta;sirchanligiga erishgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Нилсен В. Изобразительное построение фильма— М.: Исскуство, 1936. — С. 226.
2. Головня А. Мастерство кинооператора. — М.: Исскуство, 1965. — С. 255.
3. Садул Ж. Всеобщая история кино. (в 6-ти томах) — М.: Исскуство, 1958 — 1963.
4. Балаш Б. Кино: Становление и сущност нового искуства. Пер.с нем. — М.: Прогресс, 1968.
5. Базен А. Что такое кино? Сборник статей. Пер.с.франс. — М.: Исскуство, 1972. — С. 382.
6. С.Эйзенштейн Избранные произведения в шести томах. Том 4. - М., 1964-1967 г.г. - С.
7. Abulqosimova H. Kino san'ati asoslari. - T.: O'zME, 2009. - 100 b.
8. Akbarov H. Adabiyot va kino. - T.: Fan, 1981. -173 b.
9. Десят операторских биографий. Сб. Ст. О А.Левицком, Э.Тиссэ, А.Головне, А.Мосвине, Д.Демуском, М.Магидсоне, Б.Волчке, А.Гальперине, Д.Косматове, С.Урусевском. / Сост. М. Голдовская. - М.: Исскуство, 1978. - С.207.
10. Исмаилов А. Кинооператорское мастерство. - Т.: УзДСИ, 2004. - С.420.
11. Исмаилов А., Салиев М. Витторио Стораро. Живопис со светом. - Т.: УзДСИ, 2004. - С.126.
12. Каримова Н. Игровой кинематограф Узбекистана. - Т.: Санъат, 2016. - С.216.
13. Файзиев Н. Овозсиз кинематографдаги операторлик санъати тарихидан. — Т.: УзДСИ, 2008. -128.

REZYUME. Maqolada o'zbek badiiy kinosida operatorlik uslublarining rivojlanishi subyektiv kamera misolida tahlil qilinadi. I.Lutfullayevning tasviriy uslublarida dramaturgik vazifasi, ekspressiv ifoda imkoniyatlari va visual obrazlar tizimi san'atshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganiladi.

РЕЗИОМЕ. В статье анализируется развитие операторских стилей в узбекском художественном кино на примере субъективной камеры. Визуальные стили И. Лутфуллаева рассматриваются с точки зрения искусствоведения, исследуются их драматургическая функция, экспрессивные возможности и система визуальных образов.

REZYUME. The article analyzes the development of cinematographic styles in Uzbek feature films through the example of the subjective camera. I. Lutfullayev's visual styles are examined from an art studies perspective, exploring their dramaturgical function, expressive potential, and system of visual imagery.

TALABA – AKTYORNING KAMERA OLDIDA ISHLASH JARAYONIDAGI MUAMMOLAR

Eldor Xushvaqtoʻv – dotsent v.b.

Oʻzbekiston davlat sanʼat va madaniyat instituti

Tayanch soʻzlar: oʻzbek kino sanʼati, kino aktyorligi, aktyorlik mahorati, aktyorlik maktabi, kamera, hissiyotlar, harakatlar, kamera salobati, K.S.Stanislavski, aktyor tayyorgarligi, ichki va tashqi tayyorgarlik, maxsus bilimlar, teatr va kino farqlari, rol, rolni ijro etish.

Ключевые слова: узбекский кинематограф, киноактёрство, актёрское мастерство, школа актёров, камера, эмоции, движение, К.С.Станиславский, подготовка актёра, внутренняя и внешняя подготовка, специальные знания, различия между театром и кино, роль, исполнение роли.

Key words: uzbek cinema, film acting, acting mastery, acting school, camera, emotions, movement, camera authority, K.S.Stanislavski, actor preparation, internal and external preparation, specialized knowledge, differences between theater and cinema, role, role performance.

Kino sanʼati paydo boʻlganidan buyon, ushbu sohada kino aktyorligi sanʼati ham bir qator oʻzgarishlar va rivojlanish jarayonlarini boshdan kechirdi. Albatta, oʻzbek kino sanʼati oʻz tarixida turli siyosiy, iqtisodiy va maʼnaviy inqirozlar orqali oʻtgan haqiqat. Biroq, shunga qaramay, har davrda va har qanday sharoitda ham milliy kino sanʼati oʻz xususiyatlarini, anʼanalari va yuzini saqlab qoldi va oʻz rivojlanishini davom ettirdi. Kino maydonidagi hamda kadr ortidagi jarayonlar, kino aktyorligi va rejissyorlik mahorati maktabining tashkil topishi, shakllanishi va rivojlanishiga sabab boʻlib, milliy kino sanʼati shakllanishiga va zamon bilan hamnafas boʻlishiga zamin yaratdi.

Milliy kino sanʼati tarixiga va uning rivojlanishiga nazar solganda, albatta, oʻzbek milliy aktyorlik sanʼati va rejissyorlik mahorati maktabini eslatmaslik imkonsizdir. Har qanday sanʼat turlarida, shu jumladan kino sanʼatida, ushbu mahorat maktabi anʼanalariga asoslanadi. Milliy mahorat maktabi oʻz poydevorini kuchli bilim va anʼanalarga tayangan holda yaratadi. Bu esa kino sanʼati qiyofasining shakllanishi, rivojlanishi va oʻziga xosligini taʼminlaydi. Kino sanʼatiga oʻz hissasini qoʻshgan va qoʻshayotgan betakror isteʼdodli sanʼatkorlar ana shu sanʼat mahorati maktabining anʼanalarida kamolotga erishganlar. Har bir davrda, har bir jarayonda kino aktyorligi kasbi ham oʻzgarib borgan. Oʻzbek kino sanʼatida esa koʻplab yirik sanʼatkorlarning ijodlari asosida kino aktyorligi mahorati maktabining sir-asrorlari shakllangan. Bugungi kunda ushbu kasb oʻzining yuksakligi, milliy

qadriyatlarini, anʼanalari va ijro uslublari bilan oʻziga xos oʻrin egallab kelmoqda.

Teatr sahnasi aktyor uchun ahamiyatli boʻlishi haqida hammamizga maʼlum. Kinoda esa aktyor uchun kamera katta ahamiyatga ega. Kamera, jonsiz predmet boʻlsa ham, har bir ijodkor tomoshabinlarga aynan kamera orqali tasvirlarni koʻrsatadi. Aktyorga esa bu katta masʼuliyatni yuklaydi, shuning uchun ham ijodkorlar orasida “kamera salobati” degan ibora mavjud. Kino sohasi bilan yangi tanishayotgan yosh ijodkorlar uchun kamera salobati katta toʻsiq boʻlishi mumkin. Har qanday aktyor, hatto juda isteʼdodli boʻlsa ham, kamera oldida baʼzida hayajonlanishi tabiiydir. Bir asrdan ziyod vaqt avval K.S. Stanislavskiyning aktyorlar uchun belgilagan talablari va aktyorlik mahorati tamoyillari nafaqat drama teatri, balki kinematografiya vakillari uchun ham ahamiyatli boʻlgan. Ustaning mahorat sirlarini egallagan har bir teatr aktyori kinematografiya sohasida ham muvaffaqiyatli ijod qila oladi.

Stanislavskiy tamoyillari teatr va kino sahnalarida ham birdek oʻz ahamiyatini saqlaydi. Lekin, kino sohasi oʻziga xos talablarni ham qoʻyadi, va Stanislavskiy bu qoʻshimcha talablarni oʻz asarlarida ishora qilgan. “Ekkranda hamma narsa koʻrinadi, har qanday kichik detallar tasvirga olinadi” [1].

Kino tasvirga olish jarayonida, kamera oldidagi aktyor uchun har bir detallarga alohida eʼtibor qaratish zarur. Kamera bir vaqtning oʻzida millionlab tomoshabinlarning nigohidir. Kameraning har bir xatti-harakatni tasvirga olish qobiliyati aktyorga katta masʼuliyatni yuklaydi.

Aktyor o'zining barcha ko'nikmalariga ega bo'lishi, tashqi ko'rinishi, xatti-harakatlari va ma'naviy holatini puxta nazorat qilib turishi zarur. Kino aktyori uchun eng murakkab vazifa - bu, kamera qarshisida kerakli hissiyot va harakatlarni to'g'ri ifodalashdir. Aktyor bu jarayonda o'z ichki hissiyotlarini ishlatishi, atrofdagi voqea-hodisalardan tasavvurga ega bo'lishi, shuningdek, asar voqealariga "kirib" o'zi his qilgan holatda xatti-harakatlarini ifodalashi zarur. Teatrda sahna tomoshabinlardan bir necha pog'ona baland joyda bo'lishi va spektakl davomida birga ishlashni talab qiladi. Kino sahnasida esa aktyor turli joylarda, ko'cha, do'kon yoki boshqa gavjum joylarda rol ijro etadi. Kamera qarshisida u ko'pincha tasodifiy tomoshabinlarning ko'z o'ngiga tushadi va bu holatda uning ijro uslubi teatr sahnasidan farq qiladi. Shu nuqtada aktyor qanday yondoshuvni tanlashi kerak? Ilhom manbai qayerdan olinadi? Taniqli ustoz Munavvara Abdullayeva "Dramatik teatr va kinoda aktyorlik mahorati" asarida shunday fikrlarni bildiradi: "Aktyor o'z ijodiy faoliyati davomida turli xil obrazlarni ijro etadi va har biriga individual yondashadi. Shu orqali aktyor mahorati va iste'dodining ko'p qirrali ekanligi shakllanadi" [2]. Aktyor har bir rolni ijro etishda ruhiy va jismoniy tayyorgarlikni talab qiladi. K.S. Stanislavskiy buni "rol gigienasi" deb atagan.

Afsuski, ko'plab aktyorlar tayyorgarlikning faqat tashqi ko'rinishini o'ylashadi va ichki ruhiy tayyorgarlikni e'tiborsiz qoldiradilar. Bu esa aktyorlik kasbiga hurmatsizlikka olib keladi.

Ko'plab ulug' san'atkorlar o'z-o'zini rolga tayyorlash uchun alohida vaqt ajratadilar. Yosh aktyorlar esa bu jarayonni ko'p hollarda e'tiborsiz qoldiradilar. Aktyorlik san'atiga o'rganish, ichki va tashqi tayyorgarlik muhimdir. Teatr va kino aktyorligi bo'yicha o'qituvchilar talabalarini tayyorgarlik jarayoniga muntazam ravishda o'rgatishlari lozim.

Aktyorning rolga tayyorgarligi ichki his-tuyg'u va tashqi detallarni to'g'ri ifodalashni o'z ichiga oladi. Bugungi kunda aktyorlar rol ijro etishda yangilik yaratish uchun o'zlarining hissiyot xotiralarini va hayotiy taassurotlarini ishlatishlari zarur. Kamera oldida ijro etishning maqsadi - tomoshabinga to'g'ri ifodalari orqali ma'naviy ozuqa berishdir.

Aktyor o'z rolini to'g'ri ifodalash uchun, faqat tashqi ko'rinishiga e'tibor bermay, kasbiga oid maxsus bilimlarga ham ega bo'lishi zarur. Misol uchun, shifokor yoki militsiya xodimi rolini ijro etadigan aktyor bu kasblarning mayda detallari bilan tanishib, o'rganishi kerak. Bunday bilimlar rol ijrosining muvaffaqiyatini ta'minlaydi va kichik xatolarni oldini oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Stanislavskiy K.S. «Aktyorning o'z ustida ishlashi». T.Xo'jayev tarjimai.-T.: (qayta nashr) Badiiy adabiyot, 2010.
2. Abdullayeva M. «Dramatik teatr va kinoda aktyorlik mahorati». «Tafakkur qanoti» nashriyoti.-T.: 2014.
3. Djon Benedikt. «Aktyorning o'z ustida ishlashi» (K.S.Stanislavskiy). 2-qism. Routledge. 2008.
4. Lenard Petit. «For the Actor» («Aktyor texnikasi»)- Taylor & Francis, 2009.
5. Mahmudov J. Maxmudova X. «Aktyorlik mahorati». -T.: Lesson Press. 2016y.
6. Sayfullayev B., Mamatqosimov J. Aktyorlik mahorati. -T.: Fan va texnologiya. 2012.

REZYUME. Ushbu maqolada o'zbek kino san'ati va kino aktyorligining rivojlanish tarixi, o'ziga xos xususiyatlari va zamon bilan hamnafas bo'lishi masalalari ko'rib chiqiladi. Kino aktyorligi san'ati va uning mahorati maktabi haqida so'z boradi, shuningdek, aktyorning kamera oldida o'z hissiyotini, harakatlarini ifoda etish, hamda kamera salobatini his etish muhimligi ta'kidlanadi. K.S. Stanislavskiyning aktyorlik mahorati va uning kino sohasiga ta'siri haqida alohida to'xtalib o'tilgan. Maqolada aktyorning o'z rolga tayyorgarligi, ichki va tashqi tayyorgarlikning ahamiyati, kasbning ma'lum detallari va maxsus bilimlarga ega bo'lishi zarurligi haqida fikr yuritiladi. Maqolada teatr va kino o'rtasidagi farqlar, aktyorning ijro etgan roli va uning to'g'riligi ustida ishlash jarayoni keng yoritilgan.

РЕЗЮМЕ. В этой статье рассматриваются история развития узбекского кинематографа и актёрского мастерства, его уникальные особенности и соответствие времени. Обсуждается искусство актёрского мастерства в кино и создание школы актёрского мастерства, а также подчёркивается важность способности актёра выражать свои эмоции и движения перед камерой, а также ощущение "власти камеры". Особое внимание уделяется методу актёрского мастерства К.С. Станиславского и его влиянию на кино. В статье также рассматривается подготовка актёра к роли, значение внутренней и внешней подготовки, а также необходимость обладания определёнными деталями профессии и специальными знаниями. Освещаются различия между театром и кино, процесс работы актёра над ролью и корректность её исполнения.

SUMMARY. This article examines the history of the development of Uzbek cinema and film acting, its unique features, and its alignment with the times. It discusses the art of film acting and its mastery, emphasizing the importance of an actor's ability to express emotions and movements in front of the camera, as well as the significance of feeling the "salobat of the camera". The article also specifically addresses K.S. Stanislavski's acting method and its influence on cinema. Additionally, the article reflects on the actor's preparation for a role, the importance of both internal and external preparation, and the necessity of possessing specific details and specialized knowledge related to the profession. The differences between theater and cinema, the process of working on a role, and the correctness of its execution are also explored in depth.

ЭСКИ СПЕКТАКЛНИНГ ЯНГИЧА ТАЛҚИНИ

Исмайлов Ажинияз Есбергенович – ўқитувчи

Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти Нукус филиали

Таянч сўзлар: театр, драматург, актёр, режиссёр, спектакль, ижодкор, репертуар, декорация.

Ключевые слова: драматург, театр, актёр, режиссёр, спектакль, создатель, репертур, декорация.

Key words: theater, playwright, actor, director, play, creator, repertoire, decoration.

Ўтган асрнинг сўнги чорақлигида ўзининг кайноқ ижоди билан қорақалпоқ драматургиясининг гуллаб-яшнашига салмоқли ҳисса қўшган драматург, Қорақалпоғистон халқ шоири, Бердақ номидаги давлат мукофотининг лауреати Кенесбай Раҳмановнинг ижодини кўздан кечирсак, унинг саҳна асарларининг турли жанрларда ёзилганлигининг гувоҳи бўламиз.

Драматург К.Раҳмановнинг деярли барча пьесалари муваффақият қозонган.

Драматург К.Раҳмановнинг замон танламайдиган саҳна асарларидан бири «Нариги дунёга таклиф» («О дуньяға мирэт») спектакли дастлаб 1976 йили режиссёр Н.Ансатбаев томонидан саҳналаштирилиб саҳна юзини кўрди. Асар 2010 йили қайта қўлга олиниб, «Ўғрини қароқчи босди» номи билан томошабинларга тақдим этилди. [1,141-154] Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат академик мусикали театри трагикомедия жанрида ёзилган мазкур асарни 2024 йили қайта қўлга олиб, уни саҳналаштиришдаги асосий сабабларининг бири саҳна асарининг мавзуси ва ғоясида. Драма жанрига айланттирилган ва «Жар» номи билан томошабинлар эътиборига тақдим этилган спектаклни режиссёр Марқабай Усенов саҳналаштирди. Спектаклда бугунги кундаги долзарб бўлган фарзанд тарбиясига баъзи ота-оналарнинг бефарқлиги, молу-давлатга ружу қўйиш, давлат хизматчиларининг коррупцияга қарши кураши мавзулари кўтарилган.

Онасининг машинасини ҳайдаб чиқиб кетган Норпўлат билан бахтсиз ҳодиса юз

беради. Асарнинг тугуни мана шу ердан бошланади. Оилавий бир таниши Шерниязнинг (Руслан Қайпназров) ўз муаммосига ечим излаб турганида, Норпўлат велосипедли қизни машинада уриб юбориб, ўзи қочиб кетганини эшитган Улпери (М.Мамбетмуратова) саросимага тушиб қолади. Асардаги воқеалар ривожланиб бориши билан бу оиланинг бошига шиддатли мудҳиш воқеалар ёмғир каби ёға бошлайди.

Дастлаб, Шернияз дўконда текшириш томонидан топилган камоматни қошлашдан умид қилиб, Тошпўлатни (Данияр Қудайназаров) Дубайдан чақиртиради. Ўғлининг ташвиши устига яна ташвиш бўлиб қўшилган воқеа – бу йиғилган бир чемодан долларларни ўғирлаб кетишганини бўлди. Бу воқеадан милициянинг хабар топишини истамаган уччовлон, вазиятдан чиқиш учун жиноят изидан яна жиноят содир этишади.

Қўшнисидан гумонсираган Тошпўлат ва Шернияз Улперини зўрға кўндириб, қўшнисининг ховлисига туширади. Уларнинг ҳаёлида: пулни ўғирлаган қўшниси пулларни молхонага яширишган. Лекин иш силлиқ кетмайди, Улперини ўғирликга тушган қўшни ховлидаги ийт тишлаб олади. Чигал воқеалар мана шу воқеадан кейин ойдинлаша бошлайди. Норпўлат одам уриб юбормагани, унинг ўзи ноқобил дўстлариининг қурбонига айлангани, бир чемодан пул ҳам "дўстлар" томонидан ўғирлангани кўрсатилади. Бу воқеаларга чидай олмай, ақлдан озаган Улпери уйига ўт қўяди ва ўзи ҳам қурбон бўлади.

Спектакль сўнггида финал икки маротаба берилди. Тошпўлат милиция ходими олдида ҳамма ишларни бости-бости қилиш учун унга пора таклиф этиб, шу вақтгача қилган жиноятлари устига жиноятни ямаб турганида, милиция Тошпўлатга ҳали хабар топмаган воқеалар тафсилотини етказди. Тошпўлат шу ерда баридан айрилганини англаб етади. Шу ерда биринчи финал кўрсатилган бўлса, бундан кейин яна финал берилади, яъни Тошпўлатнинг чет элдаги қизи келиб, она қабри бошида намоён бўлади. Арасту ўзининг “Поэтика” асарида асар ечими ҳақида шундай дейди: “Ҳар қандай трагедияда тугун ва ечим бўлиши зарур. Драмадан ташқаридаги барча воқеалар, шунингдек, баъзан драманинг ичидаги айрим воқеалар - тугун, қолганлари эса - ечимдир.

Мен трагедиянинг бошланишидан то (қаҳрамоннинг) бахтсизликдан бахтиёрликка ёки бахтиёрликдан бахтсизликка томон ўтиш ҳаракати бошланган чегарагача бўлган қисмни тугун деб атайман. Ана шу ўтиш бошланган жойдан (асарнинг) охиригача булган қисм - ечимдир. [2,45] Саҳна безагидаги айрим декорацияларнинг ғояга эришишдаги хизмати яқун топмаган. Прологда катта ойнанинг олдида бир қиз ўтириб, ўз аксини кўрганидан сўнг чўчиб тушади.

Кейинги саҳна кўринишларида ойнадан деярли фойдаланилмайди. Лекин прологда катта темир тўрнинг туриши персонажларнинг қилмишларига яраша борадиган жойини акс

этирган. Тошпўлатнинг уй интёри саҳна устига қурилган саҳнага ўхшаб қолган. Чунки, баланд зинапоялар актёрларнинг ундан минибутишига ноқулай бўлди. Ҳаттоки, томошабин спектаклни кўриб ўтириб, актёрлар “йиқилиб кетмасмикин” дея ҳавотирланиб ўтирди. Актёрлар ижросига тўхталадиган бўлсак, Тошпўлат ролидаги Данияр Қудайназаровнинг ижроси ўз қаҳрамонига мос тушмагандек, назаримизда. Даниярнинг ўз образини яратишидан унинг қаҳрамони гапга эрувчи, бўшанг эркакдек кўринди. Аслида Тошпўлат қаҳри қаттиқ, оиласига бефарқ, бола тарбиясини эса аёлига ташлаб қўйган, ҳаётда пулни ҳамма нарсадан устун қўйувчи инсон. Данияр Қудайназаровнинг ижросида эса бу характер яққол кўзга ташланмайди. Лекин Улпери ролидаги Мийригул Мамбетмуратова ва сақов хизматкор Нургул – Замира Юнусова ўз ролларини яхши ижро этди.

Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки, қорақалпоқ театри тарихида бир асарнинг узок йиллар театр репертуарида яшаши аслида асарнинг моҳирлик билан ёзилганлиги ва мавзуси, ғояси замон ва макон танламаслигида. Янги спектаклнинг жанри ўзгартирилиб, асар ўзининг композицион тузлишини биров чалқаштириб қўйган бўлса да, мавзу ва ғоясининг аниқлигини, тарбиявий аҳамиятини сақлаб қола олган. Театр ижодкорларининг бугунги томошабинга айтмоқчи бўлган муҳим гапи ҳам мана шулар, аслида.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ансатбаев Н. Театр ва актёр, дарслик. 2020.141-154 б.
2. Арасту. Поэтика. – Т: Янги аср авлоди, 2012. 45-б.
3. Асарнинг асл нусхаси.
4. Исмаилов Ажинияз. Қоракўз-қозоқ жульеттаси. *Oriental Art and Culture* 5.3 (2024): 617-623.
5. Исмаилов Ажинияз. «Қирол лир»нинг янги талқини. *Journal of Culture and Art* 1.3 (2023): 69-74.
6. Исмаилов Ажинияз Есбергенович. «Устоз тақдири» спектаклида замондош образлар талқини». *Golden brain* 1.13 (2023): 161-167.

РЕЗЮМЕ. Бу мақолада Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат академик мусикали театрида қайта саҳналаштирилган К.Раҳмановнинг “Жар” спектаклининг ютуқ ва камчиликлари ҳақида сўз бўлади.

РЕЗЮМЕ. В этой статье рассказывается о достижениях и недостатках пьесы К. Рахманова “Жар” переданной в Каракалпакском государственном академическом музыкальном театре имени Бердаха.

SUMMARY. This article discusses the achievements and shortcomings of K. Rahmanov’s play “Jar” which was presented at the Berdaq Karakalpak State Academic Musical Theatre.

BADIIY FILMLARDA MUSIQA VA SHOYQINLARNING ROLINI O'RGANISH

Rufat Kurbaniyazov

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali

Tayanch so'zlar: film, shovqin, tovush, janr, ko'rkam filmlar, dinamika, syujet.

Ключевые слова: фильм, шум, звук, жанр, хорошие фильмы, динамика, сюжет.

Key words: film, noise, sound, genre, good movies, dynamics, plot.

Badiiy filmlar tomoshabinlar ongiga ta'sir qilish uchun nafaqat vizual, balki audial elementlardan ham foydalanadi. Musiqa va shovqinlar filmning umumiy hissiy fonini shakllantiradi, voqealarning dinamikasini kuchaytiradi va obrazlarning ichki holatlarini aks ettirishda yordam beradi. Ushbu ilmiy maqolada filmlarda musiqa va shovqinlarning dramatik va hissiy o'rni, ularning turli janrlarda qanday qo'llanilishi va tomoshabinga qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil qilinadi.

1. Musiqa va uning dramatik vazifasi

Filmlarda musiqa voqealarni qo'llab-quvvatlash, qahramonlarning ruhiy holatini ochib berish va tomoshabinning hissiy tajribasini boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Musiqa orqali filmga qo'shilgan hissiyotlar va dramatik lahzalar chuqurlashadi. Masalan, Hans Zimmerning Interstellar filmidagi saundtreklari ilmiy-fantastik syujetning epik va hissiyotga boy bo'lishiga katta hissa qo'shgan. Musiqa koinotning ulkanligi va insoniyatning umidlarini ifodalashda katta dramatik vosita sifatida xizmat qiladi. Shu kabi yana bir misol, John Williamsning Star Wars uchun yaratgan musiqiy motivlari, epik qahramonlik va kosmik janglar tuyg'usini kuchaytirgan. Shuningdek, musiqa ba'zi filmlarda qahramonlarning ichki dunyosini ochib berish vositasi sifatida ishlatiladi. The Pianist filmida musiqalar bosh qahramonning urush davridagi iztiroblarini ifodalaydi. Musiqa bu yerda nafaqat filmga hamohanglik kiritadi, balki qahramonning ruhiy holatini ham ochib beradi.

2. Shovqinlar va realistik ta'sir

Shovqinlar film sahnalariga realizm bag'ishlash uchun ishlatiladi. Masalan, Saving Private Ryan filmidagi jang sahnalarida qurol-yarog' va portlash shovqinlari jangning haqiqatga yaqinligini ta'minlaydi va tomoshabinni hodisalar ichiga kirib ketgandek his qilishga yordam beradi. Shovqinlar realistik tasvir yaratishdan tashqari, hissiy stress va taranglikni oshirishda ham ishlatiladi. Whiplash filmida davul tovushlari orqali bosh qahramonning ichki kurashlari va stressli holati ifodalanadi. Tovushning intensivligi qahramonning mehnatlari va muvaffaqiyatga erishish uchun qanchalik katta kurash olib

borayotganini aks ettiradi. Shovqin bu yerda faqat tasvirga mos tovush bo'lib qolmay, balki qahramonning ichki iztiroblarini ifodalovchi dramatik vositaga aylanadi.

3. Sokinlikning dramatik kuchga ega bo'lishi

Ba'zida filmlarda tovushlarning o'rini sokinlik egallaydi. Sokinlik tomoshabinlarda kuchli dramatik ta'sir uyg'otadi va voqealarning og'irligini oshiradi. Misol sifatida, A Quiet Place filmida shovqinsizlik hayot-mamot masalasiga aylanadi. Filmida eng mayda tovushlarning o'zi katta xavfni his qilishga olib keladi, bu esa sahnalarning kuchini yanada oshiradi. Bundan tashqari, sokinlik ko'pincha kutilmagan voqealarga tayyorgarlik sifatida ishlatiladi. No Country for Old Men filmidagi ayrim sahnalarda tovush yo'qligi voqealarning dahshatli tus olishiga tayyorgarlik yaratadi. Shovqinsizlik voqealar rivojlanishini bo'rttirib, tomoshabinda taranglik va xavotirni oshiradi.

4. Musiqa orqali obrazlarning ichki dunyosini ochib berish

Musiqa ko'pincha obrazlarning ichki dunyosini ifodalashda foydalaniladi. Obrazlar o'z his-tuyg'ularini so'z bilan emas, balki musiqa orqali tomoshabinga yetkazadi. Misol sifatida Requiem for a Dream filmida musiqa narkotik moddalarga bog'liqlikning halokatli oqibatlarini aks ettirishda ishlatilishi keltirilishi mumkin. Musiqa orqali qahramonlarning umidsizligi va ichki azoblari aniq tasvirlanadi.

The Pianist filmida ham musiqa qahramonning ichki holatini aks ettiradi. Filmning asosiy qahramoni urush paytidagi barcha ruhiy azoblarini va o'zining tinchlik va erkinlikka bo'lgan ishtiyoqini musiqasi orqali ifodalaydi. Musiqa bu yerda nafaqat bezak sifatida, balki qahramonning shaxsiy tarixini ochib beruvchi vosita sifatida ishlatiladi.

5. Musiqa va shovqinlarning turli janrlarda qo'llanishi

Turli film janrlarida musiqa va shovqinlar har xil usullarda ishlatiladi.

Qo'rqinchli filmlarda, masalan, The Exorcist yoki The Conjuring kabi asarlarda kutilmagan tovushlar va jiringlovchi musiqalar

yordamida tomoshabinda qo'rquv va xavotir kuchaytiriladi. Romantik filmlarda esa musiqa yumshoq va hissiyotga boy bo'ladi. La La Land filmidagi musiqalar qahramonlarning orzulari va sevgi hayotlarini aks ettiradi va tomoshabinlarda quvonchli kayfiyat uyg'otadi. Shuningdek, harbiy filmlarda, masalan, Dunkirk va 1917 kabi asarlarda musiqa va shovqinlar sahnalarni yanada dinamik va tarang qilish uchun ishlatiladi. Tovush va musiqaning to'g'ri qo'llanishi jangning realistikligini oshiradi va tomoshabinlarni

voqealarga yanada yaqinlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda badiiy filmlarda musiqa va shovqinlar hikoyani yanada boyituvchi, dramatik va hissiy jihatdan kuchaytiruvchi vosita sifatida ishlatiladi. Yaxshi ishlangan tovush dizayni tomoshabinni filmning voqealariga yanada chuqurroq jalb qiladi va obrazlarning ichki holatlarini ifodalashda katta ahamiyatga ega bo'ladi. Shuningdek, musiqaning to'g'ri tanlanishi filmning estetik qiymatini oshiradi va uni tomoshabinlar xotirasida uzoq vaqt saqlab qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Chion Michel. (1994). Audio-Vision: Sound on Screen. Columbia University Press.
2. Gorbman Claudia. (1987). Unheard Melodies: Narrative Film Music. Indiana University Press.
3. Buhler James, Neumeyer, David, & Deemer, Rob. (2010). Hearing the Movies: Music and Sound in Film History. Oxford University Press.
4. Kalinak Kathryn. (2010). Film Music: A Very Short Introduction. Oxford University Press.
5. Smith Jeff. (1996). Unheard Melodies? A Critique of Psychoanalytic Theories of Film Music. Critical Inquiry.
6. Brown Royal S. (1994). Overtones and Undertones: Reading Film Music. University of California Press.
7. Filmlar: Interstellar, A Quiet Place, Whiplash, Saving Private Ryan.
8. The Sounds of Cinema: Film musiqasi va tovush dizayni haqidagi onlayn tahliliy maqolalar.
9. Film Sound.org: Film tovushi va tovush dizayni haqida chuqur tahlillar.

REZYUME. Maqolada har xil janrlardagi badiiy filmlar va ulardagi musiqa va shovqinlardan foydalanish uslublari haqqida, va har xil filmlardagi musiqa va shovqinlarning syujetga moslashtirilishi haqqida aytiladi.

РЕЗИОМЕ. В статье рассматривается использование музыки и звуков в различных жанрах художественного кино, а также адаптация музыки и звуков в различных фильмах к сюжету.

SUMMARY. The article discusses the use of music and sounds in various genres of feature films, as well as the adaptation of music and sounds in various films to the plot.

EKRAN SHIGARMASI USHIN DAWISLI SHESHIM

Qdirbaev Islambek Quthbaevich – oqituvshi

O'zbekstan mamleketlik kórkem óner hám mádeniyat instituti Nókis filiali

Tayanch so'zlar: audiovizual, san'at, realizm, metafora, empatiya audio, kompoziciya, dizayn, element.

Ключевые слова: аудиовизуальный, художественный, реалистический, метафорический, эмпатия, аудио, композиция, дизайн, элемент.

Key words: audiovisual, artistic, realistic, metaphor, empathy, audio, composition, design, element.

Ekran shigarmasi joybarında dawis dizayneriniń eń áhmiyetli funkciyalarınan biri - bul tek ǵana ayırım saxnalar emes, al pútkil joybar kóleminde mazmun jaǵınan sáykes keletuǵın sesli sheshimlerdi konceptuallıq jaqtan islep shıǵıw, olardı jaratıw hám ámeliyatqa engiziwden ibarat. Bul process joybardıń estetikalıq pútinligin támiyinlew hám tamashagóydiń emocionallıq qabıllawına tásir kórsetiw kózqarasınan ayrıqsha áhmiyetke iye.

Dawis sheshimi menen epizodtıń dawıslı sheshimi anıq assosiyacıyalardı keltirip shıǵaradı, kadrda bolıp atırǵan waqıyaların mánisin anıqlaydı hám tereńlestiredi, ekrandaǵı háreketti júdá ayqın, mánili, kúlkili, tragikomika qıladı.

Ayırım audio hám video (sesli hám vizual) elementlerdiń qatnası hám óz ara baylanısınan vizual hám sesli kórinis payda boladı. Dawıstı kóriw kórinisi jaqın yamasa xarakterli sesli boyaw, ses detalları menen ajratıp kórsetilgen

mánili detal arqalı ashılıwı múmkin. Dawıs hár qanday obrazlı sıpatlamanı sheshiwı yamasa tolıqtırılıwı múmkin - landshaft, kúndelikli turmıs sharayatların, waqıttıń tariyxıy belgilerin ashıp beretuǵın kadrlar h.t.b. Hár bir scenariy ushın usı dramalıq shıǵarmanıń mazmunı hám forması ushın tábiyy bolǵan muzıka, shawqım, sóz, pauzalardıń birden-bir ólshemi hám forması tabılıwı kerek. Jaqsı rejissor, prodyuser, direktor (video oýınlarda) audiovizual shıǵarmanıń audio dizaynıń talap etpeydi (ekinshi dárejeli nárese sıpatında), ol dawıslı (dawıslı hám muzıkalı) sheshimdi izleydi. Bunda oǵan kompozitor hám ses dizayneri járdem beredi.

Dizayner hár bir saxna ushın dawıslı sheshim ústinde islew barısında barlıq ses quralların, ses reńlerin hár túrli kombinaciyalar hám óz ara tásirlerde sinap kóredi hám tekseredi. Hár bir sahna, hár bir epizod vizual hám dawıslı qurılıs kózqarasınan oylanǵan hám islep shıǵılǵan.

Joqarıda aytıp ótilgenindey, dawıs dizaynı - bul audiovizual shıǵarmalar ushın ses komponentlerin jaratıwǵa hám ǵalaba xabar quralları járdeminde tarqatılauǵın multimedia ónimlerin jaratıwǵa qaratilǵan kórkemlik hám dizayn jumısınń ózine tán tarawı bolıp tabıladı.

Dizayner tek ǵana tamashagóylerge dawıslı súwret arqalı anıq maǵlıwmatlardı usınıwı emes, al soǵan sáykes túrde usınıwı kerek. Sol sebepli, ses dizayneri - bul belgili bir kommunikativ mashqalanı tabıslı sheshiw ushın zárúr bolǵan qurallardı qalay tańlawdı biletuǵın dizayner hám informaciya bazarına ańsat baǵdarlanǵan hám onıń potencıallıq tutınıwshısı kim bolıwı múmkin ekenligin jaqsı biletuǵın marketolog hám psixolog. Dawıs dizaynı - bul kórkem óner sintezi hám anıq pragmatikalıq esap-sanaqlarǵa tiykarlanǵan dóretiwshilik jumıs.

Joybar ushın dawıslı sheshim islep shıǵıwdan aldın boljaw hám maqsetli rejelestiriw zárúrligi, tiykarınan ǵalabalıq ol yamasa bul túrdegi audiovizual joybardıń modası hám tikkeley talabı menen media bazarınıń konyunkturası menen baylanıslı faktorlar menen baylanıslı. Sesli shawqımlı komponentler ústinde

islew procesinde dizayner barlıq faktorlar hám sheklewlerdi esapqa alıwǵa háreket etip, kóp ózgeriwshi izlewdi ámelge asıradı. Islep shıǵılǵan ses variantları bir-biri menen salıstırıladı hám olardan belgili shártler ushın tańlanadı.

Jańa dawıs dizaynı sheshiminiń barlıq quramlıq bólimlerin audiovizual ónimdi jaratıwda qatnasatuǵın qánigeler (rejissor, prodyuser, kompozitor hám basqalar) menen májbúriy muwapıqlastırıp úlken áhmiyetke iye. Rendi Tom aytqanday – “Kino bul haqıyqatlıq qanshelli dramalıq bolmasın, haqıyqatlıqtı belgilew ushın ulıwma jaratılmaǵan. Kino - bul haqıyqatlıq oýın hám hátte az muǵdardaǵı fantastika, ótirik, film ele de jetkere almaytuǵın haqıyqatlıqtan da qızıǵıraq bolıwı múmkin. Eger kórkem filmniń maqseti haqıyqatlıqtı anıq belgilew bolsa, onda hátte eń talantlı aktyor da kadrda kóshedege qálegen jolawshıdan jaqsıraq kórinbeytuǵın edi... Kop filmlerde milliy geografiya jámiyetiniń pútkil dúnya boylap sayaxatları haqqındaǵı hújjetli syujetleri jiyi-jiyi kórsetiledi. Bilesiz be, sonday bir epizod bar, hátteki 500 yard qashılıqtaǵı kúshli kameralar tárepinen súwretke alınǵan kishkene dala iyteriniń háreketleriniń dawısı da esitiledi. Men isenemen, bul dawıs jasırın mikrofon tárepinen jazılǵan. Biraq, málim bolıwınsha, bunday emes. Negizinde bul dawıs haywannıń dawısı emes, ol qolda islengen jasalma dawıs esaplanadı”. Filmniń dawıs sheshimi onıń ekrandaǵı ekspressivliginiń basqa quramlıq bólimleri menen tıǵız baylanıslı bolıwı kerek bolǵanlıqtan, ses dizayneri, dramaturg hám rejissorlıq qanshelli urınbasın, oylap tapbasın yamasa almasırmasın, bul qararǵa ayrıqsha tásir ete almaydı. Eger dawıslı kórinisler scenariyda jazılmaǵan, rejissorlıq jumista payda bolmasa, olar filmde de bolmaydı.

Solay etip, ol yamasa bul epizod hám ulıwma filmniń dawıslı sheshimi onıń avtorı tárepinen belgileniwı, ádebiy scenariyde hám rejissorlıq tallawında kórsetiliwı kerek hám ses dizayneriniń nátiyjeli jumısı kóp jaǵınan usıǵan baylanıslı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. David Sonnenschein. Sound Design: The Expressive Power of Music, Voice and Sound Effects in Cinema.
2. Andy Farnell. Designing Sound.
3. А.А. Деникин. Звуковая дизайн мультимедиа и кинематографе.

REZYUME. Ushbu maqola ekran asarlarida ovoz dizaynining roli, tadqiqotda ovoz dizaynerining loyihaning har bir bosqichida, xususan, vizual ko‘rinish, ritm va atmosferani yaratishda bajaradigan funksiyalari, shuningdek, ovozning kino va video sanoatidagi estetik va texnik jihatlari ko‘rib chiqilgan. Maqolada ovoz dizaynini kontseptual yondashuv asosida o‘rganish, maxsus ovoz effektlari va musiqiy

yechimlar yordamida sahna hajmini kengaytirish va tomoshabinning emotsional munosabatini shakllantirish strategiyalari tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматривается роль звукового дизайна в экранных произведениях, функции звукового дизайнера на каждом этапе проекта, в частности, в создании визуального образа, ритма и атмосферы, а также эстетические и технические аспекты звука в кино- и видеоиндустрии. В статье анализируются стратегии изучения звукового дизайна на основе концептуального подхода, расширения масштаба сцены с помощью специальных звуковых эффектов и музыкальных решений, а также формирования эмоционального отношения зрителя.

SUMMARY. This article examines the role of sound design in screen productions, the research examines the functions performed by sound designers at each stage of the project, particularly in creating visual appearance, rhythm, and atmosphere, as well as the aesthetic and technical aspects of sound in the film and video industry. The article analyzes strategies for studying sound design based on a conceptual approach, expanding stage scope through special sound effects and musical solutions, and shaping the audience's emotional response.

«ЖАҢЛА ҚОБЫЗ ӘСИРЛЕР ГҮҰАСЫСАҢ» ХҰЖЖЕТЛИ ФИЛЬМИ МУЗЫКАСЫ

Тилепов Қуўатбай – ассистент оқытыушы

Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер хэм мәденият институты Нөкис филиалы

Таяч сўзлар: фильм сюжети, мусикий безак, колорит, эпизод, сюжет, линия, овоз, шовқин.

Ключевые слова: сюжет фильма, музыкальное оформление, колорит, эпизод, сюжетная линия, звук, шум.

Key words: film plot, musical decoration, color, episode, plot line, sound, noise.

Музыка кинода ең тийкаргы элементлердин биринен болып, ол арқалы фильмлердин мазмунын хэм қахарманлар образларын тереңрек ашып берийге мүмкиншилик жаратылады.

Музыкадан кино өнериниң барлық түрлери хэм жанрларында кең пайдаланылады. Ол фильмди жанландырады, керек жеринде сюжетлерди де байланыстырып турады. Кино шығармасының темасы менен идеясын, фильм режиссёры хэм киносценаристтиң алға қойған мақсетин және де тереңрек ашып береді. Музыкасы арқалы хужжетли кино яки көркем фильм қайсы халықтың миллий кино өнери екенлигин аңлатып турады. Қарақалпақ миллий киноларының бирден-бир өзгешелиги миллий колориттеги музыкалары менен көзге тасланады. Қарақалпақ хужжетли фильмлерин музыкалар жәрдемінде безеў – бул хужжетли фильмлердин тәсиршеңлигин асырыў менен фактлердин исенимлилигин қәлиплестириўде де салмақлы орын ийелейди. Әлбетте дурыс таңланған музыкалар болыўы керек. 2023-жылы «Қарақалпақфильм» киностудиясы тәрәпинен сүүретке алынған «Жаңла қобыз әсирлер гүўасысаң» еки бөлимли хужжетли фильми мысалында пикиримизди таллаўлар менен даўам еттирсек, фильм басланыўдан

миллий ырғақларда жаңлаған нама сести адам кеўилин кеңисликлер таман баслайды.

Кино өнери – бул ўақыт хэм кеңисликте туўылады. Усы хужжетли киноның бет ашары есапланған музыка болса өз ишине дәўирлер ағымын да, кеңисликлерди де қамтып алып, тарийх пенен жаңа заманды бирлестирип турады. Бул хужжетли кино ушын дурыс таңланған музыканың күши, соның менен бирге дәслепки сюжетлерди диктор (баслаўшы) сөзи менен байланыстырыўда үлкен әҳмийетке де ийе болып турыпты. Фильмде баслаўшы жанға жағымлы музыкадан соң тамашагөй қәлбине жол алатуғын сөз қатарларынан пайдаланып, ой-пикирин жеткерип береді. Демек, фильмдеги музыка пикирлерди жәмлеўши ўазыйпасында атқарады. Кино сес режиссёрынан сценарий авторы хэм фильм режиссёры менен тығыз байланыста жумыс алып барыўы талап етиледі.

«Жаңла қобыз әсирлер гүўасысаң» еки бөлимли хужжетли фильминиң режиссёры хэм авторы Б.Мадияров, жәрдемши режиссёры Д.Алламуратова. Бул фильм ушын музыкалар арнаўлы жазылмаған, ал түрли жанрдағы музыкаларды фонетикадан алып пайдаланған.

Фильм даўамында қобыз ырғақлары, жыраўлар жырлаған намалар хэм заманагөй

эстрада жанры менен үнлесип кеткен музыкалар бериледи.

Фильм эпизодларына бола тәбият, хәр қыйлы кубылыс хәм хәдийселер шаўқым пайда етиўши яғный тәбиятта бар болған ямаса зат хәм буйымлардың тәбийий шаўқымынан жасалма түрде пайдаланғанлығын көремиз. Кеңисликтеги гүўлеп ескен самал шуўылдысы, суўлардың ағысы, қуслар сайраўы, жапырақлар сылдырлысы, аттың дүрсили хўжетли фильмде тәбийийликти пайда етип, сол ўақыттағы жағдайды сәўлелендирип берген. Бул ўақыяларды және де реал тәризде жеткерип беріў усылы болып табылады.

Хаўазлы кино жаңа күш хәм гөззаллыққа ийе [1] деп жазады англиялы киносценарист Р.Макки. Хақыйқатында қарақалпақ қобызы тарыйхы хаққында сөз етиўши бул хўжетли фильмде тамашағөйди тартып алатуғын күш пенен кеўлин жаўлап алатуғын гөззаллық бар.

«Жаңла қобыз әсирлер гүўасысаң» еки бөлимли хўжетли фильминің мазмуны музыка арқалы салмақлы жуўмағына ийе болған. Жыраўшылық мектебинің соңғы дәўирдеги жас әўладларынан саналған Саламат Аяповтың атқарған жыраў намаларындағы ырғақлар заманағөйлик пенен үнлесип кетеди. Фильмге таңлап алынған бул музыкалар бир тәрепинен ең жақсы музыкалы дәстүрлерин өзине сиңдирген болса, екинши тәрептен хўжетли фильмди бир пүтинликте раўажланыдырыў ўазыйпасын атқарып тур. Фильмде көринис пенен музыканың байланысы бир линия сюжетинде раўажланып барады. Кино теоретиклеринің пикиринше режиссёр музыкадан дөретиўшилиқ пенен пайдаланыўды билмесе көринис пенен музыка арасында үзиліс пайда болады. Фильмдеги үзиліс эпизодлардың избе-из байланысына кери тәсир етеди. Қосықлар анық бир драматургиялық ўазыйпаға ийе болыўы, белгили бир мазмун менен байланысыўы ушын режиссёр сценарий мазмунын музыка арқалыда жеткерип беріўи керек.

Фильмде музыкалы образлар арқалы сюжетлерди байытады. Таллаўға алған фильмимиз тиккелей жыраўшылық өнеринің әҳмийетине қаратылғанлықтан фильмде хәр бир сюжет музыка арқалы байытылғанлығын көремиз. Жыраўшылықта өзинің мектебин жаратқан Б.Сырымбетов өзинің шәкиртлери менен тәбият қушағында сейил етип жүриўлери менен қобыз устасы Азаттың

қалың тораңғыллықларға тигилген нәзери, олардың ишки толғаныслары бәри-бәри жаңлап турған миллий коллориттеги музыка шығармалары арқалы жеткерип бериледи. Фильм қахарманларының арзыў-ойлары менен кеўил сезимлери жоқары пафосларға бай композитор музыкасында жарқын сәўлеленген. Фильм эпизодларындағы түрли ўақыялар, мысалы қорқыт ата хаққындағы рәўият тийқарындағы эпизодлар, қобыздың пайда болыўы, оның намалары кеңислик бойлап таралғанда атызларда жәўлан урып атырған мийнет адамларын тамашалап отырып кадр артында жаңлаған музыкалар тамашағөйдиң дыққатын жаўлап алады. Бул ырғақлар экранда болып атырған ўақыялардағы романтика хәм қахарманларымыз ишки дүньясын ашып беріўде, қахарманлар характерин жаратыўда, ис-хәрекетлерди улыўмаластырыўда күшли эмоционал курал болып хызмет еткен.

Фильмде музыка хәм даўыс эффектлери тәсиршеңлик дәрежесин жүдә арттырып береді. Бул хаўазсыз фильмлер жаратылған сол 30-жыллардағы фильмлерди хаўазлы фильмлер менен салыстырыўдан соңғы билдирилген пикирлер еди. «Жаңла қобыз әсирлер гүўасысаң» хўжетли фильмин диктор текстисиз музыкалар арқалы берилген жағдайда фильм өз мақсетине жетпей қалыўы мүмкин еди. Бул фильмде музыкалар менен бирге даўыс эффектлери де теңдей орынлы пайдаланылған. Диктор тексти арқалы көбирек мағлыўматлар берилген. Базыда бир эпизоддан екинши эпизодқа өтиўде байланыс хызметин музыка менен теңдей атқара алғанлығын көриўимизге болады.

Жуўмақта соны айтып өтиўимиз орынлы фильмде дурыс таңланған музыканың күши арқалы тарыйх пенен заманағөйликти уйғынластырады. Екинши тәрепинен фильминің тәсиршеңлигин арттырып тур. Миллий колоритте жаңлаған нама ырғақлары тап усы фильм ушын арнап жазылған сыяқлы түйиледи.

Фильм сюжетлерин избе-из басқышта раўажландырыўға хәм байланыстырыўда жүдә үлкен үлес қосқан қарақалпақ миллий намалар (фильм ушын пайдаланылған музыка) ын бул фильминің сыртқы липасы деп те атаўымыз мүмкин. Өйткени фильм қарақалпақ хўжетли киносында миллий фильмлер қатарын байытыўда салмақлы орын ийелеген фильмлердиң биринен есапланады.

Пайдаланылган әдебиятлар

1. Макки Р. История на миллион долларов: Мастер-класс для сценаристов, писателей и не только / Роберт Макки ; Пер. с англ. — М.: Альпина нон-фикшн, 2008. 456 с.
2. Тилепов Қуатбай Нукусбаевич. Кино-тарбия воситаси. Innovative Development in Educational Activities 2.5 (2023): 314-317.
3. Тилепов Қуатбай Нукусбаевич (2023). Main factors of the history and development of karakalpakfilm film studio. World Bulletin of Social Sciences, 27, 169-171.
4. Tilepov Quatbay Nukusbayevich. "Qoraqalpoqfilm" davlat unitar karxonasining ta'rixi va rivojlanish yo'llari inter education & global study. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 613-620.

РЕЗЮМЕ. Мақолада «Қорақалпоқфилм» киностудияси томонидан 2023 йили суратга олинган «Жанла қобыз әсирлер гүъасысаң» икки қисмли ҳужжатли фильмида тасвир билан мусиқа ўртасидаги боғлиқликлар, мусиқа ва овоз элементларидан фойдаланиш маҳоратлари ҳақида сўз юритилади.

РЕЗЮМЕ. В статье рассказывается о связях между сценой и музыкой, а также о мастерстве использования музыкальных и звуковых элементов в двухсерийном документальном фильме «Звук кобыза - свидетель веков», снятом киностудией «Каракалпакфильм» в 2023 году.

SUMMARY. The article discusses the connections between the stage and music, as well as the mastery of using musical and sound elements in the two-part documentary film «The Sound of the Kobyz - Witness of Centuries», filmed by «Karakalpakfilm» studio in 2023.

BIBLIOGRAFIYA HÁM MÁDENIYAT

SHAHAR MADANIYATI VA MUHITINI TA'MINLASHDA YASHIL HUDUDLARNING AHAMIYATI

Xafiza Abdullayeva Olimho'jaevna – dotsent v.v.b.
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

Tayanch so'zlar: yashil hududlar, shahar madaniyati, ekologik barqarorlik, psixologik sog'lomlik, innovatsion shaharsozlik.

Ключевые слова: зеленые зоны, городская культура, экологическая устойчивость, психологическое здоровье, инновационное градостроительство.

Key words: green spaces, urban culture, ecological sustainability, psychological well-being, innovative urban planning.

KIRISH

XXI asrda urbanizatsiya jarayonlari tezlashib, aholi zich yashaydigan hududlarning soni oshib bormoqda. Ushbu jarayonlar natijasida shahar infratuzilmasining samarali rivojlanishi bilan bir qatorda ekologik va ijtimoiy muammolar ham kuchaymoqda. Ayniqsa, tabiat resurslaridan oydalanishning ko'payishi shahar ekologik barqarorligiga ta'sir ko'rsatmoqda.

Yashil hududlar shahar madaniyatining ajralmas qismi sifatida ekologik muvozanatni saqlashda, insonlarning ruhiy va jismoniy salomatligini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, yashil hududlar shahar aholisining ijtimoiy faolligini oshiradi va ularga dam olish imkoniyatini beradi. Ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yashil hududlarning mavjudligi nafaqat shahar ekologik holatini yaxshilash, balki aholi salomatligiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu maqola shahar madaniyatida yashil hududlarning ahamiyatini tahlil qilishga bag'ishlangan bo'lib, unda quyidagi masalalar ko'rib chiqiladi:

1. Yashil hududlarning ekologik, ijtimoiy va psixologik ahamiyati.
2. Shahar infratuzilmasida yashil hududlarning o'rni.
3. Urbanizatsiya sharoitida yashil hududlarni kengaytirish strategiyalari.

Mazkur masalalar bo'yicha ilmiy adabiyotlar tahlili, amaliy tajribalar va zamonaviy shaharsozlik yondashuvlari asosida xulosalar chiqariladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Shahar ekologiyasi va yashil hududlarning ahamiyati sohasida ko'plab ilmiy ishlar va tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, ekologiya va shaharsozlik bo'yicha yetakchi olimlar yashil hududlarning inson salomatligiga, ijtimoiy farovonlikka va ekologik barqarorlikka ta'sirini

o'rganganlar. Masalan, T.Bitliy [1.233] yashil hududlar insonlarning ruhiy salomatligiga bo'lgan ta'sirini chuqur tahlil qilgan va ularning depressiya va stress darajasini kamaytirishga yordam berishini ko'rsatgan. Ushbu yondashuv zamonaviy shaharlarni loyihalashda yashil hududlarning ustuvor ahamiyatini ta'kidlaydi.

Boshqa bir tadqiqotda R.Ulrix [2.141] tabiat manzaralarining inson psixologik holatiga bo'lgan ijobiy ta'sirini o'rgangan. Uning fikriga ko'ra, tabiat bilan bog'liq bo'lgan har qanday hududlar inson ongini tinchlantiradi va ijodiy faoliyatni oshiradi. Ayniqsa, shaharlar ichidagi bog'lar va yashil yo'laklar aholi uchun nafaqat ekologik, balki ijtimoiy o'zaro munosabatlarni rivojlantirish uchun ham platforma vazifasini o'taydi. Yashil hududlarning ekologik jihatlari haqida J.Forman va M.Godron [3.68] ning tadqiqotlari e'tiborga loyiqdir. Ular yashil hududlarning shahar muhitida mikroiklimni yaxshilash va havo sifatini oshirishdagi rolini tahlil qilganlar. Ularning ishlarida qayd etilishicha, yashil hududlar orqali uglerodni yutish jarayoni kuchayib, shahar havosidagi zararli gazlar miqdori kamayadi.

Shahar madaniyati va yashil hududlar mavzusida olib borilgan milliy tadqiqotlar ham muhimdir. O'zbekiston shaharlaridagi yashil zonalarini o'rganish bo'yicha M.To'laganov va A.Karimovlar [4.64] tomonidan olib borilgan ishlar yashil hududlarning mahalliy ahamiyatini yoritgan. Ularning tadqiqotlariga ko'ra, yashil zonalar mahalliy aholi hayot sifatini yaxshilashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yashil hududlar shahar infratuzilmasining ajralmas qismi bo'lib, u ekologik barqarorlikni ta'minlash bilan birga, inson salomatligi va ijtimoiy hayot sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Adabiyotlar tahlilida keltirilgan tadqiqotlar zamonaviy shaharsozlikda yashil hududlarni rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

MUNOZARA

Shahar madaniyatida yashil hududlarning roli shahar infratuzilmasining turli jihatlari bilan uzviy bog'liqdir. Yashil hududlar inson hayoti sifatini oshirishga bevosita ta'sir ko'rsatadigan ko'plab omillarni o'zida mujassam etadi. Munozara qismida yashil hududlarning ekologik, ijtimoiy va psixologik jihatlari atroflicha tahlil qilinadi va turli yondashuvlar asosida umumlashtiriladi.

Birinchiidan, yashil hududlar ekologik muvozanatni ta'minlashda asosiy omillardan biri

hisoblanadi. Ekologik jihatdan, yashil hududlar karbonat angidridni yutish va kislorod ishlab chiqarish jarayonida muhim rol o'ynaydi. [6] Bundan tashqari, daraxtlar va o'simliklar shahar mikroiklimiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, havo haroratini pasaytiradi va namlik darajasini oshiradi. J.Forman va M.Godronning tadqiqotlariga asoslanadigan bo'lsak, katta shahar hududlarida yashil zonalar orqali ekologik barqarorlikni ta'minlash imkoniyati mavjud. Ammo bu hududlarning urbanizatsiya jarayonida kamayib borishi ushbu barqarorlikka tahdid solmoqda. [3.13]

Ikkinchiidan, yashil hududlarning ijtimoiy ahamiyatini ko'rib chiqadigan bo'lsak, ular shahar aholisi uchun ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash va hamjihatlikni oshirish uchun imkoniyat yaratadi. Bog'lar, yashil maydonlar va xiyobonlar aholining birgalikda dam olish, sport bilan shug'ullanish yoki ijtimoiy tadbirlarni o'tkazish uchun qulay hududlardir. R.Ulrixning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, yashil hududlar shahar aholisida ijtimoiy o'zaro muloqotni rivojlantiradi va jamiyatdagi ijobiy kayfiyatni oshiradi. [2,78] Masalan, o'zaro bog'liq bo'lgan yashil hududlar tarmog'i shaharda "yashil infrastrukturani" yaratib, ijtimoiy muhitni yaxshilaydi.

Uchinchiidan, yashil hududlarning psixologik jihatlarni ko'rib chiqsak, ular insonlarning ruhiy sog'lig'ini yaxshilashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yashil hududlar stress va xavotirni kamaytirishga yordam beradi. [7] Masalan, T.Beatli va R.Ulrixning tadqiqotlari tabiat bilan muloqot qilgan insonlarning ruhiy holati sezilarli darajada yaxshilanishini isbotladi. Shuningdek, yashil hududlar ijodkorlikni rag'batlantirishda ham muhimdir. Bu ayniqsa shahar muhitida, stress darajasi yuqori bo'lgan aholi uchun alohida ahamiyatga ega. [1,45; 2,43]

Bundan tashqari, yashil hududlarning shahar infratuzilmasi uchun iqtisodiy foydasi ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Yashil hududlar atrofidagi ko'chmas mulk narxleri odatda boshqa hududlardagidan yuqori bo'ladi. Bu, o'z navbatida, shahar budjetiga qo'shimcha daromad keltiradi va yashil hududlarni kengaytirish loyihalariga mablag' ajratishga xizmat qiladi.

Yashil hududlarni saqlash va rivojlantirish bo'yicha zamonaviy shaharsozlik yondashuvlari turli tajribalarni o'z ichiga oladi. Masalan, Yevropa shaharlarida ekologik jihatdan barqaror yashil infratuzilma loyihalari muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. [8] Bu loyihalarda yashil yo'laklar, tom bog'lari va vertikal bog'lar singari

innovatsion yechimlar qo'llanilmoqda. Ammo bu yondashuvlarni amalga oshirishda qator muammolar, jumladan, moliyaviy cheklavlar va yer resurslarining cheklanganligi kabi omillar mavjud. [9] Shu bilan birga, O'zbekistonda yashil hududlarning saqlanishi va rivojlanishi bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar ham muhim ahamiyatga ega. So'nggi yillarda Toshkent shahri misolida olib borilayotgan landshaft dizayni loyihalari va yangi bog'lar tashkil etish tashabbuslari shahar ekologiyasini yaxshilash va aholiga qulay muhit yaratish uchun katta qadamdir. [10]

Xulosa qilib aytganda, yashil hududlar shahar madaniyatida ekologik, ijtimoiy va psixologik jihatlari bilan beqiyos ahamiyatga ega. Ularni saqlash va rivojlantirish zamonaviy shaharlarning asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Ammo ushbu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun global tajribalardan o'rganish va innovatsion yechimlarni mahalliy sharoitlarga moslashtirish lozim. Munozaradan kelib chiqadigan asosiy xulosa shuki, yashil hududlarni rivojlantirish faqat ekologik barqarorlik emas, balki shahar madaniyatining uzviy qismi sifatida ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishni ham ta'minlaydi.

NATIJALAR

Mazkur maqola doirasida olib borilgan tahlillar quyidagi muhim xulosalarni taqdim etadi:

Ekologik muvozanatni saqlash: Yashil hududlar shahar ekologik tizimining barqarorligini ta'minlashda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ular atmosferaga chiqayotgan karbonat angidridni yutish orqali havoni tozalaydi, mikroiklimni yaxshilaydi va shahar muhitida ekologik muvozanatni saqlashga yordam beradi. [11]

Ijtimoiy ahamiyat: Yashil hududlar shahar aholisining jismoniy va ruhiy sog'lomligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yashil zonalarda ko'proq vaqt o'tkazadigan insonlar stress va depressiyadan holi bo'lishadi. [12-13] Bundan tashqari, bunday hududlar ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashda ham katta ahamiyatga ega.

Shahar infratuzilmasining ajralmas qismi: Yashil hududlar zamonaviy shahar infratuzilmasining ajralmas qismi bo'lib, ular nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va estetik afzalliklarga ega. [14] Shaharlarning obodonlashtirilgan yashil hududlari turizmni rivojlantirish, aholi uchun qulay yashash sharoitlarini yaratish va investitsiyalarni jalb etish uchun muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Strategik yondashuv zarurati: Yashil hududlarni rivojlantirish uchun strategik

rejalashtirish zarur[15]. Bu jarayonda mahalliy va xalqaro tajribalarni o'rganish, shuningdek, aholining fikr-mulohazalarini inobatga olish muhimdir. Urbanizatsiya sharoitida yashil hududlarni kengaytirish uchun texnologik yondashuvlardan, jumladan, "vertikal bog'lar" va "yashil tomlar" kabi innovatsion texnologiyalardan foydalanish zarur. [16]

Shunday qilib, yashil hududlar nafaqat shahar madaniyati va infratuzilmasini yaxshilash, balki ekologik barqarorlikni ta'minlash va inson salomatligini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy shaharsozlikda yashil hududlarning ahamiyatini chuqur anglash va ularni kengaytirish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Shahar madaniyatida yashil hududlar nafaqat ekologik muvozanatni ta'minlash, balki inson salomatligi va ijtimoiy hayot sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ular atmosfera havosini tozalash, mikroiklimni yaxshilash, shuningdek, shahar muhitida ekologik barqarorlikni saqlashga yordam beradi. Yashil zonalar shahar aholisining jismoniy va ruhiy sog'lig'ini yaxshilash bilan birga, stress va depressiya darajasini kamaytiradi, ijtimoiy aloqalarni mustahkamlaydi va fuqarolar uchun qulay dam olish muhitini yaratadi.

Zamonaviy shahar infratuzilmasida yashil hududlar obodonlashtirish jarayonlarining ajralmas qismiga aylangan bo'lib, ularning mavjudligi nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va estetik jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Shaharlar o'zining yashil zonalarini bilan nafaqat turizmni rivojlantirishi, balki aholi uchun qulay yashash sharoitlarini yaratib, investitsiyalarni jalb etishi mumkin. Shuningdek, yashil hududlarni rivojlantirishda strategik yondashuv zarur bo'lib, bu jarayonda mahalliy va xalqaro tajribalarni o'rganish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, xususan, «vertikal bog'lar» va «yashil tomlar» kabi innovatsion echimlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday qilib, yashil hududlarning kengaytirilishi shaharlarning ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Yashil hududlar shahar madaniyatining ajralmas qismi sifatida ko'rilishi lozim. Quyidagi takliflar beriladi:

Shahar infratuzilmasini rejalashtirishda yashil hududlarga alohida e'tibor qarotish. Yashil hududlarni ko'paytirish bo'yicha davlat dasturlarini kengaytirish. Yashil hududlarni saqlash va rivojlantirish uchun mahalliy hamjamiyatlarni jalb qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Beatley T. Biophilic Cities: Integrating nature into urban design and planning. Island Press. 2011.
2. Ulrich R. View Through a Window May Influence Recovery from Surgery. Science. –1984. – Vol.224(4647), – P.420-421.
3. Forman, R. T., and Godron, M. Landscape Ecology. New York: John Wiley and Sons. 1995.
4. To‘laganov M., Karimov A. O‘zbekiston shaharlarida yashil hududlarni rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari. Ekologiya va Barqaror Taraqqiyot. – 2018. – Vol.2(4). – P.18-24.
5. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya qo‘mitasi. Ekohududlar rivoji hisobotlari. 2022.
6. Chiesura A. The Role of Urban Parks for the Sustainable City. Landscape and Urban Planning. – 2004. – 68(1). – P.129-138.
7. Gascon M., et al. Green Spaces and Health: A Systematic Review of the Evidence. Environmental Research, – 2015.– Vol.140. – P.110-117.
8. Newman P., Jennings, I. Cities as Sustainable Ecosystems: Principles and Practices. Washington, DC: Island Press. 2008.
9. Cilliers S., Cilliers, J., Lubbe, R., Siebert, S. Ecosystem Services of Urban Green Spaces in African Countries. Urban Ecosystems. – 2013. – Vol.16(4). – P.681-702.
10. World Health Organization (WHO). Urban Green Spaces and Health: A Review of Evidence. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe. 2016.
11. Van den Berg, A. E., Hartig, T., Staats, H. Preference for Nature in Urbanized Societies: Stress, Restoration, and the Pursuit of Sustainability. Journal of Social Issues. – 2007. – Vol. 63(1). – P.79-96.
12. Mowla Q. Green Architecture and Urban Sustainability: Principles and Practices. Journal of Environmental Research and Development. – 2012. –Vol. 6(4). – P.1145-1156.
13. Dinnie E., Brown, K., Morris, S. Community, Cooperation, and Conflict: Negotiating the Social Well-being Benefits of Urban Green Space. Landscape and Urban Planning. – 2013. – Vol.112. – P.1-9.
14. Turner T. City as Landscape: A Post-Postmodern View of Design and Planning. London: Spon Press. 1996.
15. Jacobs J. The Death and Life of Great American Cities. New York: Random House. 1961.
16. Rahmatov, D. Ekologik shaharlar: Barqaror rivojlanish uchun yashil hududlar. O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Axborotnomasi. – 2019. – № 1(3). B.55-62.

REZYUME. Ushbu maqolada shahar madaniyatida yashil hududlarning tutgan o‘rni va ahamiyati keng tahlil qilingan. Urbanizatsiya jarayonlari shaharlarning ekologik barqarorligiga va ijtimoiy muhitiga jiddiy ta’sir ko‘rsatmoqda, shu sababli yashil hududlarni rivojlantirish va kengaytirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Yashil hududlar nafaqat shahar ekologik tizimining barqarorligini saqlashda, balki aholi salomatligini yaxshilashda, ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirishda va shahar infratuzilmasini estetik jihatdan boyitishda muhim rol o‘ynaydi. Mazkur maqolada yashil hududlarning ekologik afzalliklari, ijtimoiy va psixologik ahamiyati ilmiy manbalar va zamonaviy tadqiqotlar asosida tahlil qilingan. Shuningdek, zamonaviy shaharsozlikda yashil hududlarni kengaytirish bo‘yicha innovatsion yondashuvlar, jumladan, «vertikal bog‘lar» va «yashil tomlar» kabi texnologik echimlar ko‘rib chiqilgan. Yashil hududlarni rivojlantirishda xalqaro va mahalliy tajribalarni uyg‘unlashtirish zarurligi ta’kidlanib, ushbu jarayonda barqarorlikni ta’minlash uchun strategik rejalashtirishning ahamiyati alohida qayd etilgan. Maqola orqali yashil hududlarning shahar ekologiyasi, infratuzilmasi va ijtimoiy hayot sifatini yaxshilashdagi o‘rni yoritilgan bo‘lib, bu borada kelgusida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan chora-tadbirlar va ilmiy takliflar ilgari surilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье подробно анализируется роль и значение зеленых зон в городской культуре. Процессы урбанизации оказывают серьезное влияние на экологическую устойчивость и социальную среду городов, поэтому вопрос развития и расширения зеленых зон приобретает актуальное значение. Зеленые зоны играют важную роль не только в поддержании устойчивости городской экологической системы, но и в улучшении здоровья населения, развитии социальных отношений и эстетическом обогащении городской инфраструктуры. В данной статье на основе научных источников и современных исследований проанализированы экологические преимущества, социальная и психологическая значимость зеленых зон. Также рассмотрены инновационные подходы к расширению зеленых зон в современном градостроительстве, включая такие технологические решения, как «вертикальные сады» и «зеленые крыши». Необходимо гармонизировать международный и местный опыт в развитии зеленых зон.

SUMMARY. This article provides a comprehensive analysis of the role and importance of green spaces in urban culture. Urbanization processes have significantly impacted the ecological stability and social environment of cities, making the development and expansion of green spaces a critical issue. Green spaces play a vital role not only in maintaining the ecological balance of urban ecosystems but also in improving public health, fostering social relationships, and enhancing the aesthetic quality of urban infrastructure. The article examines the ecological, social, and psychological benefits of green spaces, drawing on scholarly sources and contemporary research. It also explores innovative approaches in modern urban planning, such as «vertical gardens» and «green roofs», as solutions for increasing green spaces. The importance of integrating international and local experiences in green space development and the need for strategic planning to ensure sustainability are emphasized. Through this discussion, the article highlights the role of green spaces in improving urban ecology, infrastructure, and social life, presenting actionable measures and scientific recommendations for future implementation.

КИТАПХАНА ПЕДАГОГИКАСЫ

Кабулова Мехрибан Толыбаевна – үлкен оқытушы,
педагогика илимлери бойынша философия докторы (PhD)

Өзбекстан мамлекетлик көркем өнер хám мәденият институты Нөкис филиалы

Таянч сўзлар: кутувхоначи, китоб, китобхон, ўқиш, таълим, ижод, яратиш.

Ключевые слова: библиотекарь, книга, читатель, чтение, воспитание, творчество, созидание.

Key words: librarian, book, reader, reading, education, creativity, creation.

Өзбекстан Республикасы гáрезсизликке ерискеннен соң жэмийет раўажланыўының барлық тараўларында: саясатта, экономикада, көркем әдебиятта, мәдениятта, педагогикада, руўхыйлық хэм ағартыўшылықта үлкен өзгерислер жүз берди.

Руўхый мәдениятимызды илимлер аркалы раўажландырыў, жетискенликлер менен байытып барыў, өзлигимизди тереңирек аңлаў, миллий идея хэм гáрезсизлик идеологиясы принциплерин халқымыз санасына синдириў тийкарғы ўазыйпалардан бири болып есапланады. Хүкметимиз тәрәпинен илимий кәнигелер таярлаўды хэм олардың тәжирийбесин арттырыў, илимий тексериў мәкемелериниң тармақларын кеңейтиў, илимий мийнетлер хэм оқыў әдебиятларын көбейтиў ушын барлық қолайлықлар жаратып бермекте. Бул хәр бир инсаннан усы үлкен информация әлемине кирип барыў, оннан өзине зәрүрли мағлыўматты ала билиў көнликпесин, шеберлигин ийелеўди талап етекте. Хәзирги ўақта интернет тармағы жүдә кеңейди. Енди китап оқыўшы дүнья жүзиндеги қәлеген мәмлекеттиң китапхана фондындағы көркем әдебиятлар хакқындағы, дүнья халықларының руухый мәдениятындағы өзгерислер хакқында өз китапханасында отырып мағлыўмат алыў мүмкиншилигине ийе. Жасларда мәлимлеме мәдениятын тәрбиялаўда жоқары хэм улыўма билим бериў оқыў орынларының хэм балалар китапханаларының тийкарғы ўазыйпасы

болып есапланады. Себеби, китап оқыўшы көбирек ўақтын китапханаларда өткереди. Сонлықтан китапханашы-педагог таярлаў ўазыйпасы әхмийетли ўазыйпалардан бири.

Өзбекстан китапханаларындағы педагогикалық искерлик тәлим-тәрбия процессинде зәрүрли орын тутады, информациядан пайдаланыўды тәмийинлеўди хэм жэмийеттиң мәдений-интеллектуаллық қәдириятларын қәлиплестириўге үлес қосады.

Китапхана педагогикасы хакқында ойлаўда тийкарғы пикирди өткерип жибермеслик ушын әўеле улыўма түсиникти көрип шығыў мақсетке муўапық болып табылады. “Тәрбияшы” термини грекше “педагогос” сөзинен келип шыққан болып, сөзбе-сөз “балалар жетекшиси” деген мәнисти аңлатады. Әйемги заманларда бул “баланы басқарған” шахс еди. Кейинирек бул терминниң мәниси кеңейди: оқытушы балаға турмыс даўамында жолдас болған, яғный билим берген, оқытқан шахс деп атала басланды. Бул синоним сөзлерден: муғаллим, оқытушы, педагог, ең кең мәниси “педагог” болып табылады. “Оқытушы” сөзи заманагөй “педагогика” түсиниги – тәлим хэм тәрбия пәни менен байланыслы. Оқытушының педагогика бойынша кәниге, оқытуў, үйретиў, билим бериў, тәрбиялаў ушын кәсиплик таярлыққа ийе десекте алжаспаймыз. Перзент тәрбиясы хакқындағы пән ретинде басланған педагогика эволюция процессинде кеңейип, тәлим, тәрбия, методика сыяқлы түсиниклерди

камтып алды. Тәлим педагогиканың жетекши категориясына айланды. Хәзирги раўажланған инсанлық жәмийеттиң бәлент дәрежесине жетистириўши, олардың ақыл, билим ийелеўине, адамгершилик пенен саналы ис тутыўына өзек болып келген кубылыс – бул тәлим-тәрбия. Тәлим-тәрбия адамзат орталығын инсанлардың жәмийети етип сақлап келген хәм хәзир де ушлап турған ең уллы құдиретли күш. Өзбекстанның тарийхий китапханалары тек ғана китапларды сақлап келмей, тәлим мәкемелеринде қоллап-қуўатлап, пән хәм мәденият жетискенликлерин ғалабаластырыўға жәрдем көрсетип, билимлендириў илажларына да актив қатнасқан. Өзбекстанда педагогикалық китапханалардың раўажланыўы терең түбирлерге ийе. Ұялаятларда дәслепки китапханалардың пайда болыўы медресе хәм басқа оқыў орынларының пайда болыўы менен байланыслы болып, оларда китаплар билим жеткизиўши тийкарғы қурал болып есапланған. Бизиң халық әзелден китапқумар халық. Қарақалпақ халқының педагогикасы тарийхы XVI-XVIII әсирде Доспамбет және Жийен жыраў сыяқлы данышпанлардың ой-пикирлери менен және де раўажланыўшылыққа еристи.

Олар өз заманындағы ел басшыларын бурынғы өтмиштеги патша, ханлардың әдиллик ислеринен, халықты абаданшылықта, тәртипли етип ушлап-тутыў тәжрийбелеринен пайдаланыў кереклигин түсиндирди. Жасларды батыр, сөзге шешен болыўға, олардың руўхый ишки дүньясын гөззал етип қәлиплестириў ушын сөз өнерине, саз-сәўбетке итибар бериўди усынды.

XIX әсирде мектеп, медреселер, ондағы тәлим-тәрбия жұмысларын жетилистириўге умтылыў жағдайлары, сабақлықлар мазмунын сапалы етиўге қызыксыныў, қәниге таярлаўда араб шығысына барып оқыў ушын талапланыўдың күшейиўи, ағартыўшылық көзқарасларының жүзеге келиўи, Қарақум ийшан медресеси жанындағы китапханалар, ондағы мектептеги турмыс, кәсип өнер менен байланыстырыўға исленген тәжрийбелер хәм басқа да тәлим-тәрбия тараўындағы излениўлер үлкедеги педагогикалық ойлардың жетилисиўине тәсирин тийгизди. Китапхана тәлимине болған қызығыўшылық әсирлер даўамында өсип барады. Ал, XX әсир ақырында компьютер технологияларының жедел раўажланыўы хәм мәмлекетте жүз берген социал өзгерислер себепли китапханашылық хызмет көрсетиў тараўы

ретинде классификацияланған. Тийкарғы мәкемелердиң бири Өзбекстан Халық тәлими министрлигиниң Республика илимий-педагогикалық китапханасы болып, халық тәлимин илимий-информация тәмийнатының зәрүрли дәрегине айланды.

Китапхана хәм педагогикалық искерликти раўажландырыўдың заманагөй бағдарлары глобал номерлестириў шараятында Өзбекстан китапханалары информация жәмийетиниң жаңа талапларына ийкемлесип атыр. Тәлим мәкемелери китапханалары негизинде дәстүрий хәм цифрлы ресурсларын тәлим процесине интеграцияланыўына хызмет етиўши информацион-ресурс орайлары (АРМ) дүзилип атыр. Китапхана хызметкерлериниң маманлығын асырыў, инновциялық технологияларды енгизиў, көрсетилип атырған хызметлер көлемин кеңейтиўге бөлек итибар қаратылып атыр.

Жаңа әсирдиң басланыўы менен мәмлекетте пүткил тәлим системасының тиклениўи басланды. Оның актуаллығы жәмийет хәм әсиресе балаларға дус келетуғын социал қәуиплер (этикалық пәсеңлеў, шаңарақ, мәденият, тәлим хәм китапханлық дағдарысы, хұжим толқыны, китап базарында инсанға жат әдебияттың пайда болыўы хәм басқалар) менен байланыслы еди. Билимлендириў тараўында балаларды руўхый этикалық тәрбиялаў бағдарламалары ислеп шығыла басланды. Китапханашылықта мәлимлеме библиографиясына қызығыўшылық тағыда артты. Китапханаларға байланысы, китапханалардың билимлендириў искерлигин күшейтиў мәселеси биринши орынға шықты. Билим алыў технологиясы арқалы - мағлыўматты аўызша, баспа сөз ямаса электрон формада балаға өткерий арқалы әмелге асырылады. Бундай жағдайда оқыўшылардың мағлыўматларды тек ғана баспа сөз ғалаба хабар қуралларынан басқа, электрон хәм цифрлы тәлим ресурсларынан да пайдаланыўы ўазыйпасы зәрүрли болып табылады. Соңғы жылларда оқыў процесине компьютер технологиялары, электрон тренажерлары, мультимедиа қураллары актив кирип келди. Китапхана педагогикасының айрықша өзгешелиги – бул китапхана фондлары, яғный китапхана фондларында жыйналған хәм оқыў ушын арналған баспалар, соның менен бирге, балалар менен ислейтуғын заманагөй китапханада әмелдеги болған мағлыўмат технологиялары жәрдемінде әмелге асырылады. Китапхана педагогикасы бойынша тәлим тек ғана мектепте

үйренилетуғын пәнлерди, бәлки олардан сыртда жайласқан пәнлерди де сәўлелендириўши универсал системаластырылған китаплар комплекси тәрәпинен әмелге асырылады.

Илимий хәм оқыў әдебиятлары, мәлимлеме баспалары хәм энциклопедиялар, оқыў хәм бизнес әдебиятлары билим алыўдың зәрүрли каналы болып табылады.

Китапхана байланысының айрықшалығы сонда, ол қолда китап пенен әмелге асырылады, қәлеген тийкарда қурылған хәм мудары шахсқа бағдарланған. Китапхана байланысиниң тәрбиялық потенциалы оқытып атырған балада өз-өзин аңғарыўды оятыў, актуаль сораўларға жуўап излеўге қаратылған: ол ким, не ушын ол, адамлар арасында қандай жасаўы керек хәм оларға не берийи мүмкин. Бунда мәмлекеттиң белгили адамлары турмысынан үлгилер, олар ҳаққындағы китаплар үлкен жәрдем береді. Балалардың қызығыўшылығын раўажланыўын мақсетинде мектепке шекем жастан өспиримлик дәўирине шекем прогрессив оқыў репертуарын белгилейтуғын усыныс етилген библиография дүзиледи. Китапханашылар тәрәпинен ислеп шығылған хәм китапханлық жетекшилерин анықлайтуғын ең жақсы китапхан таңлаўлары китаплар менен ушырасыў мотивациясын раўажландырыўға жәрдем береді. Балалардың раўажланыўы, соның менен бирге, жастан жасқа қолланылатуғын методикалық усыллардың артып баратырған қурамалығы менен тәмийинленеди: киши класлардағы ойынлардан жоқары класс оқыўшыларының

жойбар искерлигине шекем болады. Китапханашылық хәм информация технологиялары саласында маман қәнигелерди таярлаў Өзбекстандағы тәлим мәкемелери алдында туратуғын ўазыйпа болып есапланады. Өзбекстан мәмлекет көркем өнер хәм мәдениет институтында “Китапханашылық” сыяқлы кафедралар болажақ китапханашылардың кәсиплик илмий тәжрийбелерин қәлиплестириўде зәрүрли орын тутады. Олар китапхана - информация искерлигиндеги заманагөй тенденциялар хәм инновацияларды есапқа алған ҳалда оқыў программаларын ислеп шығады. Өзбекстандағы заманагөй китапханаларда оқыў искерлиги натийжелилигин асырыўға қаратылған инновциялық жантасыўлар енгизилип атыр. Бунда электрон ресурслардан пайдаланыў, цифрлы китапханалар жаратыў хәм информациядан аралықтан пайдаланыў бойынша онлайн хызметлерди раўажландырыў киреди. Бундай басламалар тәлим мүмкиншиликлерин кеңейтиў хәм халық арасында информация бойынша оқыушылардың саўатын асырыўға хызмет етип атыр. Өзбекстан китапханаларының билимлендириў искерлиги заман талаплары хәм жәмийет мүтажликлерине масласқан ҳалда раўажланыўда даўам етпекте. Дәстүрий китапхана әмелиятын инновциялық технологиялар менен интеграциялаўшы тәлим орталығының турақлы раўажланыўын тәмийинлейди хәм информацияға саўатлы жәмийетти қәлиплестириўге жәрдем береді.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Иброҳимов, А. (2018). Өзбекстанда китапханашылық раўажланыўы: тарийхий хәм заманагөй тәрәплери. Ташкент: “Наука” баспасы.
2. Илаяров, Б. (2020). Китапхана системасындағы педагогикалық технологиялар: дәстүрлер хәм инновациялар. Самарқанд: Университет баспасы.
3. Әлеуов,Ө. (1993). Қарақалпақстанда тәлим-тәрбиялық ойлардың қәлиплесиуи хәм рауажланыуы. Нөкис: «Билим» баспасы.487-489 бетлер.
4. Бердиева,З. (2013). Библиография. Нөкис: «Қарақалпақстан» баспасы 10-15 бетлер.
5. Olov O. (1993 yil) “Qoraqalpog‘istondagi ta’lim-tarbiyaviy g‘oyalarning halokatli rivojlanishi”, “Bilim“ nashriyoti , 487 - 489 sahifalar
6. Худояров, Б. (2020). Педагогические технологии в библиотечной системе: традиции и инновации. Самарқанд: Университетское издательство.
7. Дополнительные источники и нормативные документы Министерства культуры и образования Узбекистана.

РЕЗЮМЕ. Кутубхоначи ва китобхон ўртасида ҳамкорликда ижод қилиш, суҳбат қуриш ва сўз орқали шахсни тарбиялаш.

РЕЗЮМЕ. Сотворчество библиотекаря и читателя, построение диалога и воспитание личности посредством слова.

SUMMARY. The co-creation of the librarian and reader, the construction of dialogue and the education of the individual through the word.

INTERCULTURAL COMMUNICATION AS A SPECIAL TYPE OF COMMUNICATION

Kaipbergenova Sarbinaz Satbay qızı – *teacher*
of Nukus branch of UzSIAC

Tayanch soʻzlar: muloqot, hodisalar, rus madaniyati, tushunmovchilik, munosabatlar, tilshunoslik, chalkashlik, milliy madaniyat.

Ключевые слова: общение, явления, русская культура, непонимание, отношения, лингвистика, путаница, национальная культура.

Key words: communication, phenomena, Russian culture, misunderstanding, relationship, linguistics, confusion, national culture.

Introduction. Language. This word refers to various phenomena that need to be distinguished from each other: their confusion leads to confusion and incorrect conclusions. There are at least three understandings of language. It is quite obvious that this communication is not only verbal. Messages by interlocutors can be coded on, besides verbal signs. There are acts, signs, things, signs pictures, etc. A semiosfer includes the codes, each of which differs in the specifics in comparison with the similar code in other national culture. A striking case is one of the cultures of what does not have malleability in the other. To clarify what has been said, making a reservation right away that what is possible, in this case, not only national, but also the social specifics of a certain code are manifested.

The problems and meaning of the story B, Rasputin «Rudolfoy», which tells about the love of a minor girl-older-classmate for an adult married man, was not perceived by Cuban students who could not understand the reasons that prevented the hero from responding to the feeling love for girls. It should be noted that communicative failures are much more common in intercultural communication than in monocultural. The study of the types of such failures is one of the basic problems of the area of applied linguistics that over the manages to describe the language for teaching it to foreign us. The number of these failures is huge, they can classify in different ways, according to different criteria. The classification that we propose below seeks to combine communicative failures caused by ignorance of the code itself and «out-of-code» failures. Typology of communicative failures in intercultural non-communication. As mentioned above, especially the intercultural communication

are most clearly shown in the analysis of negative material. Communicative failures of various types in communication belonging to different linguistic-cultural with societies. The study of these communication failures (CN) has both theoretical and practical significance - on the one hand, it makes it possible to identify the typological features of the Russian cognitive and linguistic consciousness, respectively and Russian culture that determine their national specificity, on the other hand makes it possible to designate those «zones» of the Russian cultural space, comprehension of which causes the greatest difficulties for foreign students studying the Russian language, to determine the ways of these difficulties and correcting possible errors, because it is real communicative failures that signal rule about differences in the knowledge base of communicants [1. 23]. The sharply increased interest in the functional and pragmatic aspects of speech communication in recent decades has determined a surge in researchers' attention to various kinds of failures, failures in communication. Only in domestic linguistics, in a relatively short period time, a large number of works appeared, fractionally investigating these problems.

It is considered to the grounds and criteria for classifying communicative failures offered by various auto-rans. It makes sense to distinguish between the communicative and the practical purpose. The communicative goal is subordinated to the practical goal.[2.68]. It seems very important to us to distinguish three classes of reasons that cause CN: 1) generated by the device of the language, 2) generated by individual differences of speakers in any respect.

Another very important point be made. The authors of the CN classifications mentioned above

turn to the study primarily verbal behavior and verbal failures, meanwhile, if we analyze not artificial («man – machine») but it is easy to notice that verbal is extremely difficult to separate from non-verbal, this distinction is almost always but conditional. The impossibility and the importance separating verbal signs from non-verbal signs about striking when analyzing the features of the ICC and the resulting CP.

Failures, which can be called «Vedenic», turn out to be very frequent in the IWC and have the most direct impact on actual verbal communication. This thought can hardly claim originality; Thus, M. M. Bakhtin pointed out: «A human act is a tentative text and can be understood (as a human act, not a physical action) only in the dialogue context of its time (as a system of motives)» [3.478]. It is represented to us that it is necessary to speak not about speech action as a component of the communicative act, because «the speech statement, to «another», regularly acquires the status of the act, and the behavioural act calculated on «another», «speech action is carried out in interaction with other types of activity and has to be studied, therefore, together with them». Obviously, the main universal source of CN is the misunderstanding or inadequate understanding by one of the communicants of the speech behavioral act of another. If we talk about IWC, we can see that CNs are provoked by the lack of ownership by one of the communicants of the system of meanings of the culture in whose language communication is conducted and at this level of analysis it makes no sense to separate «verbal» and «non-verbal» failures, although in our presentation we will try to present both those and others. In its most general form, such a "semiotic" classification is as follows.

The Russian entrepreneur, in an interview with his American counterpart, addressed him with the following words: «I was in the same company and threw a fishing rod there about your proposal». The American did not understand the secondary nomination «for the throw a fishing rod» which led to his misunderstanding of the statement. In a conversation with the German, the Russian, noticing a person who entered the room, looked at him expressively and lowering his voice, tapped his knuckles on the edge of the table. In the context of the emanating from the communication, the Russian understood given gesture as a warning that the person who entered could be the authorities about the content of the conversation, that he was a «snitch», but for the Germans the given gesture remained

incomprehensible. Hats (baseball caps) on the heads of American students, legs raised above the table level - all this was – accepted by the Russian teacher who entered the audience, who had no business with the Americans before, as a conscious demonstration of disrespect for him, although the students' unbroken hats and free poses were deprived of any signs features. The number of examples of CN of the selected types can be easily multiplied, but also given, in our opinion, to the statistically to illustrate the thesis that the main reason for CN in the IWC is a lack of understanding by the system. Communication is conducted, and ways to update them. Leading to CN in the communication of people belonging to the same LKS, even in the communication of close people, for example, members of the same family. At the same time, the vast majority of socialized linguistic personalities included in LKS owning not only socio-and idiotic meanings and means of indicating them. Inophone errors in communication in Russian can be divided into «phonetic» and «phonological» The latter terms are used by us very conditionally and are designed to emphasize that errors of the first type, although they may make it difficult to understand the statement, do not «block» this understanding, the Russian «sees» the error, but is able to adequately interpret the communicative purpose of the foreign phone, errors of the second type lead not to adequate understanding and actually to communicative failures. Let's try now to offer a classification of such errors.

1. "Technical" errors caused by incorrect background technical or graphic design of speech in Russian language. The cause of these errors of ownership phonetics, graphics and spelling of Russian language. Similar errors and ways to correct them long ago and are studied in detail by applied Russian studies.

2. «System» errors caused by weak ownership. Errors of this type are also good known to applied Russian studies and are classified as a rule, by language system levels. In this case, exit are poured:

3. «Discursive» errors. These errors are caused not by ignorance of the language system, but by the incorrect use of this system, which is due to the lack of knowledge of the foreign system of cultural norms and values of the community in whose language spoken. These errors are very diverse and cannot be unambiguously interpreted, the classification proposed below seems to be only one of the possible. Probably, this type of errors should be attributed to bugs associated with inadequate use

of elements of the same speech genre in texts belonging to another.

The Korean students studying in MSU appealed to a rector of the university to lower a tuition fee as in connection with a serious financial crisis in Korea they cannot pay the required sum in time. The message to the rector of the banquet was in words; «We hope that you will allow us to finish our education and not deprive us of the breast of the mother who feeds us». We will not deny ourselves the pleasure of bringing another official letter, the authorship of which belongs to a graduate student from China. During the term, he did not attend general classes in the Russian language and was not allowed by the teacher passing the exam in this subject, the explanatory note of this graduate student to the head of the sector of graduate students and undergraduates as follows (we keep the punctuation of the original): The last example is characterized by the fact that with a very small amount of «language marriage» itself, the author of the letter probably violated the maximum possible number speech stereotypes characteristic

of an official explanation and for social interaction of the "teacher-student" relationship in general.

4. «deological» errors. CN caused by differences in the worldview of communicants are universal, characteristic of monocultural communication (see, for example, [Ermakova, Zemskaya: 45], [Vinogradov S: 151]).

Conclusion. Of course, failures of this type are manifested not only when foreign people perceive Russian artistic text. The peculiarities of interpersonal relations in a particular LKS, the social structure of this community, the numerals of the system of views sanctioned by society from affected in the semantics of language units and in the texts of the most genres in this language and it is not always explicit but the identification of such images causes difficulties in the foreign phone, their misunderstanding can lead to CN. We believe that the examples given quite convincingly indicate that knowledge of the code is not enough for communication and communicants should not that commonality of extra-code knowledge.

References

1. Boguslavskaya O.Yu. Uchet bazi znaniy adresata v prosesse nominacii I referencii//Dialogovoe vzaimodeystvie I predstavlenie znaniy. Novosibirsk, 1985.p.23.
2. Gorodeckiy B.Yu., Kobozeva I.M., Saburova I.G, K tipologii kommunikativnix neudach// Dialogovoe vzaimodeystvie I predstavlenie znaniy. Novosibirsk, 1985. p.68.
3. Baxtin M.M.Literaturno-kriticheskie statiy.M, 1986. p.478.

REZYUME. Ushbu maqolada madaniy kontekstni moslashtirish, madaniy bilim va hissiy aloqani rivojlantirish hamda faol tinglash va empatiyani qo'llash muhimligi muhokama qilinadi. Shuningdek, biznes, ta'lim va madaniyat sohalarida madaniyatlararo muloqotning dolzarbligi ko'rib chiqilmoqda. U madaniyatlararo malakasini oshirish va boshqa madaniyatlar bilan muloqot qilish sifatini oshirishga intilayotgan har bir inson uchun mo'ljallangan.

РЕЗЮМЕ. В статье обсуждается важность адаптации культурного контекста, развития культурной компетентности и эмоциональной связи и применения активного слушания и эмпатии. Также рассматривается актуальность межкультурной коммуникации в сфере бизнеса, образования и культуры. Он предназначен для всех, кто стремится развивать свою межкультурную компетенцию и повышать качество своего общения с представителями других культур.

SUMMARY. In the article discusses the importance of adapting the cultural context, developing cultural competence and emotional connection and the application of active listening and empathy. Relevance of intercultural communication in business, education and cultural sphere is also being considered. It is intended for everyone who seeks to develop their cross-cultural competence and improve the quality of their communication with representatives of other cultures.

O‘ZBEKISTON ZAMONAVIY MASJIDLARIDA ARXITEKTURA VA BEZAK TURLARI: STILISTIK VA FUNKSIONAL YONDASHUVLAR

Maftuna Kalbayeva – o‘qituvchi

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti

Tayanch so‘zlar: diniy inshoot, amaliy bezak, xattotlik, arxitektura, interyer.

Ключевые слова: религиозное сооружение, прикладной орнамент, каллиграфия, архитектура, интерьер.

Key words: religious structure, applied ornament, calligraphy, architecture, interior.

Mustaqillik diniy erkinlikni bergan davr edi. Taxminan 1960–1970-yillarda masjidlar qurish ta‘qiq ostida bo‘lib, insonlar eski qurilgan masjidlardan yoki biror odamning xonadonidan ibodat amallarini ado qilish uchun foydalanganlar. Ammo diniy erkinlik paytigacha ko‘plab masjidlar turli sabablar bilan buzilib ketgan. Mustaqillik esa masjidlarni gurkirab yashnashiga, arxitekturasi bilan bog‘liq bo‘lgan san‘at turlarini rivojlanishiga turtki bo‘lgan davr hisoblanadi. O‘zbekiston me‘morligida klassitsizm uslubiga xos xususiyatlar asosiy o‘rin tutadi. MDH me‘morligida ham shu holat kuzatiladi. O‘zbekiston me‘morligiga xos bu jihat xalqaro miqyosda ham e‘tirof qilinadi. Lekin mamlakatimiz me‘morligida klassitsizm bilan birga yana boshqa o‘nlab uslublar ham mavjud. [1] Ushbu uslublarni bugungi zamonaviy hayotda qurilayotgan masjidlar arxitekturasida ham ko‘rish mumkin. Masjidlar qurilishi XX asrda to‘siqlarga uchrab, 1990-yillar boshlarida davlat tomonidan qo‘llab quvvatlanishi va Allohning baytini obod

qilishga haris bo‘lgan kishilarning hashari, fidokorona mehnatlari evaziga amalga oshirila boshladi. Umumiy hisobda O‘zbekiston bo‘yicha 2101ta masjidlar mavjud. [2] Viloyat masjidleri asosan mustaqillikgacha bo‘lgan davrlarni o‘z ichiga oladi. Mustaqillik yillarida O‘zbekiston viloyatlarida yangi barpo bo‘layotgan masjidleri soni sanoqli darajada. Ko‘plab eski masjidlar qayta tiklanib, yoki butunlay ta‘mirdan chiqmoqda. Andijon viloyatida 183ta masjid bo‘lib, deyarli barchasi oldingi davrlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu viloyatda so‘nggi yillarda Asaka shahridagi “Hazrati Usmon” jome masjidi (2019) va Bosh jome (Devonaboy) masjidi (2021) yangidan barpo bo‘ldi. “Hazrati Usmon” jome masjidi loyihasi milliy va zamonaviy masjidlarning me‘moriy uslubleri uyg‘unligida barpo bo‘ldi. Masjidga kiraverish peshtoqida va masjid ichkari qismidan o‘rin olgan mehrobda Qo‘qon naqsh maktabi va Tabriz naqsh san‘ati namunalaridan foydalanilgan kompozitsiyaga ko‘zimiz tushishi mumkin.

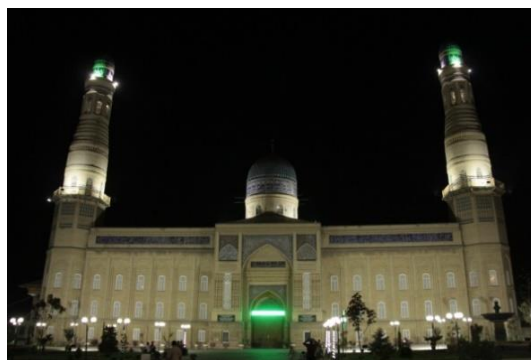
(1-rasm)

Ushbu amaliy bezak san‘ati asarlariga xattotlik namunalari o‘zgacha go‘zallik baxsh etib turibdi. Asosiy xonaqoh birmuncha baland qurilgan bo‘lib, pastki qismi yerto‘la sifatida ikki qavatli masjid qiyofasini ko‘rsatadi. Yuqori va pastki qismdagi asosiy xonaqoh 700 dan ortiq namozxonni sig‘dirsa, tepa qismi yopilgan keng hovlida ham 300-400 namozxon ibodat qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Bosh jome (Devonaboy) masjidi esa ilk bor 1899-yilda qurilgan bo‘lib, uning rekonstruksiya ishlari 2019-yilda boshlanib, 2021-yilning may

oylarida tugadi. Yangi masjid arxitekturasi qadimiy chor ayvon va chor darvoza uslubida qurildi. Masjidning ikki chekkasida balandligi 54 metrlik minoralar qad rostladi.

Asosiy xonaqohning tepa qismiga diametri 18 metrli gumbaz o‘rnatilgan. Oldingi masjid sig‘imi 5ming kishini tashkil qilgan bo‘lsa, bugungi kunda 15 mingdan ortiq namozxonni o‘z ichiga sig‘dira oladi. Bu masjid Andijon shahridagi eng yirik va xattotlik namunalariga boy masjid hisoblanadi.

(2-rasm)

Buxoro viloyati Vobkent tumanida 2022-yil “Miri Xurd Vobkandiy” yangi jome masjidi foydalanishga topshirildi. Masjid maydoni 22 sotixdan iborat bo‘lib, o‘ziga 2500 ming namozxonni sig‘dira oladi. Yangi binoda barcha qulayliklar mavjud bo‘lib, tahoratxona, ayollar namozxonasi, Imom xatib xonasi, ma‘muriy binolar va kutubxona ham mavjud. Vobkent tumandagi eng yirik masjid hisoblanadi. Bu masjidning eng ajralib turadigan tarafi shundaki, namozxonlar masjidga joynamoz ko‘tarib kelishmaydi. 2500 namozxonga mo‘ljallangan joynamozlar har tong sahardan tayyorlab qo‘yiladi. Ushbu masjid qurilishi uchun 15milliardga yaqin mablag‘ sarflangan. Masjid arxitekturasi asosiy kirish eshigi, masjid hovlisi maxsus devorlar bilan chegaralangan.

To‘rtburchak shaklda qurilgan masjid asosiy xonaqoh va azon aytish uchun mo‘ljallangan baland minoradan iborat. Qaymoq rang masjidga xonaqoh tepasidagi asosiy gumbaz va minora tepasidagi kichik feruzarang gumbaz o‘zgacha chiroy berib turadi. Masjidning tashqi go‘zalligi uchun zamonaviy amaliy bezak naqshlaridan foydalanilgan. Kitoba yuqorisi esa bo‘rtma o‘yilgan naqshlardan iborat. Masjid ichki qismi ikki qavatdan iborat. Ichki interyerida klassik sxema saqlanib qolingan. Masjid devorlarida hamda ustunlarida zamonaviy naqshlarni ko‘ramiz. Ichkari ustunlarda naqshlar bo‘rtma xolatda bezatilgan. Masjidda xattotlik yozuvlari gumbazning ichki aylanasi bo‘ylab bitilgan va Imom minbarining tepasida uchratish mumkin. (3-rasm)

(3-rasm)

2023-yil Buxoro shahrida yana bir masjid O‘zbekiston musulmonlari idorasi boshchiligida bunyod etildi. Mazkur inshoot milliy-tarixiy va zamonaviy arxitektura tajribasi uyg‘unligida qurildi. “Dilkusho” jome masjidi murakkab arxitekturali bo‘lib, masjidga kirish eshigi ikkita. Eshik peshtoqlari va masjid tashqi devorlari koshinkorlik bilan bezatilgan. Masjidning o‘zi esa pishgan g‘ishtdan qurilgan. Asosiy eshik peshtoqining ikki yonida kitobalar mavjud uning tagida esa derazalar joylashgan. Asosiy peshtoq ikki chetida kichik minorachalarni ko‘rish

mumkin. Binoning markazida katta gumbaz va ikkinchi eshik peshtoqidan so‘ng kichik gumbaz o‘rnatilgan. Masjid interyeri o‘ta noan‘anviy uslubda bo‘lib, masjid gumbazining ichki qismi ham o‘ziga xos, boshqa masjid gumbazlaridan farq qiladi. Ichki interyerida hozirgi zamon masjidsozligi tajribasida deyarli uchramaydigan go‘zal husnixat namunalarini borligi, masjid devorlari amaliy sa‘nat asarlari bilan boyitilganligi uning ulug‘vorligini yanada oshirgan. (4-rasm)

(4-rasm)

Masjidga tashqaridan kiraverishda birinchi dahliz boshlanadi, dahlizda tahoratxona va imom xatib xonalari mavjud. Ikkinchi qavatga ko'tarilish uchun esa chetlari naqshinkor zinapoya bor. Dahliz atrofi derazalar bilan qoplangan bu derazalar tepasiga maxsus naqshlar bilan bezatilgan kitobalar tayyorlanib, kitoba tepasida esa to'g'rito'rtburchak kitobaga xattotlik bitilgan. Masjid ichkarisi esa juda yorug' va keng ko'rinadi bunga sabab, xonaqohda ko'plab turli hajmdagi derazalar mavjud. Ichki interyeri juda go'zal, buxoro uslubi sezilib turadi, oltin ranglar, naqshlarning xilma-xilligi. Xonaqoh gumbazi ichki tomondan mahorat bilan bezatilgan, gumbaz ichi turli bo'rtma naqshlarga bo'y hamda gumbaz aylanasi bo'ylab, lentasimon qilib ko'k fonga xattotlik yozilgan. Masjidning ajralib turuvchi

yana bir tomoni, lentasimon xoshiya ichiga xattotlik ishlari butun masjid bo'ylab yozib chiqilgan. Mehrob ham o'ta xashamdor, uning yonida esa Imom uchun yog'ochdan minbar mavjud. Ushbu masjidni arxitektura va bezatilish jihatidan o'ta murakkab qurilgan deb aytish mumkin.

Namangan viloyati To'raqo'rg'on tumanida 2022-yil yangi "Kamolxon eshon buva" masjidi barpo bo'ldi. Yangi masjid barpo bo'lgan hududda oldinlari masjid bo'lmagan, mahalla fuqarolari qo'shni mahallaga chiqib namoz o'qishga majbur edilar. Masjid qurilishi 2021-yil boshlanib, 2022-yil foydalanishga topshirildi. Kvadrat shaklda qurilgan masjid, an'anaviy me'morchilik strukturalarini o'zida mujassam etadi. (5-rasm)

(5-rasm)

Masjid xonaqoh tepasi markazida katta gumbaz va binoning to'rt tomonida 4ta uncha baland bo'lmagan kichik minorachalar mavjud. Masjidga kiraverish asosiy peshtoq va ikki chetida kichik peshtoqlardan iborat, ularning tagida esa masjidga kirish eshiklari o'rnatilgan. Bu uchala eshiklar xam yong'oq daraxtidan ishlangan bo'lib, an'anaviy o'ymakorlik naqshlari bilan bezatilgan. Asosiy peshtoq tepasida ikki to'g'rito'rtburchak kitoba ichida xattotlik yozuvlarini ko'rish mumkin. Masjid pishgan g'ishtdan qurilgan. Masjidning gumbaziga alohida to'xtalish zarur, boshqa masjid gumbazlaridan anchagina farq

qiladi, unda zamonaviy haytek uslubini kuzatish mumkin. Gumbaz va har bir minora gumbazchalari ustida kumushrang oy shakllari o'rnatilgan. Asosiy gumbaz tag qismida aylanasi bo'ylab mahsus derazalar joylashgan. Masjidga asosiy eshik orqali kirilganda to'g'rida mehrobni ko'rish mumkin. Mehrob chetlarini zamonaviy naqshlar va bo'rtma xattotlik namunasi bezab turibdi. Mehrobning ikki chetidagi devorga ham o'ymakorlik usulida qora fonga tilla bo'yoqlar bilan xattotlik bitilgan. Masjid gumbazi ichkari qismi boshqa masjidlarga qaraganda juda sodd ko'rinishda.

(6-rasm)

Masjid zamonaviy usuldagi shiftlariga beshta zamonaviy qandillar va zamonaviy chiroqlar go‘zallik bag‘ishlab turibdi. Bu qandillarning ajralib turadigan tomoni, qandil shisha fonuschalardan iborat va bu fonuschalarga Allohning ismlari bitilgan. Shisha fonuschalarda ichidagi chiroq esa bu muqaddas ismlarga nur taratib ajoyib betakrorlik yaratadi.

Yurtimizda so‘nggi yillarda zamonaviy uslubdagi masjidlar soni ham ko‘payib bormoqda. Birinchi haytek uslubida qurilgan masjid

Namangan viloyatida “Yusufxon o‘g‘li Qosimxon” jome masjidi hisoblanadi. Masjid 2023-yil yangi barpo bo‘ldi, ushbu masjid loyihasi Turkiyalik arxitektorlar tomonidan amalga oshirildi. Bir qarashda turkiya masjidlarini eslatuvchi ushbu bino hovli markazidan o‘rin olgan. Masjidning tashqi arxitekturasi ovalsimon, asosiy xonaqoh tepasida katta oltin rang gumbaz, ikki kichik gumbaz va 2ta uzun minora qad rostlagan. (7-rasm)

(7-rasm)

Masjidning bo‘yiga uzunligi 75metr, eniga uzunligi 55metrni tashkil qiladi. Masjid ikki minorasining uzunligi 47 metr, xonaqoh markazidagi eng katta gumbaz uzunligi esa 25metr. Masjidning o‘ng tomonida tahoratxonalar, chap tomonida esa turli ilmiy-diniy konferensiyalar uchun xonalar mavjud. Bino oval shaklda qurilgani sabab, binoga kiraverish katta asosiy eshigi va aylana bo‘ylab yana ikkita eshiklar mavjud. Bu qulaylik namozxonlarni tirbandda qolib ketmasliklari, kirish va chiqish onson bo‘lishi uchun qilingan. Masjid ichkarisi bir vaqtning o‘zida 4,5ming-5ming namozxonni o‘ziga sig‘dira oladi. Masjid interyerida xattotlik faqatgina tepa gumbaz aylanasi bo‘ylab bitilgan. Mehrob ham juda kamtarona ko‘rinishda oq fonga

tilla bo‘yoqlar bilan xattotlik bitilgan. Masjidda juda katta hajmda oltin rang qandil o‘rnatilgan bo‘lib, u masjid shiftidagi soddalikni biroz yumshatib beradi. Asosiy qandil, ikki yonida esa kichik hajmli qandillarni ko‘ramiz. Ikki qavat qurilgan ushbu masjid devorlaridagi derazalar ham uzun vertikal tarzda o‘rnatilgan.

Bugungi kunda Namangan viloyatida 190ta, Buxoro viloyatida 103ta, Samarqand viloyatida 281ta, Farg‘ona viloyatida 199ta, Xorazm viloyatida 97ta, Sirdaryo viloyatida 73ta, Jizzax viloyatida 170ta, Qashqadaryo viloyatida 183ta, Surxondaryo viloyatida 96ta, Navoiy viloyatida 76ta masjid o‘z faoliyatini olib bormoqda. Toshkent viloyatida 196ta masjid mavjud bo‘lsa, shundan 20% masjidlar

mustaqillik davrida yangidan barpo etildi, qolgani esa qayta tiklandi. Yangidan barpo bo'lgan masjidlarga Qibray tumanida joylashgan "Sadulla ota jome" masjidini misol qilish mumkin. Ushbu masjid Toshkent viloyatidagi katta hajmli masjidlardan biri sanaladi. Masjid sharqona uslubda, 1993-yilda hashar yo'li bilan barpo bo'lgan. Masjid xovlisiga maxsus peshtoq orqali kiriladi. Masjid xonaqoh atrofini 4metrli ochiq ayvon o'rab turadi. Ayvon chetlarida esa uzunligi 7metrdan ortiq 12ta yog'och ustunlar o'rnatilgan. Xonaqohning to'rt tomonida 17 metrli to'rtta

minora mavjud bo'lib, minoralar o'rtasida esa katta gumbaz mavjud. Masjid ichkarisi tepa devorlarida asosan amaliy bezak san'ati namunalaridan foydalanilgan. Xattotlik yozuvi kirish peshtoqi, tashqi xonaqoh va ichki xonaqoh hamda mehrobda kuzatiladi. Viloyatning Bekobod tumanida joylashgan "Chanoq" jome masjidi ham 2020-yilda barpo bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Musulmonlar idorasi tasarrufidagi ushbu masjid Tojikiston Respublikasi bilan chegara hududi oldida joylashgan.

Masjid chekka hududda joylashganiga qaramasdan, yo'lovchi va ziyoratchilar uchun o'ziga xos qulayliklar yaratilgan. Ushbu masjid o'ziga 1200 kishini sig'dira oladi. Masjid arxitekturasi kvadrat shaklda bo'lib, xonaqoh tepasida gumbaz uchun aylana shaklda joy ajratilgan. Ushbu aylana atrofi alohida nur tushirib turuvchi derazalar bilan qoplangan. Uning tepasida esa katta moviy gumbaz o'rin olgan. Masjid rangi qaymoq rangda bo'lib, moviy gumbaz bilan uyg'un xolatda. Xonaqohga kiraverish peshtoqi esa moviy koloritda amaliy san'at bezaklari va xattotlik bilan bezatilgan. Ichki interyerda xattotlik ishlari faqat mehrobda ko'rinadi. Mehrob atrofi bo'rtma naqshlar va uning tepasida bo'rtma xattotlik bitigi bilan boyitilgan. Ushbu bitiklar xattot N.Tursunaliyev eskizlari asosida amalga oshirilgan. Masjid ichki interyeri har tomoni baland derazalar bilan qoplanganligi uchun uning hajmini kattaroq va xonaqoh ichini yanada kengroq ko'rinishiga yordam bergan. Masjidda zamonaviy tahoratxona, ayollar uchun alohida namozxona va tahoratxona, hamda yosh go'dakli ayollar uchun maxsus xonalar qurildi. Bo'stonliq tumanida "To'g'anoy

ota jome" yangi masjidining ochilish marosimi 2022-yil 21-oktyabr aynan juma kunida bo'lib o'tdi. Ushbu masjid xonaqohi 475 metr kvadratni tashkil etadi, bir vaqtning o'zida 1,3 ming namozxonni o'zida sig'dira oladi. Masjidda to'rtta kichik gumbaz, asosiy katta gumbaz va 39 metrli minora qad rostlagan. Masjid koloriti oq rangda bo'lib, uning ulug'vorligini yana oshirgan. Ushbu masjidda ayollar uchun ham alohida namozxona mavjud. Masjidni me'moriy-loyihaviy va dizaynerlik yechimlarida ham mukammal deyish mumkin. Toshkent viloyatida qayta tiklangan masjidlarga Zangi ota tumanida joylashgan "Do'rmon" jome masjidini kiritish mumkin. Do'rmon masjidi eskitdan mavjud bo'lib, uning birinchi ta'mirlash ishlari 2004-yilda boshlanib, 2007-yilda tugatilgan. Oradan vaqtlar o'tib masjid qarovsiz xolatga kelib qolgani bois, 2010-yilda takror qayta ta'mirdan chiqdi. Masjidning tashqi peshtoqi va masjid ichkari bitiklari qaytadan ta'mirlandi. Ushbu yozuv ishlarida xattot N.Tursunaliyev ustoz B.Nig'monov bilan ishtirok etdi. Masjidga tashqi darvoza orqali kiriladi. (8-rasm)

(8-rasm)

Darvoza devorlarida moviy fonda rangli naqshlar va bitiklarni ko‘rish mumkin. Ushbu qalin devorning ikki chekkasida esa ikki kichik gumbaz mavjud. Masjid keng hovliga ega. Xonaqoh tepasida o‘rtacha hajmda gumbaz mavjud. Xonaqoh atrofi keng derazali ayvon bilan o‘ralgan. Masjid interyerida oq, tilla rang, och yashil ranglarni uchramiz. Masjid ichkarisidagi ustunlar tepasida, mehrob hamda gumbaz ichki aylanasida bitiklar mavjud. Zangiota tumanida joylashgan “Zangiota” masjidi-Vazirlar mahkamasining 2013-yil 20-oktyabrdagi 322-sonli qarori asosida Zangiota majmuasi va unga yaqin hududlarni obodonlashtirish, majmuani qayta tiklash chora tadbirlari ko‘rildi. Majmua hududida 1000 kishiga mo‘ljallangan yangi masjid hamda 40 o‘rinli tahoratxona bunyod etildi. Yangi loyihaga asosan majmuaga kirish darvozasi qayta qurildi, Qadimgi madrasa binosi to‘la ta‘mirdan chiqarildi. Majmua hovlisidagi eski minora olib tashlanib, balandligi 31metr bo‘lgan minora qurildi. Zangiota va Anbarbibi maqbaralari yangidan ta‘mirdan chiqdi. Majmuadagi 5ta gumbaz ham qaytadan tiklandi.

O‘rtachirchiq tumanida “Tuyabo‘g‘iz jome” masjidi 2012-yil aholi tashabbusi bilan qayta tiklandi. Bu masjidning barchasida xattotlik namunalari mukammal darajada ishtirok etgan.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, O‘zbekiston zamonaviy masjidlarida arxitektura va bezak san‘ati sohasida an‘anaviy me‘moriy uslublarni zamonaviy yondashuvlar bilan uyg‘unlashuvi kuzatilmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, diniy inshootlarning stilistik hilma-xillik, funksional qulaylik va estetik uyg‘unlikga erishish maqsadida yangi qurilish materiallari va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ommalashmoqda. Shu bilan birga, milliy bezak hisoblanmish ganchkorlik, o‘ymakorlik va xattotlik namunalari masjidning badiiy va ma‘naviy mohiyatini boyitishga xizmat qilmoqda. Zamonaviy masjidlar nafaqat diniy-amaliy funksiyani bajarmoqda, balki madaniy-ma‘naviy markaz sifatida ham ijtimoiy hayotda muhim rol o‘ynamoqda. Bu holat zamonaviy jarayonda, Yangi O‘zbekiston me‘morchiligida diniy san‘atning yangi bosqichga ko‘tarilayotganini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. III.Асқаров. “Ўзбекистон меъморлиги инновациялар йўлида” Санъат жур. 2/2016. 10-бет.
2. А.Хақимов. “Тошкент замонавий масжидларининг бадий кифаси рух, макон, услуб” Санат жур.2020/2 17-бет.
3. Г.Вахобова. “Тошкентда янги барпо этилган масжидларнинг ганчкорлик безаклари” Санъат жур.2021. 40-бет.
4. <https://masjid.uz/>

REZYUME. O‘zbekiston klassik me‘morligi butun dunyoni hayratda qoldirgan. Mazkur maqolada Yangi O‘zbekiston davrida barpo etilgan masjidlar arxitektura va bezaklaridagi mohiyat san‘atshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Diniy inshootlarda an‘anaviy islomiy me‘morchilik uslublari bilan zamonaviy dizayn elementlarining uyg‘unligi, xattotlik yozuvlarining jihatlarini o‘rganilgan. Tadqiqot davomida zamonaviy masjidning fasad va interyer bezaklarida qo‘llanilayotgan materiallar, amaliy bezak naqshlari tahlil etiladi.

РЕЗЮМЕ. Классическая архитектура Узбекистана поражала весь мир своей самобытностью. В данной статье с искусствоведческой точки зрения проводится анализ архитектуры и декоративного оформления мечетей, возведённых в эпоху Нового Узбекистана. Исследуется гармоничное сочетание традиционных исламских архитектурных стилей с элементами современного дизайна, а также особенности каллиграфических надписей в религиозных сооружениях. В процессе исследования

рассматриваются материалы, используемые в оформлении фасадов и интерьеров современных мечетей, а также орнаментальные элементы прикладного искусства.

SUMMARY. The classical architecture of Uzbekistan has astonished the world with its uniqueness. This article analyzes, from an art historical perspective, the essence of the architecture and decorative elements of mosques built during the era of New Uzbekistan. It explores the harmony between traditional Islamic architectural styles and modern design elements, as well as the characteristics of calligraphic inscriptions in religious structures. The research examines the materials used in the decoration of façades and interiors of contemporary mosques, along with applied ornamental patterns.

IJTIMOIIY MADANIYATDA XOTIN-QIZLARNING O'RNI

Shahnoza Rustamaliyeva – *tayanch doktorant*
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

Tayanch so'zlar: ijtimoiy madaniyat, xotin-qizlar, ijtimoiy faollik, olim ayollar, gender tenglik.

Ключевые слова: социальная культура, женщины, социальная активность, женщины ученые, гендерное равенство.

Key words: social culture, women, social activism, women scientists, gender equality.

*“Oilada bir nafar qiz o'qib, oliy ma'lumotga,
zamonaviy kasb-hunarga ega bo'lsa,
xonadondagi muhit butunlay o'zgaradi”.*

Sh.Mirziyoyev.

KIRISH

Har qanday jamiyat va davlatning nechog'li insonparvar hamda adolatli ekanligi uning xotin-qizlarga bo'lgan munosabati va g'amxo'rliqi bilan belgilanadi.[1] Mamlakatimizda ham xotin-qizlarning qonuniy huquq va manfaatlarini ta'minlash, ularning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy faolligini oshirish Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida belgilab qo'yilgan. Shuni alohida qayd etish lozimki, uzoq yillar davomida xotin-qizlar masalasiga kompleks yondasha olinmadi. Afsuski, bu kabi holat hamon mavjud bo'lib, yordamga muhtoj xotin-qizlar muammosi baribir jamiyatning dolzarb muammosi bo'lib qolmoqda. Bugungi kungacha ayollar muammolarining oqibati bilan ishlab kelindi endilikda esa, ularning oldini olish muhimroq ekanligini englab yetdik.

Natijada, mamlakatimizda xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy follingini ta'minlash yo'nalishida 2022-2026-yillarda xotin-qizlarning mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida faolligini oshirish bo'yicha Milliy dastur, 2030-yilga qadar O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi qabul qilindi. Bugun yurtimizda xotin-qizlarning mavqeini yuksaltirish, ularning jamiyatdagi faolligini ta'minlash maqsadida ularning ta'limiga katta e'tibor qaratilmoqda. Sababi davlat va jamiyat taraqqiyoti ilm-ma'rifatli fuqarolarga bog'liq. Ma'rifatli jamiyatni esa millat

onalari tarbiyalaydi. Ta'lim sohasini rivojlantirish yo'lida, jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi PF-87-sonli farmoniga ko'ra, xotin-qizlarning magistraturada o'qishi to'liq davlat granti hisobiga amalga oshirilishi yo'lga qo'yildi. Farmonga muvofiq, har yili davlat oliy ta'lim muassasalarining magistratura bosqichida o'qiyotgan barcha xotin-qizlarning kontrakt to'lovlarini qaytarish shartisiz qoplash maqsadida, davlat budjetidan har yili kamida 200 milliard so'm moliyalash tizimi yo'lga qo'yildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Xotin-qizlar ta'limini qo'llab quvvatlash maqsadida 2023/2024-o'quv yilidan ta'lim kontraktlarini to'lash uchun qizlarga ilk marotaba 7 yil muddatga foizsiz kredit berish joriy qilindi. Buning uchun, 2022-yilda banklarga 1 trillion 800 milliard so'm, 2023 va kelgusi to'rt yilda 8 trillion so'm mablag' ajratilishi belgilangan. Shuningdek, magistraturada o'qiyotgan qizlarning kontrakt pullari to'liq byudjetdan qoplab berilishi, ehtiyojmand oila vakillari, otasi yoki onasini yo'qotgan talaba qizlarning ta'lim kontrakti mahalliy byudjetdan to'lanishi yo'lga qo'yildi. Jamiyatimizda olim ayollar ulushini sezilarli oshirish uchun doktorantura yo'nalishida xotin-qizlar uchun har yili kamida 300 tadan maqsadli kvota ajratilmoqda[2]. Magistraturaga o'qishga kirgan xotin-qizlarning o'qishi esa, to'liq davlat hisobidan byudjet asosida amalga oshirilmoqda.

Bu davlat tomonidan katta g'amho'rlik. Chunki aynan moliyaviy yetishmovchilik sababli o'qiyolmayotgan xotin-qizlar atrofimizda talaygina. Xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligi davlat boshqaruvi tizimida samarali faoliyat ko'rsatishi, liderlik hislatlarini shakllantirish ulardagi bilimga, ma'lumotga bevosita bog'liqdir. Jamiyatimizda ijtimoiy-siyosiy faol ayollarning 90 foizdan ziyodi oliy ma'lumotlidir[3]. Ushbu omil ularning javoblarida aks etishi tabiiy hol edi. Shuning uchun ham ular ayol liderga oliy ma'lumot zarur deb biladilar. Oliy o'quv yurtlarida xotin-qizlar soni 50 foizdan kam bo'lmasligi tarafdorlarini qo'llab quvvatlash, ayollarning mamlakat siyosiy hayotidagi to'laqonli ishtirokini ta'minlash, gender tenglik va reproduktiv salomatlik bo'yicha olib borilayotgan davlat siyosatiga jahon hamjamiyati ya'ni, BMT, Xalqaro mehnat tashkiloti, UNICEF, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti kabi nufuzli xalqaro ixtisoslashgan muassasalar tomonidan yuqori baho berilmoqda. Bunday ijobiy o'zgarishlarga yurtimizda davlat rahbari boshchiligida xotin-qizlarning jamiyat hayotida munosib o'rin egallashi, ularning ijtimoiy nufuzini yanada yuksaltirishga qaratilgan salmoqli ishlar poydevor bo'lmoqda.

MUNOZARA

Har qanday davlatda ayollarning ijtimoiy faolligi jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlarning ishonchli ko'rsatkichi bo'lib, u jamiyat taraqqiyoting imkoniyatlarini belgilab beradi. Shunday ekan, demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishni xotin-qizlar ishtirokisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan Bosh Assambleyasining 1979-yil 18-dekabrda qabul qilingan "Xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risida"gi konvensiyaning 26-moddasi (a) bandida shunday deyilgan: "Erkaklar bilan ayollar o'rtasidagi tenglik tamoyilini, agarda bu xozirgacha qilingan bo'lmasa, milliy Konstitutsiyaga va boshqa tegishli qonunlarga kiritish hamda qonun va boshqa tegishli vositalar yordamida ushbu tamoyilni amaliyotga joriy etishni ta'minlash"[4].

O'zbekiston Respublikasining 2023-yil 30-aprelda qabul qilingan yangi Konstitutsiyasida ham xotin-qizlar huquqiy jihatdan erkaklar bilan teng maqomga ega ekanligi ta'kidlangan. Hususan, 58-moddada "Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlidirlar. Davlat xotin-qizlar va erkaklarga jamiyat hamda davlat ishlarini boshqarishda, shuningdek jamiyat va davlat hayotining boshqa sohalarida teng huquq va imkoniyatlarni ta'minlaydi"[5].

NATIJALAR

Mustaqillik yillarida xotin-qizlarning jamiyatdagi ijtimoiy faolligini oshirish, ularning qonuniy huquq va erkinliklarini ta'minlash, ularning manfaatlari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ularni amalga oshirish uchun qo'shimcha shart-sharoitlar yaratilmoqda. Bugungi o'zbek jamiyati jinsi, dini, etnik kelib chiqishidan qat'i nazar, har bir shaxsning teng huquqliligi g'oyasiga asoslanadi. Erkaklar va ayollar ta'lim olish huquqidan teng foydalana oladi. Oilalarda, bolalar bog'chalarida va maktablarda barcha teng bo'lishi kerak, barcha teng, hurmatga loyiq va hayotda o'z tanlovini qilish huquqiga ega va hech kim boshqa bir insonga nisbatan zo'ravonlik yoki tajovuz qilishga haqli emas degan g'oya bilan tarbiyaviy ishlar boshlandi[6].

Jamiyatda ayollarning ma'naviy olamini boyitish, ularning faolligini o'chaydigan yana bir omil bu ularning bilimliligi. O'qimishli ayollar ham mamlakat rivijoga hissa qo'shadi, ham oilasida yuksak ma'naviy muhitni yaratadi. Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda, "Bitta qizni o'qitsangiz – butun oilani o'qitgan bo'lasiz"[7]. Agar bir erkak ilmi bo'lsa u o'z kasb doirasida ilmini ulashadi, agar ayol ilmi bo'lsa u butun jamiyatni ziyoli qiladi. Boisi millat davomchilari bo'lgan bolalar asosiy vaqtini onasi bilan o'tkazadi, tarbiyaning katta qismini onadan oladi. Misol uchun, 2021-yilda maktabgacha ta'lim bilan qamrab olingan 3–6 yoshli bolalar ulushi 62 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1–6 yoshli bolalar orasida bu ko'rsatkich 30 foizga ham yetmagan, ya'ni, bolalarning taxminan 40–70 foizi to'liq ravishda uyda onalari tomonidan tarbiyalanadi[8]. Ilmi ona yomon hulqli inson tarbiyalamaydi, zero, oilaviy muhit, tarbiya bolaning hulqida aks etadi va butun kelajak hayotiga ta'sir qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, jamiyatda siyosiy ijtimoiy muhit barqarorligi va taraqqiyoti ayollarga, yoshlarga, oilaga bo'lgan munosabat va e'tibor bilan bevosita bog'liqdir. Shunday ekan, Ilm-fan va innovatsiyalar samaradorligini oshirishda poydevorini yaratishda xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rni va rolini mustahkamlash, ularning bilimi, zamonaviy mutaxassis, malakali kasb egalari bo'lishlari hamda sog'lom va mustahkam oila qurishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, birinchi navbatda sog'lom bola tug'ilishi va uni tarbiyalash, onalar va bolalar sog'lig'ini muhofaza qilish kabi muhim masalalarga e'tibor qaratilishi bilan bir qatorda

xotin-qizlarga nisbatan har qanday zo'rvonlik va tazyiqlarning oldini olish bugungi kunning eng dolzarb vazifasi ekanligini O'zbekistonda istiqomat qilayotgan har bir inson ongli ravishda

tushunib yetishi va uni amalga oshirishda ko'maklashishi Yangi O'zbekistonni barpo etish g'oyasiga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi raisi Ozoda Parpiboyevaning "Yangi O'zbekiston: taraqqiyot, innovasiya va ma'rifat" mavzusida o'tkazilayotgan Xalqaro sheriklik tashabbuslari haftaligi doirasida "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha O'zbekiston tajribasi" mavzusida Xalqaro ayollar forumidagi nutqi. 5.07.2023 / Manbaa: aniq.uz
2. Prezident Shavkat Mirziyoyev ishtirokida ayollarning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlash yuzasidan videoselekt yig'ilishidagi davlat rahbari nutqidan. Avlod.media.uz
3. N.Nishonova. "O'zbekiston taraqqiyotida zamonaviy lider ayol". O'zMU "Ijtimoiy gumanitar fanlarning dolzarb masalalari" nomli konferensiya material. 2022-yil 3-tom, 847-bet.
4. Xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konvensiyaning 26-moddasi (a) bandi.
5. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil 30-aprel // [manbaa: lex.uz](http://manbaa.lex.uz)
6. "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha O'zbekiston va Islom hamkorlik tashkiloti (IHT)GA a'zo mamlakatlar tajribasi" mavzusidagi xalqaro forum. O'zbekiston Oila va xotin-qizlar qo'mitasi raisi Ozoda Parpiboyeva nutqi. Manbaa: O'zbekiston milliy axborot agentligi. uza.uz
7. Prezident Sh.Mirziyoyevning 8-mart Xalqaro xotin-qizlar kuniga bag'ishlangan bayramdagi nutqi. Yangi O'zbekiston. 2022-yil 8-mart, 49-son.

REZYUME. Ushbu maqolada ijtimoiy madaniyat jarayonlarida xotin-qizlarning tutgan o'rni va ularning jamiyat taraqqiyotidagi hissasi tahlil qilinadi. Bugungi kunda xotin-qizlarning madaniy hayotdagi faolligi ta'lim va ijtimoiy sohalardagi ishtiroki haqida so'z yuritiladi. Maqolada shuningdek, gender tengligi, ayollarning huquqiy maqomi va ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan davlat siyosati ham tahlil qilinib, jamiyatning barqaror rivojlanishida xotin-qizlarning roli muhim omil ekanligi alohida ta'kidlanadi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье анализируется роль женщин в процессах социальной культуры и их вклад в развитие общества. Сегодня говорят об активизме женщин в культурной жизни, их участии в образовательной и социальной сферах. В статье также анализируется государственная политика, направленная на повышение гендерного равенства, правового статуса и социальной активности женщин, с особым акцентом на роль женщин как важного фактора в устойчивом развитии общества.

SUMMARY. This article analyzes the role of women in the processes of social culture and their contribution to the development of society. Today, women's activism in cultural life is talked about their participation in the educational and social spheres. The article also analyzes public policies aimed at increasing gender equality, women's legal status, and social activism, noting that the role of women is an important factor in the sustainable development of society.

ДИАЛОГ ТРАДИЦИЙ: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ВОСТОКА И ЗАПАДА В ЖИВОПИСИ УЗБЕКИСТАНА 1970–1980-Х ГОДОВ

Шаропова Азиза Элдорбек кизи – базовый докторант (Phd)
отдела «Изобразительное и декоративно-прикладное искусство»
Институт искусствознания АН РУз

Таянч сўзлар: Ўзбекистон рангтасвири, ретсептсия, анъана, идентификация, Шарқ ва Ғарб, бадийий дискурс.

Ключевые слова: живопись Узбекистана, рецепция, традиции, идентичность, Восток и Запад, художественный дискурс.

Key words: painting of Uzbekistan, reception, traditions, identity, East and West, artistic discourse.

Во второй половине XX века в истории изобразительного искусства Узбекистана происходили важные художественные поиски. Именно в 1970–1980-е годы живопись республики развивалась на пересечении локальных традиций и глобальных культурных

тенденций. В этот период у художников Узбекистана наблюдается интерес к вопросам национальной идентичности, освоению опыта мировой художественной культуры и формированию новых художественных стратегий. В связи с этим особое значение в

этот период приобретает процесс рецепции, обозначающий процесс активного восприятия, переработки и адаптации элементов чужой культуры или традиции в новом контексте [1.209]. В искусствознании теория рецепции особенно актуальна для исследования процессов взаимодействия между Востоком и Западом, традицией и современностью. Как отмечал Г.Гадамер, любое произведение искусства включено в «действенную историю» (*Wirkungsgeschichte*), в которой прошлое продолжает оказывать влияние на настоящее. В то же время немецкий эстет Г.Р.Яусс в рамках концепции «рецептивной эстетики» подчеркивал активную роль интерпретатора (зрителя, художника), создающего новый смысл произведения в процессе его восприятия [1, 404].

Исследование живописи 1970–1980-х годов через призму рецепции позволяет по-новому рассмотреть этапы развития художественной культуры Узбекистана, понять особенности взаимодействия местных и западных традиций. Другим важным инструментом анализа искусства этого периода является понятие художественного дискурса, под которым в современном искусствознании понимается не только описание художественных явлений, но и механизм их взаимодействия с социально-культурной реальностью [2. 7]. Особый вклад в разработку этой категории внесли такие ученые, как М.М. Бахтин и М. Фуко. Бахтин рассматривал художественный дискурс как диалогическую форму существования культуры, акцентируя внимание на многоголосии и полифоничности высказывания [2. 237]. Важным понятием его теории стал диалогизм, который определяет произведение искусства как результат взаимодействия различных голосов, позиций и культурных кодов. В свою очередь, М.Фуко трактовал дискурс как совокупность практик, определяющих систему знаний и норм восприятия искусства в конкретную историческую эпоху [3.7]. Его подход позволяет рассматривать художественные произведения как формы как подчинения, так и сопротивления официальной идеологии [3.74]. Приведенные в данной статье идеи литературоведов и философов актуальны для современной интерпретации вопросов развития узбекской живописи 1970–1980-х годов. Они актуализируют вопросы анализа произведения искусства как результата дискурсивной практики того периода, в котором проблемы диалога между Востоком и

Западом, официальной идеологией и личным творческим поиском были в центре художественного процесса и стали предметом художественной критики. В контексте живописи Узбекистана 1970-х годов сформировался своеобразный художественный дискурс, который базировался на нескольких ключевых проблемах, актуальных для того периода. Это – обсуждение национальной идентичности, поиск баланса между национальными традициями и модернизмом в рамках рецепции западного искусства и вопрос о допустимых границах отступления от канонов социалистического реализма. Эти темы широко обсуждались в художественных журналах, таких как «Творчество», «Советское искусствознание», «Декоративное искусство» и «Искусство». В статьях А.И. Морозова [7. 9], А.А. Каменского [9. 202] и А.Т. Ягодной [8. 184] анализировались новые художественные тенденции советской живописи, где отмечалось и влияние наследия на творчество узбекских художников.

1970–1980-годы характеризовались ослаблением идеологического контроля в искусстве, ростом национального самосознания и интересом к расширению возможностей поисков, художественных традиций. В ходе развития урбанизации, повышения уровня образования населения и интереса к культурному наследию отношение к вопросу национальной идентичности менялось. Важную роль в этом процессе сыграли художественные дискуссии о национальном своеобразии в журналах «Творчество», «Советское искусствознание» и «Искусство», в которых термин идентичность не применялся. Широко обсуждали вопросы новых тенденций, с которыми было связано творчество «семидесятников», отход художников от принятых представлений о традициях в связи с расширением круга традиций – западных, локальных, восточных, советской и узбекской живописи 1930-х гг. Ослабление цензуры позволило художникам обращаться к темам внутреннего мира личности, национальной истории и традиций, которые ранее могли восприниматься как отклонение от канонов социалистического реализма. Это способствовало активному развитию экспериментов в живописи, поискам индивидуального стиля и усилению интереса к философской и лирической тематике. В этот период многие художники начали осваивать западный модернизм, сочетая его с национальными традициями. Например,

влияние экспрессионизма проявлялось в усилении эмоциональной выразительности картин, свободе трактовки форм, постимпрессионизма – в сочетаниях интенсивных локальных цветов, приемов абстрактной живописи – в отходе от реалистического изображения.

В начале 1970-х годов творчество художников- семидесятников переживало период интенсивного поиска новых форм и выразительных средств. В области живописи это проявилось в деятельности целой плеяды художников, таких как Д. Умарбеков, Б. Джалалов, М. Тохтаев, А. Мирзаев, Ш. Абдурашидов и другие. Как отмечала Н. Ахмедова в своей диссертации, каждый из них, обращаясь к широкому спектру традиций и культур, стремился к выработке собственного уникального художественного языка [5. 142].

Одной из ключевых особенностей этого периода стало свободное и не догматическое отношение к культурному наследию. Художники, опираясь на традиции как западного, так и восточного искусства, не ограничивались простым копированием или стилизацией. Напротив, они стремились к глубокому осмыслению и творческой интерпретации художественных традиций, создавая оригинальные произведения, в которых различные художественные системы вступали в диалог.

Этот подход был обусловлен тем, что у нового поколения художников формировалось сознание единства мирового искусства как целостной системы, где различные традиции взаимосвязаны и взаимообогащают друг друга. Как подчеркивается в статье А. Якимовича [10. 108], художники того времени воспринимали мировое искусство как свою «корневую систему», обеспечивающую питание и поддерживающую их творческую устойчивость.

Важно отметить, что художественная критика 1970-х годов подчеркивала, что новые тенденции в живописи в значительной степени обусловлены образно-пластическими идеями, вдохновленными традициями, которые стали основным импульсом для различных стилистических концепций. В этой связи А. Каменский отмечал, что «проблема традиций в искусстве 70-х годов стала ключевым элементом всех дискуссий о настоящем и будущем, являясь отправной точкой для формирования любых концептуальных построений» [9. 202]. В 1970-е годы узбекское искусство отмечено поисками новых граней и

импульсов в богатом наследии народов Средней Азии. Античное искусство Кушанского царства, с его монументальностью и экспрессией, росписи Варахши и Афрасиаба, с их утонченностью и декоративностью, средневековая миниатюра Востока, с ее изяществом и поэтичностью, – всё это открыло перед художниками новые возможности в выборе тем и их образной трактовке. Художники вдохновлялись древними образами, сюжетами, колоритом, стремясь переосмыслить их в контексте современности. В 1970-е годы основное направление узбекской живописи определялось творчеством таких художников, как Д.Умарбеков, Б.Джалалов, М.Тохтаев, А.Мирзаев, Ш.Абдурашидов. Каждый из них прошел поиск собственных стиливых решений, что в целом способствовало многообразию тенденций данного периода.

Именно в работах этих художников в узбекской живописи впервые начинают столь выразительно звучать камерные интонации. Под «камерными интонациями» в данном случае понимается интерес художников к индивидуальным чувствам и переживаниям человека, к его внутреннему миру. Эти тенденции отличались от искусства 1960-х гг., в котором образы и темы были обращены к ярким национальным типажам, общественному звучанию произведения. Новые пластические и колористические решения позволили молодым художникам передать глубину чувств и переживаний, что стало важным шагом в развитии узбекской живописи. Они начали более тонко и психологически глубоко изображать своих героев, обращаясь к их духовным исканиям и эмоциональному состоянию.

В 1970–1980-е годы в узбекской живописи наблюдалось активное развитие условно-декоративной тенденции, истоки которой восходят к 1920–1930-м годам. В отличие от 1960-х годов, когда художественные поиски развивались в иных направлениях, в последующие десятилетия данная тенденция приобрела новое звучание, обогащаясь современными интерпретациями. Художники, такие как Ш.Абдурашидов, А.Мирзаев и Р.Шодиев, не только продолжили традиции этого направления, но и внесли в него новые художественные смыслы, адаптируя их к актуальному культурному и эстетическому контексту.

Одной из основных тенденций этого периода стало обновление и переосмысление

интерпретации народных традиций. Молодые художники искали новые способы выразить национальную самобытность через орнаментальные ритмы и декоративные формы. Работы Ш.Абдурашидова и А.Мирзаева демонстрируют развитие условно-декоративной тенденции, начатой еще в 1920–1930-е годы, но в более свободных формах модернистского поиска [4. 100].

Обращаясь к опыту мастеров 1920-х–1930-х годов, художники 1970-х – 1980-х годов, такие как Ш. Абдурашидов («Мое детство» 1971 год, «Двое на пороге» 1975 год), А.Мирзаев («Встреча» 1982 год, «Красный вечер» 1987 год) и Р. Шодиев («Стригали» 1984 год, «Комната невесты» 1984 год), стремились к созданию произведений, в которых национальные традиции и культурное наследие Узбекистана занимали центральное место. Они использовали условные формы, декоративность и яркий колорит для выражения своей любви к родной земле, ее культуре и народу. В их работах прослеживается глубокая связь с народными традициями, обычаями и ценностями. Каждый из этих художников, изображая простые жанровые мотивы, сумел передать всеобщность жизненных ситуаций и человеческих судеб. Их картины наполнены любовью к человеку, к его труду и быту, к его связи с родной землей. В 1970-е годы художники начали активно интегрировать в свое творчество наследие мировой культуры, что способствовало формированию нового художественного языка, в котором соединились традиционные формы с западными направлениями.

Ярким примером такого подхода является картина «Человек разумный» (1970–1980 гг.) Джавлона Умарбекова, где художник объединяет различные культурные символы, выражая идею взаимодействия и взаимопонимания между культурами. В его произведении «Я — человек» 1983 года можно видеть образы различных эпох: фигура Авиценны, образ Моны Лизы, Весна Боттичелли, бюсты античных ученых. Все эти элементы сливаются в едином художественном контексте, символизируя единство человеческой культуры. Композиция картины строится по принципу символического монтажа, где каждая деталь отсылает к исторической преемственности и универсальности культурных кодов. Об этом пишет М.Аграновская в своей статье [6. 3], отмечая стремление узбекских художников

70–80-х годов, таких как Дж.Умарбеков и М.Тохтаев, утвердить национальное искусство как равноправное явление в мировой культуре. Н. Ахмедова так же отмечала этот процесс [5. 142]. В своей работе «Наши кумиры» М. Тохтаев соединяет образы узбекских фехтовальщиков с персонажами картин Пабло Пикассо. Такой синтез подчеркивает диалог между восточными и западными художественными традициями, формируя новый взгляд на культурную идентичность.

Этот подход отражает изменения в мировоззрении художников и расширение их художественных горизонтов. Они стремились преодолеть границы локальности, замкнутости в рамках узконациональных традиций, воспринимая мировое искусство как ценный ресурс для своего творчества.

Рецепция мирового художественного опыта способствовала стилистическому и техническому разнообразию в работах 1970-х годов. Художники становились более открытыми к экспериментам, сочетая различные подходы и создавая оригинальные произведения, наполненные новыми философскими и культурными смыслами.

Н.Ахмедова подчеркнула, что в этот период на уровне каждой национальной школы в ее диахронный и синхронный срезы попадают новые пласты европейских, русских, советских традиций, а также расширяющийся ареал традиций Востока. Если в 60-е годы структурные связи художественного процесса определялись как «национальная школа – народные традиции», то в 70-е годы их можно определить, как «художник и эстетические системы Запада и Востока» [4. 101]. Изучение узбекской живописи 1970-х–1980-х годов актуально в контексте исследования их связи с социокультурными изменениями, сменой художественных ориентиров, что отразилось на формировании тенденций обновления жанров и их интеграции, интересе к мировым традициям и преемственностью с искусством 1920-х–1930-х годов. Дискурсивный анализ данного периода позволяет глубже анализировать художественные явления. Он выявляет связь художественных практик (техники, сюжеты, символы) с идеологическим влиянием (государственная идеология, национальные идеи, образование, религия) и культурным диалогом (западные направления, интерес к восточной культуре). Например, в творчестве Дж. Умарбекова сочетание традиций восточной миниатюры и западного искусства отражает стремление искусства к

диалогу культур. Изучение живописи Узбекистана 1970–1980-х годов позволяет глубже понять сложные процессы формирования художественной идентичности в условиях идеологического и культурного давления советской эпохи. Применение дискурсивного анализа и теории рецепции дает возможность рассматривать произведения искусства этого времени не только как отражение официальной идеологии, но и как пространство для диалога культур, поиска новых форм самовыражения и переосмысления традиций.

Особую ценность представляет обращение художников к национальному

наследию и его интерпретация через призму современных художественных практик. Это не только обогащало визуальный язык живописи, но и способствовало укреплению чувства этнокультурной принадлежности и самобытности в условиях глобализации.

Перспективы дальнейшего изучения живописи этого периода связаны с углубленным исследованием процессов рецепции и их влияния на современное искусство Узбекистана. Анализ этих процессов важен для понимания особенностей художественного развития региона и его интеграции в мировой культурный контекст.

Использованная литература

1. Махлин. В.Л. Что такое «рецепция» (к истории понятия). Лексикон культурологии. – 25 с.
2. Бахтин М.М. Собрание сочинений: в 7 т. Том 5. Работы 1940-1960 гг. Москва: «Русские словари», 1997. – 558 с.
3. Фуко М. Археология знаний / Пер. с фр. М.Б. Раковой, А.Ю. Серебряковой; вступ. ст. А.С. Колесникова. – СПб.: «Гуманитарная академия»; Университетская книга, 2004. – 416 с.
4. Ахмедова Н.Р. Живопись Центральной Азии: традиции, самобытность, диалог. – Ташкент, 2004. – С. 101.
5. Ахмедова Н.Р. Особенности развития живописи государств Центральной Азии XX века. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора искусствоведения. – Ташкент, 2003. – С. 142.
6. Аграновская М. Искусство Узбекистана: Сущность традиции и современный художественный процесс // Декоративное искусство СССР. – 1984, № 8. – С. 1-4.
7. Морозов А.И. Советская живопись 70-х годов. Некоторые грани развития. – М.: Знание, 1979. – С. 9-30.
8. Ягодковская А.Т. От образа к реальности. Духовные мир и предметно-пространственная среда в живописи 60-х-70-х гг. – М.: Советский художник, 1985. – с 184.
9. Каменский А. О смысле художественных традиций // Советское искусствознание. 1982, вып.1. – М., 1985. – С. 202-232.
10. Якимович А. Поколение 70-х годов перед лицом художественного наследия // Советская живопись-78, М. – 1980. – С. 108.

РЕЗЮМЕ. Мақола 1970–1980 йиллар Ўзбекистон рангтасвирини ретсептсия назарияси призмасидан таҳлил қилишга бағишланган. Шарқ ва Ғарб ўзаро таъсири, бадий идентификация ва маданий меросни ижодий ўзлаштириш механизмларига алоҳида эътибор қаратилади. Х.Г. Гадамер ва Г.Р. Яусс томонидан ишлаб чиқилган ретсептсия концептсиялари ҳамда ушбу давр Ўзбекистон рассомлари ижодида уларнинг намоён бўлиш хусусиятлари кўриб чиқилади.

РЕЗЮМЕ. Статья посвящена анализу живописи Узбекистана 1970–1980-х годов через призму теории рецепции. Особое внимание уделено вопросам взаимодействия Востока и Запада, художественной идентичности и механизмам творческого освоения культурного наследия. Рассмотрены ключевые концепции рецепции, разработанные Х.-Г. Гадамером и Г.Р. Яуссом, а также особенности их проявления в творчестве ведущих художников Узбекистана этого периода.

SUMMARY. The article is devoted to the analysis of the painting of Uzbekistan in the 1970s–1980s through the lens of reception theory. Particular attention is paid to the interaction between East and West, artistic identity, and the mechanisms of creative assimilation of cultural heritage. The key concepts of reception developed by H.-G. Gadamer and H.R. Jauss, as well as the features of their manifestation in the work of leading Uzbek artists of this period, are considered.

TALABALARNING RAQAMLI SAVODXONLIGINI SHAKLLANTIRISHDA KUTUBXONA RESURLARINING ROLI

Sharipova Dilbarxan Atajanovna – *katta o‘qituvchi*
O‘zbekiston davlat san‘at va madaniyat instituti Nukus filiali

Tayanch so‘zlar: raqamli savodxonlik, kutubxona resurslari, elektron kutubxona, axborot texnologiyalari, talabalar kompetensiyasi, raqamli madaniyat, oliy ta‘lim, axborotga kirish.

Ключевые слова: цифровая грамотность, библиотечные ресурсы, электронная библиотека, информационные технологии, компетенции студентов, цифровая культура, высшее образование, доступ к информации.

Key words: digital literacy, library resources, electronic library, information technologies, student competencies, digital culture, higher education, information access.

Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanib borayotgan bugungi kunda har bir shaxsning raqamli savodxon bo‘lishi zaruriy holga aylandi. Ayniqsa, oliy ta‘lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar uchun bu savodxonlik – nafaqat ta‘lim jarayonida, balki hayotning barcha sohalarida muvaffaqiyatga erishishda muhim kompetensiya hisoblanadi [4.250-253]. Raqamli savodxonlik – bu faqatgina kompyuterdan yoki internetdan foydalanish emas, balki axborotni tanlash, tahlil qilish, baholash, yaratish va xavfsiz ishlatish bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarning yig‘indisidir. Shu nuqtai nazardan qaralganda, kutubxonalar, xususan, oliy o‘quv yurtlari kutubxonalari talabalarning raqamli savodxonligini shakllantirishda muhim resurs va platforma bo‘lib xizmat qilmoqda.

Zamonaviy kutubxonalar faqatgina bosma adabiyotlarni saqlovchi joy emas, balki interaktiv axborot muhitini taklif qiluvchi, foydalanuvchilarning raqamli kompetensiyalarini oshirishga xizmat qiluvchi markazlarga aylanmoqda [10, 23-29]. Elektron kataloglar, raqamli ma‘lumotlar bazalari, ochiq kirishli resurslar va axborot xizmatlari orqali talabalar turli manbalarga tezkor kirish imkoniga ega bo‘lib, mustaqil izlanish, tahlil qilish va ijodiy ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradilar [3, 890-897]. Mazkur maqolada talabalarning raqamli savodxonligini shakllantirishda kutubxona resurslarining tutgan o‘rni, mavjud imkoniyatlar, muammolar hamda rivojlantirish istiqbollari tahlil qilinadi. Shuningdek, kutubxonalarning bu boradagi yangi vazifalari va ularni samarali amalga oshirish mexanizmlari ko‘rib chiqiladi.

Zamonaviy axborot makonida raqamli savodxonlik talabalarning asosiy raqobatbardoshlik omillaridan biriga aylanmoqda. Mazkur tadqiqotda bu savodxonlikni shakllantirishda oliy o‘quv yurtlari kutubxonalari qanday rol o‘ynayotgani, kutubxona resurslarining qamrovi va samaradorligini aniqlash maqsad

qilingan. Tadqiqotni aniq, tizimli va chuqur tahlil qilish uchun aralash metod – ya‘ni sifatli va miqdoriy yondashuvlar uyg‘unligi asos qilib olindi. Tadqiqot 2024-yil noyabr-dekabr oylarida uchta yirik oliy ta‘lim muassasasi – Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, Nukus davlat pedagogika instituti va Samarqand davlat universiteti kutubxonalarida olib borildi. Tanlov asosida har bir OTMdan 150 nafardan talaba ishtirok etdi. Ishtirokchilarning umumiy soni 450 nafar bo‘lib, ularning 60 foizi bakalavriat, 40 foizi esa magistratura bosqichida tahsil olayotgan talabalar edi. Talabalar axborot texnologiyalari, tilshunoslik, iqtisod va pedagogika kabi turli yo‘nalishlarni qamrab oldi. Tadqiqot jarayonida bir necha ma‘lumot to‘plash usullaridan foydalanildi. Avvalo, so‘rovnomalar orqali talabalarning raqamli kutubxona resurslaridan foydalanish chastotasi, ular duch kelayotgan muammolar va mavjud ko‘nikmalar o‘rganildi. So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, talabalar haftasiga o‘rtacha 4,2 soat raqamli kutubxona xizmatlaridan foydalanadi. Eng ko‘p foydalaniladigan resurslar qatoriga Google Scholar (68%), Respublika axborot kutubxona markazi (RAKM) (51%) va EBSCO (34%) kirdi. Shu bilan birga, talabalar orasida raqamli xavfsizlik (43%) va axborot tanlash ko‘nikmasi (39%) yetarli darajada rivojlanmagani aniqlandi.

Bundan tashqari, kutubxona xodimlari bilan yarim strukturalangan intervyular ham o‘tkazildi. Jumladan, har bir OTMdan to‘rt nafardan jami 12 nafar mutaxassis bilan suhbat uyushtirildi. Ular so‘nggi yillarda raqamli kutubxona xizmatlarini rivojlantirishga qaratilgan ishlar, treninglar va talabalar bilan ishlash metodikasi haqida ma‘lumot berdi. Masalan, TATU kutubxonasida 2023-yil davomida raqamli savodxonlik bo‘yicha 24 ta trening tashkil etilgan bo‘lib, har bir tadbirga o‘rtacha 20–25 nafar talaba jalb etilgan. Kontent tahlili orqali kutubxonalarning elektron resurslari, veb-saytlari va virtual xizmatlarining funk-

sionalligi baholandi. Raqamli kataloglar (Koha, ARMAT), litsenziyalangan ma'lumotlar bazalari (JSTOR, EBSCO) mavjudligi va ularga kirish qulayligi ko'rib chiqildi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, ba'zi kutubxonalar kuchli texnik platformalarga ega bo'lsa-da, foydalanuvchilarning ulardan foydalanish bo'yicha yetarli ko'nikmaga ega emasligi sezildi. Tahlil natijalari SPSS dasturi yordamida statistik metodlar (foizlar, o'rtacha ko'rsatkichlar, korrelyatsiya tahlili) asosida umumlashtirildi. Sifatli intervyu natijalari esa NVivo dasturi yordamida tematik kodlash orqali guruhlab tahlil qilindi.

Olib borilgan tadqiqot natijalari kutubxona resurslarining talabalarning raqamli savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirishdagi real o'rnini ko'rsatib berdi. Miqdoriy va sifatli tahlillar asosida raqamli kutubxona xizmatlarining talabalarga qanchalik foydali bo'layotgani, foydalanish chastotasi, mavjud muammolar va kutubxonachilarning ushbu jarayondagi ishtiroki aniqlandi. Natijalar orqali respublikadagi oliy ta'lim muassasalari kutubxonalarining raqamli infratuzilmasi va uni qanday amalga oshirayotganlik darajasi tahlil qilindi.

Tadqiqotda ishtirok etgan 450 nafar talabani 82 foizi raqamli kutubxona xizmatlaridan muntazam foydalanishini bildirgan. Ular eng ko'p foydalanadigan raqamli manbalar qatorida Google Scholar (68%), Respublika axborot kutubxona markazi (RAKM) (51%), va EBSCO (34%) kabi xalqaro va mahalliy platformalar qayd etildi. Talabalar bu resurslardan ilmiy maqolalar, o'quv materiallari, dissertatsiyalar va elektron darsliklarni izlashda foydalanishadi.

So'rovnomalarda qatnashganlarning 61 foizi kutubxona saytiga haftasiga kamida bir marta kirishini bildirgan. Biroq, foydalanuvchilarning 43 foizi raqamli xavfsizlik, 39 foizi esa axborotning ishonchligini aniqlash bo'yicha qiyinchiliklarga duch kelayotganini tan oldi. Bu esa raqamli savodxonlik ko'nikmalarining ba'zi elementlari hali to'liq shakllanmaganligini ko'rsatadi.

Yarim strukturalangan intervyular natijasida aniqlanishicha, tahlil qilingan kutubxonalar raqamli xizmatlarni taklif qilmoqda, ammo bu xizmatlardan foydalanish bo'yicha talabalar yetarli o'rgatilmagan. Masalan, TATU kutubxonasida 2023-yilda 24 ta raqamli savodxonlik bo'yicha trening o'tkazilgan bo'lsa-da, intervyu bergan kutubxonachilar ushbu mashg'ulotlarda qatnashuvchilar sonining pastligidan shikoyat qilishgan. Kontent tahlil

natijalari shuni ko'rsatdiki, ba'zi OTM kutubxonalarida zamonaviy tizimlar (masalan, Koha, ARMAT, elektron kataloglar) joriy etilgan bo'lsa-da, foydalanuvchi interfeysi oddiy talaba uchun yetarlicha qulay emas. Shu bilan birga, mavjud elektron resurslar soni va ularning sifati oliy ta'lim muassasalari kesimida keskin farqlanadi: ayrim universitetlarda JSTOR, Springer kabi global platformalarga obuna mavjud bo'lsa, boshqalarida bu imkoniyat cheklangan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kutubxona resurslari talabalarning raqamli savodxonligini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Biroq, raqamli axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, ma'lumotlar oqimining ortib borishi va talabalar ehtiyojlarining murakkablashuvi bu resurslardan foydalanishda bir qator yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, kutubxonalar endilikda faqat ma'lumot saqlovchi emas, balki raqamli kompetensiyalarni rivojlantiruvchi faol ishtirokchiga aylanishi lozim.

Tadqiqot jarayonida aniqlangan faktlar raqamli savodxonlik tushunchasining faqatgina texnik ko'nikmalar bilan cheklanmasligini ko'rsatdi. Raqamli savodxonlik deganda – axborotni izlash, tahlil qilish, tanlash, baholash va xavfsiz foydalanish qobiliyatlari tushuniladi. Ushbu ko'nikmalarni shakllantirishda kutubxonalar axborot manbalarini taqdim etish bilan birga, talabalarga metodik ko'mak ham ko'rsatishi zarur. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, aksariyat talabalar kutubxona saytlariga kirish imkoniyatiga ega bo'lsalar-da, ulardagi ma'lumotlardan to'g'ri foydalanish, kerakli manbalarni topish va tanlashda qiynalishmoqda. Bu esa kutubxonalarning raqamli resurslardan foydalanishga oid maxsus trening va seminarlar o'tkazish zaruratini yuzaga keltiradi. Taqqoslash uchun, xorijiy tajribalarda, xususan, AQSh va Buyuk Britaniyada, universitet kutubxonalari muntazam ravishda «**information literacy workshops**» va «**digital skills clinics**» tashkil qiladi. Ushbu faoliyatlar orqali talabalar mustaqil izlanish olib borish, plagiatdan saqlanish va ilmiy manbalarni to'g'ri iqtibos keltirish kabi ko'nikmalarni egallaydi.

Mahalliy kutubxonalar esa, afsuski, bu yo'nalishda hali boshlang'ich bosqichda. Ko'pgina kutubxonalar texnik resurslarga ega bo'lsa-da, inson resurslari – ya'ni raqamli savodxonlikni o'rgata oladigan malakali xodimlar soni kam. Bundan tashqari, axborot-kutubxona platformalarining foydalanuvchiga qulayligi (user-friendliness) ham dolzarb masala. Bu borada foydalanuvchi tajribasini (UX) o'rganishga, sayt

dizaynini soddalashtirishga va ko'rsatma videodarsliklar yaratishga ehtiyoj bor. Shuningdek, kutubxona-resurs markazlari hamda akademik fakultetlar o'rtasida integratsiya yetarlicha yo'lga qo'yilmagan. Bu esa talabaning bilim olish jarayonida kutubxona resurslaridan foydalanishini ikkilamchi holga tushirib qo'ymoqda. Raqamli savodxonlikni real shakllantirish uchun kutubxona faoliyati o'quv dasturlariga bevosita integratsiya qilinishi lozim. Masalan, fan doirasida majburiy kutubxona topshiriqlari, elektron manbalarni izlashga asoslangan vazifalar kiritilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, kutubxona resurslarining raqamli savodxonlikni rivojlantirishdagi roli shubhasizdir, ammo bu resurslarning samaradorligi kutubxonalarning metodik, texnologik va pedagogik tayyorgarligiga bevosita bog'liq. Zamonaviy kutubxonalar faqat xizmat ko'rsatuvchi emas, balki o'rgatuvchi va yo'naltiruvchi markaz sifatida faoliyat yuritishi zarur. Bu esa davlat siyosati, OTM rahbariyati va kutubxona xodimlarining uzviy hamkorligi asosida amalga oshishi mumkin. Kelajakda ushbu yo'nalishda innovatsion yondashuvlar, tajriba almashinuvi va milliy strategik dasturlar orqali sifatli natijalarga erishish mumkin bo'ladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, zamonaviy kutubxona resurslari talabalarning

raqamli savodxonligini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Elektron kutubxonalar, raqamli ma'lumotlar bazalari, ochiq ta'lim resurslari va boshqa raqamli axborot vositalari yordamida talabalar axborotni izlash, saralash, baholash va undan samarali foydalanish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Biroq bu jarayon samaradorligini ta'minlash uchun kutubxonalar faqat axborot manbai emas, balki raqamli kompetensiyalarni shakllantiruvchi ta'limiy muhit sifatida faoliyat yuritishi lozim. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, talabalar raqamli vositalardan foydalanishda texnik imkoniyatlarga ega bo'lsalar-da, ulardan to'g'ri va tanqidiy foydalanish borasida hali yetarli bilim va ko'nikmaga ega emaslar. Shu sababli kutubxonalar tomonidan raqamli savodxonlik bo'yicha maxsus dasturlar, treninglar va maslahat xizmatlarini yo'lga qo'yish zarurati mavjud. Bundan tashqari, kutubxona xodimlarining o'zlari ham raqamli kompetensiyalar bo'yicha muntazam malaka oshirib borishlari kerak. Umuman olganda, raqamli savodxonlikni rivojlantirishda kutubxona resurslari yetakchi omillardan biri bo'lib, ularni to'g'ri tashkil etish va samarali yo'naltirish orqali talabalarning zamonaviy axborot muhitida mustaqil, ongli va tanqidiy fikrlovchi shaxs sifatida shakllanishiga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Byundyugova Tatiana V., Anna V. Babikova, and Elena V. Kornienko. «Formation and development of digital literacy of the population based on visualization technologies». *International Journal of Media and Information Literacy* (2021). 6.1.- 57-65.
2. Inamdar Sayed Ahmed. «The role of libraries in promoting digital literacy in the 21st century.» *Journal of emerging technologies and innovative research (JETIR)* (2021)8.8.- 502-505.
3. Kosimova Nargiza Dilmuratovna. «Kitoblar va ularning universitetda ta'lim madaniyatini shakllantirishga tasiri». *American journal of education and learning*. (2025)3.4.- 890-897.
4. Inamova Dilfuzaxon. «Oliy ta'lim talabalari va ularning axborot manbalariga bo'lgan ehtiyoji». *Qo'qon universiteti Xabarnomasi* (2024)13. 250-253b.
5. Ikromov Muxammad-Anasxon Hakimjon o'gli. «Talabalarning mustaqil o'quv faoliyatida raqamlashtirilgan ta'lim resurslaridan foydalanish texnologiyali». *OrientalArtandCulture*. (2024).
6. Акулина Светлана Владимировна, Елена Валерьевна Петухова. «Роль вузовской библиотеки в формировании информационной грамотности и компетенции в процессе подготовки специалистов». *Вестник Российского университета кооперации*. (2014).4 (18).- 70-76с.
7. Ильинец Д.В. «Роль библиотек в формировании цифровой культуры». *Формирование электронной культуры в процессе непрерывного образования: проблемы и перспективы*. 2016.
8. Кожогелдиева Мээрим Абдыкалыковна, Туйгун Муктарович Бектуров. «Развитие информационной грамотности студентов в эпоху цифровых технологий». *Эпоха науки*. (2024).
9. Слепнёва В. В. «Роль научной библиотеки в формировании информационной грамотности». *Библиотечно-информационный дискуссионный журнал*. (2022)1.1.- 23-29с.

REZYUME. Ushbu maqolada zamonaviy kutubxona resurslarining talabalarning raqamli savodxonligini shakllantirishdagi o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalar tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan hozirgi davrda talabalarning axborotni izlash, tanlash, baholash va undan samarali foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish ta'limning muhim vazifalaridan biriga aylangan. Tadqiqotda oliy

ta'lim muassasalaridagi kutubxonalarining elektron resurslardan foydalanish holati, kutubxonachilarning raqamli savodxonlikni rivojlantirishdagi ishtiroki, shuningdek mavjud infratuzilmaning samaradorlik darajasi o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kutubxona resurslaridan maqsadli va tizimli foydalanish orqali talabalarning raqamli kompetensiyalarini samarali shakllantirish mumkin. Maqola yakunida muammoni bartaraf etish bo'yicha amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье проанализирована роль и значение современных библиотечных ресурсов в формировании цифровой грамотности студентов. В условиях стремительного развития цифровых технологий умение студентов находить, оценивать и эффективно использовать информацию становится одной из важнейших задач образования. В исследовании рассматривается использование электронных ресурсов в библиотеках высших учебных заведений, участие библиотекарей в развитии цифровой грамотности, а также эффективность существующей инфраструктуры. Результаты исследования показывают, что целенаправленное и системное использование библиотечных ресурсов способствует формированию цифровых компетенций у студентов. В заключение статьи представлены практические рекомендации по решению выявленных проблем.

SUMMARY. This article analyzes the role and importance of modern library resources in developing students' digital literacy. In the context of rapidly evolving digital technologies, the ability of students to search, evaluate, and effectively use information has become one of the key educational objectives. The study examines the use of electronic resources in higher education libraries, the involvement of librarians in promoting digital literacy, and the efficiency of the current infrastructure. The findings show that systematic and targeted use of library resources can significantly enhance students' digital competencies. Practical recommendations for addressing the identified challenges are proposed at the end of the article.

JÁMIYETLIK-GUMANITAR PÁNLER

O'ZBEK XALQ OG'ZAKI IJODI VA UNING TARIXIY ILDIZLARI

Bekmuratova Miyrigul Erbayevna – o'qituvchi
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali

Tayanch so'zlar: o'zbek xalq og'zaki ijodi, ertaklar, dostonlar, maqollar, tarixiy ildizlar, xalq tafakkuri, milliy ma'naviyat, folklor.

Ключевые слова: узбекское народное устное творчество, сказки, эпосы, пословицы, исторические корни, народная мысль, национальная духовность, фольклор.

Key words: uzbek folk oral art, fairy tales, epics, proverbs, historical roots, folk thought, national spirituality, folklore.

Kirish. O'zbek xalqining ko'p asrlik tarixiy-madaniy taraqqiyoti davomida shakllangan og'zaki ijodi xalq tafakkuri, dunyoqarashi, axloqiy qarashlari va estetik didining yorqin ifodasidir. Og'zaki ijod namunalari – ertaklar, dostonlar, maqollar, topishmoqlar va afsonalar – xalqning og'zaki nutqiy merosi sifatida avloddan-avlodga o'tib kelmoqda va milliy o'zlikni anglashda muhim rol o'ynaydi. Bu asarlar orqali o'zbek xalqining qadimiy tarixiy ildizlari, urf-odatlari, qadriyatlar va orzu-umidlari aks etadi. Mazkur maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodining asosiy janrlari, ularning mazmuni va tarbiyaviy ahamiyati bilan bir qatorda, uning tarixiy ildizlari va shakllanish bosqichlari tahlil qilinadi. Tadqiqot og'zaki ijodning o'tmish va bugungi kun o'rtasidagi bog'liqligini ochib berishga qaratilgan.

Xalq og'zaki ijodi - bu xalq orasida og'zaki shaklda yaratilgan, asrlar davomida avloddan-avlodga o'tgan badiiy ijod mahsulidir. U xalqning hayoti, mehnati, urf-odatlar va orzu-umidlarini aks ettirib, bevosita xalq orasida tarqaladi va ko'pincha muallifi noma'lum bo'ladi. Xalq og'zaki ijodining asosiy xususiyati uning kollektiv yaratilishi va xalq ijodkorligi mahsuli bo'lishidir. Har bir avlod o'z davrining ma'naviy ehtiyojlariga qarab ushbu asarlarni boyitib, yangi shakllar bilan to'ldirgan [4.196-198].

O'zbek xalq og'zaki ijodi quyidagi asosiy turlarga bo'linadi:

• **Ertaklar** – bolalarni tarbiyalashda muhim vosita bo'lgan badiiy hikoyalar.

• **Dostonlar** – tarixiy yoki afsonaviy qahramonlarning jasorati va vatanparvarligini kuylovchi yirik epik asarlar (masalan,

«Alpomish», «Go‘ro‘g‘li»). **Maqollar va matallar** – xalqning hayotiy tajribasini qisqa va mazmunli iboralar orqali ifodalovchi badiiy shakllar.

• **Topishmoqlar** – bilimi va tafakkurini rivojlantiruvchi badiiy ifodalar.

• **Afsonalar va rivoyatlar** – tarixiy shaxslar yoki tabiiy hodisalar haqida shakllangan badiiy hikoyalar.

• **Lapar, termalar, qo‘shiqlar** – xalq og‘zaki ijodining musiqiy janrlari bo‘lib, turmush tarziga bog‘liq holda kuylanadi [1.13-18].

Har bir janr xalqning dunyoqarashi, axloqiy me‘yorlarini ifoda etadi va o‘zbek tilining boyligini ko‘rsatadi.

O‘zbek xalq og‘zaki ijodi uzoq tarixiy jarayonlar natijasida shakllangan bo‘lib, uning ildizlari qadimiy turkiy xalqlarning madaniy merosi bilan chambarchas bog‘liqdir. Og‘zaki ijodiy an‘analar o‘zbek xalqining tarixi, ijtimoiy-siyosiy hayoti, diniy e‘tiqodlari va urf-odatlarini asosida rivojlanib kelgan. Qadimgi turkiy davr og‘zaki ijodining shakllanishida muhim bosqichlardan biri bo‘lib xizmat qilgan. Miloddan avvalgi davrlarga oid tosh bitiklar, Orxon-Yenisey yozuvlari va qadimiy dostonlar – bu davr og‘zaki ijodining ilk shakllari haqida ma‘lumot beradi. Bu asarlar orqali ajdodlarimizning dunyoqarashi, e‘tiqodi, vatanparvarligi va ijtimoiy munosabatlari haqida tasavvur hosil qilish mumkin [2.346-348].

Islom dini kirib kelishi bilan xalq og‘zaki ijodida diniy-mistik motivlar, axloqiy tarbiya, sabr-toqat, halollik, adolat kabi tushunchalar keng o‘rin oldi. Tasavvuf ta‘siri natijasida xalq orasida hikmatli so‘zlar, dostonlar va pand-nasihat ohangidagi asarlar paydo bo‘ldi. Jumladan, “Yusuf va Zulayho”, “Layli va Majnun” kabi dostonlar xalq og‘zaki ijodi va yozma adabiyot sintezi sifatida shakllandi. O‘rta asrlarda yashab ijod qilgan shoir va donishmandlar – Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, Lutfi kabi allomalar ijodida xalq og‘zaki ijodining motivlari keng aks etgan. Bu esa og‘zaki va yozma adabiyot o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ko‘rsatadi. Shu jihatdan qaraganda, xalq og‘zaki ijodi faqatgina og‘zaki shaklda emas, balki yozma adabiyotga ham katta ta‘sir ko‘rsatgan. Shuningdek, o‘zbek xalqining turmush tarzi, chorvachilik, dehqonchilik, hunarmandchilik kabi faoliyat turlari ham og‘zaki ijodning shakllanishi va rivojlanishida muhim omil bo‘lgan. Ayniqsa, ko‘chmanchi va yarim-ko‘chmanchi hayot tarzining o‘ziga xos tafakkuri ertaklar va dostonlarda yaqqol ko‘zga tashlanadi. Tarixiy jarayonlar – istilolar, siyosiy o‘zgarishlar, xalqning ozodlik kurashlari ham og‘zaki ijodda

aks etgan. Masalan, “Go‘ro‘g‘li” dostonida xalqning ozodlik va adolat uchun kurashi kuylanadi. Bu asarlar xalqning ruhiy holati, qarashlari va orzu-intilishlarini ifoda etuvchi badiiy hujjatlar sifatida qadrlanadi.

Demak, o‘zbek og‘zaki ijodi chuqur tarixiy ildizlarga ega bo‘lib, u xalqning ko‘p asrlik tajribasi, e‘tiqodi va madaniyatining ajralmas qismi sifatida shakllangan. Bu meros bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan va milliy o‘zlikni anglashda muhim omil bo‘lib qolmoqda.

Xalq og‘zaki ijodi nafaqat badiiy-estetik qiymatga ega, balki u xalqning tafakkuri, dunyoqarashi, hayot falsafasi va ma‘naviy dunyosining yorqin ifodasidir. Har bir og‘zaki asar – ertak, doston, maqol yoki topishmoq – xalqning ko‘p asrlik tajribasi, aqliy mulohazalari va axloqiy qadriyatlarini mujassamlashtirgan o‘ziga xos badiiy manbadir. Avvalo, og‘zaki ijod xalq tafakkurining bevosita mahsuli sifatida, uni shakllantirish va rivojlantirishda muhim vosita bo‘lgan. Maqollar va matallar orqali xalq hayotda to‘plagan tajribalarini qisqa, lo‘nda va mazmunli shaklda ifoda etgan. Masalan, “El bilan maslahat – elakdan o‘tgan g‘alla” kabi maqollar xalqning ijtimoiy ongida mas‘uliyat, birlik va oqilona fikr yuritishga bo‘lgan e‘tiborini ko‘rsatadi.

Dostonlar xalqning tarixiy xotirasi, qahramonlik va vatanparvarlik tuyg‘ularining ifodasi sifatida alohida o‘rin tutadi. “Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li” kabi dostonlar xalq qahramonining namunasi orqali erkinlik, sadoqat, jasorat, vaf o‘z kabi ma‘naviy qadriyatlarni tarannum etadi. Ushbu asarlar nafaqat badiiy, balki tarbiyaviy jihatdan ham bebaho manbadir. Topishmoq va latifalar orqali esa xalq o‘z tafakkurini, kuzatuvchanligini, hazilkashligini, til boyligini namoyon etgan. Ayniqsa, topishmoqlar mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda, bolalar tafakkurini o‘stirishda keng qo‘llanilgan. Og‘zaki ijod milliy o‘zlikni anglashda va yosh avlodga milliy g‘urur, tarixiy xotira, urf-odat va qadriyatlarga sadoqatni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu jihatdan og‘zaki ijod nafaqat madaniy meros, balki tarbiyaviy vosita sifatida ham dolzarb ahamiyatga ega. Shunday qilib, o‘zbek xalq og‘zaki ijodi xalq tafakkuri va ma‘naviyatining ajralmas qismi bo‘lib, unda xalqning o‘tmishi, buguni va orzu-umidlari uyg‘unlashgan. Bu asarlar orqali o‘zbek xalqi o‘z ruhiy dunyosini, axloqiy qarashlarini va jamiyatga bo‘lgan munosabatini avloddan-avlodga yetkazib kelmoqda.

Zamonaviy davrda og‘zaki ijod o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan va yosh avlodga milliy qadriyatlarni yetkazishda muhim rol o‘ynaydi. Texnologiyalar rivojlanishi bilan og‘zaki ijod

yangi shakllarda, masalan, ijtimoiy tarmoqlarda, televideniya va san'atda mavjud. Og'zaki ijodning zamonaviy tadqiqi uning tarixiy ildizlari, evolyutsiyasi va xalq tafakkuridagi o'rni bilan shug'ullanadi. O'zbekiston ilmiy muassasalari og'zaki ijodni to'plamoqda va tadqiq qilmoqda, bu esa uning saqlanishi va yoshlar orasida qadrlanishini ta'minlaydi. Og'zaki ijodning raqamli shakllarda saqlanishi va xalqaro miqyosda targ'ib qilinishi bugungi kunda dolzarb masalalardandir. Zamonaviy ta'lim tizimida ham og'zaki ijodning ahamiyatini oshirish zarurati mavjud.

Xulosa. O'zbek xalq og'zaki ijodi xalqning madaniy merosi, tarixiy xotirasi va ma'naviy qadriyatlarini ifodalovchi bebaho merosdir.

Og'zaki ijodning janrlari – ertaklar, dostonlar, maqollar, topishmoqlar va afsonalar xalq tafakkuri va dunyoqarashini aks ettiradi, xalqni birlashtiruvchi va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Zamonaviy davrda og'zaki ijodning saqlanishi, rivojlanishi va tadqiqi muhim ahamiyatga ega bo'lib, uning raqamli shakllarda saqlanishi va ommalashuvi xalqning milliy o'zligini mustahkamlashda muhim vosita bo'ladi. Og'zaki ijodning zamonaviy tadqiqoti uning tarixiy ildizlari va bugungi kunda o'z rolini davom ettirishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, og'zaki ijod yosh avlodga yetkazilishida ta'lim va ilmiy-tadqiqot ishlarining roli katta bo'lib, uning o'rni va ahamiyatini oshirish zarurati mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boltaboyev I.I. (2024). O'zbek o'zligi va teatr: folklorning o'rni va ifodasi. *Oriental Art and Culture*, 5(6), 13-18.
2. ERGASHOVA B. (2025). O'zbek folklorshunosligining tarixi va taraqqiyoti. *News of the NUUZ*, 1(1.1), 346-348.
3. Jarasbayev N. (2021). O'zbek folklorshunosigi, tarixi va uning adabiyotdagi o'rni. *Academic research in educational sciences*, 2(5), 1325-1331.
4. Gulnoza X. (2024). Folklor janrlarining bugungi kunda o'rganilishi. *Scientific approach to the modern education system*, 3(31), 196-198.
5. Panjiyev Q. (2024). O'zbek xalq qo'shiqchilik ijodi tasnifi (Folklor-etnografik ansambllar). *Nordic_Press*, 2(0002).

REZYUME. O'zbek xalq og'zaki ijodi - xalqning tarixiy xotirasi, madaniy merosi va ma'naviy qadriyatlarini ifodalovchi badiiy ijod mahsulidir. U xalq hayoti, urf-odatlarini, orzu-umidlari va axloqiy qarashlarini aks ettiradi. Xalq og'zaki ijodi kollektiv yaratilgan bo'lib, avlodlar o'rtasida uzviy bog'lanish orqali bugungi kunda saqlanib kelmoqda. O'zbek og'zaki ijodining turli janrlari, masalan, ertaklar, dostonlar, maqollar, topishmoqlar va afsonalar xalq tafakkurining boyligini, tilning ifodalovchi imkoniyatlarini ko'rsatadi. Zamonaviy davrda og'zaki ijodning ahamiyati oshib, u milliy o'zlikni saqlash va rivojlantirishda muhim vosita bo'lib qolmoqda.

РЕЗЮМЕ. Узбекское народное устное творчество - это продукт художественного творчества, отражающий историческую память, культурное наследие и духовные ценности народа. Она отражает жизнь народа, его обычаи, надежды и нравственные взгляды. Устное народное творчество создано коллективно и сохраняется на сегодняшний день благодаря неразрывной связи между поколениями. Различные жанры узбекского устного творчества, такие как сказки, эпосы, пословицы, загадки и легенды, демонстрируют богатство народного мышления и выразительные возможности языка. В современную эпоху значение устного творчества возросло, и оно остается важным инструментом в сохранении и развитии национальной идентичности.

SUMMARY. Uzbek oral folk art is a product of artistic creation, representing the historical memory, cultural heritage, and spiritual values of the people. It reflects the life, customs, hopes, and moral views of the people. Folklore was created collectively and is preserved today through the interconnectedness of generations. Various genres of Uzbek oral art, such as fairy tales, epics, proverbs, riddles, and legends, demonstrate the richness of folk thought and the expressive potential of language. In the modern era, the importance of oral creativity has increased, and it remains an important tool for preserving and developing national identity.

BILIMLENDIRIW TARAWINA TIYISLI SOCIALLIQ TARMAQLARDIN RAWAJLANIW BASQISHLARI

Dauletmuratov Taxir Piratdinovich – oqitwshu

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat instituti Nókis filiali

Tayanch so'zlar: jurnalistika, axborot, ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy kommunikatsiya vositalari, internet, video tasvir, audio yozuv, foto tasvir, muloqot vositasi, veb-sayt.

Ключевые слова: журналистика, информация, социальные сети, средства массовой коммуникации, интернет, видеозапись, аудиозапись, фотография, средство общения, веб-сайт.

Key words: journalism, information, social networks, mass communication media, internet, video recording, audio recording, photography, communication tool, website.

Búgingi kúnde internet betleri, socialliq tarmoqlar, túrli shólkem hám mákemelerdin rásmiy saytı júdá jedellesip baratırǵanı quwandırarlı jaǵday. Bul hámmege óz pikirin, kózqarasın aytıw ushın júdá erkin maydan wazıypasın atqarmaqta. Degen menen, socialliq tarmoqlar tuwalı kóbinese unamsız tásiri haqqında kóp ayıladı, biraq olardıń ruwxıy salamatlıq ushın paydalı táreplerin de itibardan shette qaldırmawımız kerek. Durıs paydalanılǵanda, socialliq tarmoqlar turmısımızdı jáne de bayıtıwı hám ruwxıyılıǵımızǵa unamlı tásir kórsetiwi múmkin. Bul nelerde kórinedi?

Socialliq tarmoqlar bizge dúnyanın hár qıylı múyeshlerindegi doslarımız, shańaraq aǵzalarımız hám kásipleslerimiz benen baylanısp turıw imkaniyatın beredi. Bul ásirese, uzaq aralıqlarda jasaytuǵın jaqınlarımız benen sóylesiw ushın júdá qolaylı. Jańa adamlar menen tanısıw hám ózimizge uqsas qızıǵıwshılıqlarǵa iye bolǵanlar menen pikirlesiw imkaniyatın da jaratadı. Hár qıylı maǵlıwmatlar, jańalıqlar hám bilimler alıw ushın ájayıp dárek bolıp xızmet etedi. Qızıqlı toparlar hám betlerge aǵza bolıw arqalı biz ózimizdi qızıqtırǵan tarawlardaǵı jańalıqlardan xabardar bolıwımız, bilimlerimizdi arttırıwımız hám jańa kónlikpelerdi iyelewimiz múmkin. Jáne socialliq tarmoqlar óz pikirlerimizdi, sezimlerimizdi hám dóretiwshilik jumıslarımızdı basqalar menen bólisiw imkaniyatın beredi. Bul bolsa ózimizdi kórsetiwge, dóretiwshilik potencialımızdı rawajlandırıwǵa hám ózimizge bolǵan isenimdi arttırıwǵa járdem beredi.

Búgingi kúnde socialliq tarmoqlar turmısımızǵa tereń kirip barıp, jámiyettin hár bir tarawlardaǵı maǵlıwmatlardı hám jańalıqlardı tarqatıw baǵdarındaǵı áhmiyetli qural bolıp xızmet etpekte. Sonı aytıp ótiw orınlı, búgingi kúnde bilimlendiriw tarawındaǵı mákemelerde socialliq tarmoqlardıń payda bolıwı hám qalıplesiwi, málimleme-kommunikaciya texnologiyaları (AKT)ńın rawajlanıwı hám internettin áhmiyeti artıp barıwı menen baylanıslı.

Házirgi waqıtta socialliq tarmoqlar bilimlendiriw mákemelerinde maǵlıwmatlardı tarqatıw, oqıtıw, úyreniw hám oqıwshı-studentler menen baylanıs ornatiwda áhmiyetli quralǵa aylandı.

Sonı aytıp ótiw orınlı, socialliq tarmoqlar 2000-jıllardıń aqırı hám 2010-jıllarda mákeme, shólkemlerde keń qollanıla basladı. Veb-platformalar, socialliq tarmoqlar hám onlayn baylanıs quralları, yaǵnıy Veb-sayt, Facebook, Twitter, Instagram, Telegram, YouTube, LinkedIn hám Google Classroom sıyaqlı platformalar mákeme, shólkemlerde nátiyjeli qollanıla basladı.

Ásirese, socialliq tarmoqlardıń bilimlendiriw mákemelerinde keń túrde qollanılıwı studentler hám oqıtıwshılar arasında maǵlıwmat almasıwdı ánsatlastırdı. Kanallar hám toparlar arqalı oqıw materialları, tapsırmalar, jańalıqlar hám xabarlardı tez tarqatıw imkaniyatın jarattı. Onlayn videolar, webinarlar, sabaqlar arqalı oqıtıwdıń onlayn forması keńeydi. YouTube, Telegram kanalları hám videokonferenciya arqalı aldınnan belgilengen rejeler hám baǵdarlamalar tiykarında bilimler tarqatıldı. Kóplegen joqarı bilimlendiriw mákemeleri internet arqalı oqıw kursları, lekciya hám virtual sabaqlardı shólkemlestiriwge kiristi. Bárshemizge málim, bul ásirese, pandemiya dáwirinde jáne de áhmiyetli boldı.

Socialliq tarmoqlar arqalı joqarı oqıw orınları studentleri arasındaǵı baylanıstın jańa túrlerin jarattı. Máselen, oqıtıwshılar studentlerdin sorawlarına juwap beriw, internettegi pikir-talaslarda qatnasıw yamasa sabaq hám seminarlardı onlayn tárizde shólkemlestiriw arqalı olar menen turaqlı baylanıs ornattı. Sonday-aq, socialliq tarmoqlar bilimlendiriw mákemelerine alınǵan maǵlıwmatlardı jáne de janlandırıwǵa járdem beredi. Webinarlar, onlayn kurslar hám master-klass járdeminde studentlerge jańa bilim hám kónlikpelerdi úyreniwge imkaniyat tuwıladı.

Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabinetiniń 2006-jıl 22-sentyabrdegi 203-sanlı «Mámleketlik hám xojalıq basqarıw uyımlarınıń

jámiyetshilik penen baylanısların rawajlandırıw ilajları haqqında»dı qararı tiykarında hákimiyat, ministrlik, mákeme hám shólkemlerde Málimleme xızmeti – Baspasóz xatkeri lawazımı engizildi. Olar internet tarmağında mákemeniń veb-resursların shólkemlestiriw hám olardıń nátiyjeli jumısın jolǵa qoyıw, ǵalaba xabar quralları arqalı mákemeniń jumısı haqqında jámiyetshiliktiń unamlı pikirlerin qalıplestiriw, orınlarda sociallıq-ekonomikalıq hám siyasiy reformalar procesin qalıs júrgiziw boyınsha jumıslar alıp bara basladı.

Nátiyjede búgingi kúnde hár bir mákemede málimleme xızmeti jolǵa qoyıldı. Atap aytqanda: Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarı bilimlendiriw, ilim hám innovaciyalar hám Mektepke shekemgi hám mektep bilimlendiriw ministrliğiniń, JOOLarı, hákimlikler, sonday-aq, Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesi hám Ministrler

Keńesiniń sociallıq tarmaqlarında bilimlendiriwge tiyisli jańalıqlar turaqlı túrde jarıtılıp barılmaqta.

Juwmaqlap aytqanda, sociallıq tarmaqlardıń hám unamlı, hám unamsız tárepleri bar. Áhmiyetlisi, olardan sanalı túrde paydalanıw hám waqıttı sheklew. Ulıwma paydalanbaytuǵınlar da bar, olarǵa óziniń real turmısı qızıǵıraq, bálkim onlayn turmısı barlarǵa ǵuman menen qarawı da múmkin. Bular insanniń maqsetine qaray islenetuǵın individual tańlawlar, birin durıs, birin nadurıs dewge biziń haqımız joq. Biraq, qánige sıpatında unamlı tárepleri haqqında maǵlıwmat beriwdi lazım kórdim.

Eger siz sociallıq tarmaqlardan durıs paydalansańız, olar ómirińizdi túrli reńler qosıp bayıtıwı hám ruwxıy salamatlıǵıńızǵa unamlı tásir kórsetiwi múmkin.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Mirziyoyev Sh. Matbuot va ommaviy axborot vositalari xodimlariga yo'llagan tabrigi. 2017-yil 27-iyul.
2. Мо'минov F.A. Журналистика ijtimoiy institut sifatida. – T.: Universitet, 1998.
3. Прохоров Е.П. Журналистика. Государство. Общество. – М., 1996.
4. Xudoyqulov M. Ommaviy axborot vositalari nazariyasi. – T.: Universitet. 1999.
5. Qozoqboev T.M., Xudoyqulov M. Журналистика. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – T., 2009.
6. URL: Ijtimoiy tarmoqlarning paydo bo'lishi. <https://imomtermiziy.uz/uz/news/279> (ko'rilgan sana 16.02.2023)
7. Muminov F.A., Bekbawliev D.O hám basqalar. Журналистика hám ǵalaba kommunikaciya tiykarları. Sabaqlıq. – T.: «Yosh avlod matbaa». 2021. –V. – 196.
8. URL: Yoshlarning ijtimoiy tarmoklar orqali mamlakat imijini oshirishdagi roli. <https://beruniyalimov.uz/archives/705>

REZYUME. Maqolada ta'lim tizimiga oid ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanish boshqichlari, uning jamiyat rivojlanishidagi o'rni ham da ahamiyati o'rganilgan. Shuningdek, bugingi kundagi ijtimoiy tarmoqlarning xususiyatlaridan kelip chiqib, ularning turlari ko'rsatib berilgan.

РЕЗИЮМЕ. В статье рассматриваются этапы развития социальных сетей в системе образования, их роль и значение в развитии общества. Также на основе характеристик современных социальных сетей представлена их виды.

SUMMARY. The article examines the stages of development of social networks in the education system, their role and significance in the development of society. Based on the characteristics of modern social networks, their classification and types are also presented.

LIRIKALÍQ KESHIRMENI POETIKALÍQ QURALLAR ARQALÍ SÁWLELENDIRIW USÍLLARÍ

S.U.Fayzullaeva – *filologiya ilimleri boyınsha filofofiya doktori (PhD)*
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat instituti Nókis filiali

Tayanch so'zlar: lirik kechinma, poeziya, lirik qahramon, she'r, ichki forma.

Ключевые слова: лирическое возбуждение, поэзия, лирический герой, стихотворение, внутренняя форма.

Key words: lyrical excitement, poetry, lyrical hero, poem, inner form.

Lirikalıq keshirmeni poetikalıq qurallar, yaǵnıy, kórkem súwretlew quralları arqalı jetkerip beriw barlıq xalıqlar ádebiyatında áyyem zamanlardan berli qalıplesken dástúriy usıl

esaplanadı. Ádebiyattanıwda kórkem sóz poetikasın úyreniw máselesi Aristoteldiń «Poetika»sinan baslap búgingi kúнге shekem dawam etip kelmekte. Rus, ózbek, qazaq, túrkmen

ádebiyattanıw ilimlerinde belgili jazıwshı-shayırlardıń kórkem sóz poetikasın izertlew jumısları alıp barıldı.

Qaraqalpaq ádebiyattanıw ilimi de bul másele boyınsha salmaqlı ilimiy izertlew jumıslardı ámelge asırdı. Bul izertlew predmeti ilimpazlar S.Axmetov, Q.Sultanov, K.Mámбетov, K.Xudaybergenov, S.Bahadırova, Q.Muratbaev, G.Esemuratov, Q.Járimбетov, Q.Orazımbetov, P.Nurjanov, B.Genjemuratov hám basqalardıń ilimiy miynetlerinde ornı aldı. Kórkem sóz poetikasınıń shıǵarma kórkemligin támiyinlewdegi funkciyaları zamanagóy ilim jetiskenlikleri tiykarında úyrenildi. Bul óz nábwetinde, házirgi qaraqalpaq poeziyasında kórkem súwretlew qurallarınıń qollanıwı hám olarda ishki keshirmeni jetkeriwde shayır ózinsheligi tiykarında úyreniwge jol ashadı.

Shayır menen ekinshi shayırdıń arasındaǵı pariq onıń az ya kóp jazǵanlıǵında emes, bálki ózinen aldınǵılargá qaraganda qanshelli dárejede jańalıq ashıwı, janlıq múmkinshiligin kóbeytiwi, obraz jasaw usılınıń ayrıqshalıǵı, dártli sezim hám sóz saplaw usılları tiykarında ayrıqsha kózge taslanadı.[1.116.]

Házirgi qaraqalpaq poeziyasında biz tallawǵa tartqan shayırlar dóretiwshiliginiń sapa dárejesin belgileytuǵın troplardıń ayrıqsha kózge taslanatuǵın túri bul – **metaforalar**.

Shayır P.Mirzabaeva óz ishki keshirmelerin metaforalıq usılda kórkem jetkeriw ushın kóbirek izlenisler alıp barıp jańa metaforalardı qollanıp barǵanlıǵı seziledi. Turmıstıń barlıq tarawlarınan metforalıq sıpatqa iye detallardı óz lirikalarında qollanıwǵa háreket etedi. Máselen, onıń «Házir bir-bir esleymen: waqıt» dep baslanatuǵın qosıǵında mınaday metafora qollanıladı:

Kewil **arxivime** tirkelip

Bul waqıya qaldı alıslap. [2.50-51.]

Qosıqta shayır balalıq hám jaslıq máwritlerin esleydi. Sol dáwirlerdegi biyǵam balalıqtıń tatlı demleri, ómirge dáslepki qoyıp atırǵan qádemleri haqqındaǵı keshirmeleri beriledi. Shayır mine usı ótken demlerdiń qálbinde máńgi saqlanıp qalıwın kórsetiw ushın «arxiv» metaforasınan paydalanadı. Arxiv tuwrı mánisinde hújjetler saqlanatuǵın ornı. [3.103.] Shayır kewiline jaqın esteliklerdi, eslewlerdi umıtpaslıǵın ańlatıw ushın onı «arxiv» metaforası menen beredi. Qálegen arxivlerde hújjetlerdiń isenimli saqlanıwı shayır kewlindegi umıtilmas hádiyselerge kóshirilip súwretlenedi.

Sonday-aq, shayırdıń «Ulım...» qosıǵında mınaday qatarlardı oqıymız:

Adamlardıń qálbindegi **butifostan**

oǵırı qorqaman. Nelikten? Nege?

Olar seni záhárlemegey haslan! [2.4.]

Qosıq qatarlarında «butifos» metaforası itibarımızdı tartadı. Butifos tuwrı mánisinde júdá záhárli preparat bolıp paxta sanaatında qollanıladı. Paxta maydanların mashına menen teriwge tayarlawda paxta paqallarındaǵı japıraqlardı tógiw ushın qollanılatuǵın kúshli defoliant [5.] Qosıqta onıń kórkem mazmunı adamlar ishinde jasırınǵan jawızlıqlardı tanıtıw ushın qollanıǵan. Shayır onıń záhárli ekenligine emes, al japıraqtı tógiw qásiyetiniń awısıwı arqalı ulınıń keleshektegi imkaniyatlarınıń joq etiliwine, jollarınıń jabılıp qalıwınan qorqımshqa túsedı. Qosıq qatarlarındaǵı «Adamlardıń qálbindegi butifos» dep keltiriwi bunıń sırlı tutılıwı, adamnıń alası ishindelighine ishára etedi. Sonlıqtan, lirikalıq qaharman – Ana perzentiniń kelesheginen qáweterge túsedı.

Házirgi qaraqalpaq poeziyasın biz tallawǵa tartqan shayırlardıń qosıqları misalında úyrengenimizde olardıń kórkem-poetikalıq sheberlikke erisiwde izleniwler alıp barǵanlıǵınıń gúwası bolamız. Olar ápiwayı turmıslıq detallardan metaforalıq xızmette paydalanbastan, original funkciyalarınan kelip shıǵıp, sózlerdi qubılıwǵa háreket etkenligin kóremiz.

Bunday poetikalıq qurallardı sezimlerge tiykarlap beriw sheberligi shayır P.Mirzabaevanıń qosıqlarında kóplep ushırasadı. Onıń «Ómir dep atalǵan úlken kitaptı...» dep baslanatuǵın qosıǵında mınaday qatarlar keltiriledi:

Shim-shıtırıq betler eseytti meni...

Qońırawsız sabaqlar bolmaydı ada. [2.22.]

Shayırdıń allegoriyalıq súwretlew usılı arqalı jazılǵan bul qosıǵında ómir «úlken kitap» metonimiyası menen qayta ataladı. Keyingi qatarlarında ómirde, kitaptan alǵan sabaqların onıń «betler» sinekdoxası arqalı ele de konkretlestiredi. Bunda áhmiyetlisi, shayırdıń kitap betlerin mázi atap ótpesten, «shim-shıtırıq» epiteti menen beriwı emocionallıq tárepten tásirli hám kórkem shıǵıwına sebep bolǵan. İnsan ómiriniń mazmunın hár túrli, pıtrańqı, shashırandı ǵalma-ǵallı hádiyseler payda etedi. Shayırdıń ishki keshirmesinde mine usı shim-shıtırıq waqıyalar onıń eseygenine, ulǵayıwına sebep bolǵanı berilgen. «Qońırawsız sabaqlar» ómirdiń bunday qubılısları tınımsız dawam etetuǵınlıǵın ańlatadı. Shayır ómirde insan óziniń ılayıqlı ornın tabıwı ushın bunday subyektivlik hám obyektivlik sebeplerge múnásip qatnas jasay alıw kerek ekenligin eskertedi. Biz itibarǵa alǵan epitetler san tárepinen kópshilikti quramasa da, shayırlardıń sózdi qubılıwındaǵı, kórkemlilikke erisiwdegi sapasın kórsetedi. Olardıń ishki keshirmeni jetkeriwdegi epiteti paydalanıwda sheberlik mektebin ótewi áhmiyetli bolıp tabıladı.

Shayır P.Mirzaboevanıń dóretiwshilik stiline tán ózgeshelik- tek gána shanaraq, yaki jergilikli xalıq táshwishi, tágdiri emes, kóbinese pútkil insaniyatqa tiyisli planetalıq problemalar qosıǵına mazmun etip tańlanadı. Onıń qosıqlarındaǵı metonimiyalar da usınday mazmundı jetkerip beriw ushın kórkemlik xızmet atqaradı.

Qorqınıshlı partlaw boları anıq

Gúnalarǵa tolı **vagonda** gúlli. [2.27.]

Shayır qosıqta poezdlarǵa tirkelgen vagonlarda qural-jaraqlar júklengen bolıwı múmkinligin, bul alıs yaki jaqın jerlerde urıs otın tutandıruw ushın aparılatuǵınlıǵın táriyipleydi. Jetkerilgen qurallardan nabit bolatuǵın náresteler,

tınısh xalıq tágdiri shayırdı qayǵıǵa saladı. Onıń ishki keshirmelerinde tasıwshılıq xızmetti atqaratuǵın bul «vagonlarda» ayıp joq, ayıp urıstı baslap júrgen ayırım topar aǵzalarında hám shayır buǵan gázeplenedi. Mine, usı urıs baslawshılardı shayır «vagonlar» metonimiyası menen qayta atap, oǵan tiyelgen suwıq qural-jaraqlardı gúna dep ataydı.

Ulıwmalastırıp aytqanda, lirikalıq keshirmeni beriwde sózlerdiń awıspalı mánilerinde súwretlew qosıqtıń kórkemliliǵın hám oqıwshı sanasınıń rawajlanıwına málim dárejede óziniń unamlı tásirin tiygizgenligine gúwa bolamız.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. К.Мәмбетов. Әжинияз. – Нөкіс: 1994. – Б. 116.
2. П.Мырзабаева. Дәўир нәпеси. Қосықлар. – Нөкіс: Қарақалпақстан. 1989. – Б. 4-51.
3. Қарақалпақ тилинин түсиндирме сөзлиги. I том. – Нөкіс: 1982. – Б. 103.
4. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Butifos>

REZYUME. Mazkur maqolada shoir P.Mirzaboevaning lirikasi taxlil qilinadi. Shoir ijdida kechinmalarning badiiy tasvir vositasida berilishi, o'ziga xosligi ochib beriladi. P.Mirzaboevaning she'rlaridagi lirik qahramon kechinmalari turli xil detallar asosida badiiy ifoda etiladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье анализируется лирика поэтессы П.Мирзабоевой. Раскрывается своеобразие передачи переживаний через художественные образы в её творчестве. Эмоциональные состояния лирического героя в стихах П.Мирзабоевой выражаются художественно с помощью различных деталей.

SUMMARY. This article analyzes the lyrics of the poet P.Mirzaboeva. The unique features of how emotions are conveyed through artistic imagery in her work are revealed. The emotional experiences of the lyrical protagonist in P. Mirzaboeva's poems are artistically expressed through various details.

XX ÁSIR 80-JÍLLAR AQÍRÍNDA QARAQALPAQSTANDA TARIYXÍY HÁM MÁDENIY ESTELIKLERDI SAQLAW BOYÍNSHA ALÍP BARÍLǵAN JUMÍSLAR HÁM ONDAǴÍ MASHQALALAR

L.Urazova – tariyx ilimleri kandidati, docent

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat instituti Nókis filiali

Tayanch so'zlar: madaniyat, madaniy, me'moriy yodgorliklar, arxeologik ob'ektlar, restavratsiya, tiklash ishlari, mutaxassis-restavratorlar.

Ключевые слова: культура, культурные, архитектурные памятники, археологические объекты, реставрация, восстановительные работы, специалисты- реставраторы.

Key words: culture, cultural, architectural monuments, archaeological sites, restoration, restoration work, restoration specialists.

Ózbekstan Respublikası óz gárezsizligin alıwı hám jáhán birlespesine teń huqıqlı subyekt sıpatında kiriwi Ózbekstanıń, sonıń ishinde Qaraqalpaqstanıń bay mádeniy tariyxına hám ótmishine qızıǵıwshılıq kúsheydi. Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan tariyxı óziniń kóp ásirlik bay mádeniyatına iye. Bul maqalada xalıqtıń tariyxıy hám mádeniy miyrasınıń úlgisi bolǵan mádeniyat esteliklerin saqlaw boyınsha mashqalanı kórip

shıǵamız. Ózbekstan xalqınıń joqarı ruwxıylıǵın támiyinleytuǵın tiykarǵı baylıǵı mın ásirler dawamında qaliplesken onıń mádeniy - tariyxıy miyrası boladı. Elimiz óz gárezsizligin alıwı menen Ózbekstan, sonıń ishinde Qaraqalpaqstan xalıqlarınıń ruwxıy hám mádeniy baylıqların qayta tiklew baslı wazıypa boldı.

Ózbekstan Respublikasınıń Konstituciyasınıń 61 statyasında puqaralar Ózbekstan xalqınıń

tariyxıy, ruwxıy, mádeniy, ilimiy hám tábiyiy miyrasların saqlawǵa minnetli. Tariyxıy, ruwxıy, mádeniy, ilimiy hám tábiyiy miyraslar mámleket tárepinen qorǵaladı [1].

Mádeniy miyras obektlerin qorǵaw- bul mámlekettiń tariyxın úyreniw hám úgit násiyatlawǵana emes, al jas áwladta biybaha mádeniy miyrastı, milliy ózlikti húrmet etiw hám onı qádirlewge tárbiyalaw, jámiyette joqarı ruwxıylıktı bekkemlew.

Búgingi kúnde Ózbekstanda mámleketlik qorǵawǵa 2079 arxitektura estelikler hám 4308 arxeologiyalıq ob'ektler dizimge alınǵan edi [2]. Mádeniyat esteliklerin qorǵaw mámleketlik siyasat dárejesine kóterilip, Ózbekstan Respublikasınıń «Milliy miyras obektlerin qorǵaw hám paydalanıw haqqında» Nızamda bekkemlenedi [3]. Ğárezsizlik jıllarında Ózbekstanda 1000 nan aslam mádeniy miyras obektleri qayta tiklendi. Mámleket ótmish esteliklerin saqlawda úlken ğamqorlıq kórsetpekte. Óziniń ğárezsizligine erisken xalıqlar ushın jámiyettiń mádeniy turmısı xalıqtıń mádeniy, ruwxıy miyrasların qayta tiklewde belgili faktor boldı. Bul dáwirdeń siyasatınıń áhmiyetli bóleginiń biri mın jıllıq tariyxqa iye jámiyettiń mádeniy miyrasınıń dástúriy tiykarın qayta tiklew boldı.

Jetiskenlikler menen birge mádeniy turmıs tarawında kemshiliklerde boldı. Mısalı, tariyxıy esteliklerdi qorǵaw tarawında iri hám qayta tiklenbes kemshiliklerge jol qoyıldı: kópshilik rayonlarda nızamdı buzıw jaǵdayları anıqlandı, tariyxıy esteliklerge jaqın jerlerde awıl xojalıq jumıslarınıń alıp barılıwı, suwǵarıw maydanlarınń kóbeyiwı, restavraciya jumıslarınıń qanaatlandırarsız alıp barılıwları. Respublikamızdıń Tórtkúl rayonındaǵı Bazar qala, Qoy qırılǵan qala, Adamlı qala, Beruniy rayonındaǵı Pil qala, Qiyat, Karading, Qazaqlı yatkan hám Elliqala rayonındaǵı Kavát qala, Topıraq qala, Úlken hám Kishi Guldırsin qala estelikleriniń jaǵdayları juwaplı uyımlar qararları menen qanaatlandırarsız dep tabıldı. Bul estelikler ishinde jer astı suwlarınń joqarǵa kóteriliwi, qorǵaw zonası qaǵıydalarınń buzılıwı júz beredi [4]. Qaraqalpaqstan Respublikası Mádeniyat ministrligi májilisi bul mashqalaǵa bir neshe mártebe múrját etip, sonıń menen birge restavraciya maydanlarınıń óndiris bazasın qalıplestiriw, maman restavator-qánigelerdi tayarlaw mashqalası aktual máselelerdiń biri bolmaqta.

Ózbekstan Respublikasınıń «Tariyx hám mádeniyat esteliklerin qorǵaw hám paydalanıw» Nızamına göre, respublikamızda 1985 jıldın

aqırında bir qatar ilajlar ámelge asırıldı: 148 esteliklerge esap kartochkası hám pasportı dúzildi, jańa estelikler ashıldı. Kópshilik tariyxıy esteliklerdiń ashınarlı jaǵdayı Mádeniyat ministrliginiń májilisinde ayıldı. Mısalı, Qaraqalpaqstan Respublikasınıń Mádeniyat ministrliginiń Esteliklerdi qorǵaw boyınsha bólim baslıǵı N.Abdullaev tárepinen joqarıda ayılǵan biybaha esteliklerdiń jaǵdayları qanaatlandırarsız, esteliklerdiń ishinde elege shekem jer astı suwları kóterilip turǵanlıǵı, xojalıq subyektleri hám awıl xojalıq xızmetkerler qorǵaw zonalarınıń qaǵıydaların buzǵanlıǵın, hátteki rayon orayındaǵı kópshilik estelikler taslandı jaǵdayında ekenligin ayıtıp ótti [5]. Jobaǵa göre restavraciya hám izertlew maqsetlerine qárejetler ajratılıp, biraq alıp barılǵan jumıslardıń sapası tómen edi. 1985-jıl restavraciya jumısı rejesi mólsherlengen 60 mın rubl ornına 60,3 mın rublge orınladı [6]. Mádeniyat Ministrligi janındaǵı Esteliklerdi qorǵaw hám paydalanıw boyınsha inspekciyası bul jumıslarda kemshilik bar ekenin ayıtıp ketedi: «Qubla rayonlarda ayırım esteliklerdiń buzılıwı, restavraciya jumıslarınıń óndiris bazasınıń tómenligi, maman restavator-qánigelerdiń joqlıǵı» [7]. Restavraciya qayta tiklew jumısları menen shuǵıllanatuǵın Qaraqalpaqstan arnawlı ilimiy - restavraciya óndiris basqarması óziniń moynındaǵı minnetlemesin orınlay almay atır. Mısalı, hújjetlerde: «Restavraciya - qayta tiklew jumısları reje boyınsha orınlanıp barsa da, olardıń sapası tómen dárejede bolıp, olar Mádeniyat ministrliginiń dizimine kirmeytuǵın basqa mekeme hám shólkemlerdiń remont jumısları menen bánt» ekeni ayıtılıp kóretilgen [8]. Qaraqalpaqstan arnawlı Restavraciyalaw bólimi Xojeli rayonındaǵı «Madamin xan», «Shamu Nabidiń balası mavzoleyleri, Beruniy rayonındaǵı «Vali Atalıq», «Chinar baba» mavzoleylerine restavraciyalıq jumıslarına 150 mın rubl qarjı jumsaldı, Ellikkala rayonında «Topıraq qala» qorǵanına, «Narijan baba» mavzoleyine konservaciya hám restavraciyalıq jumıslar islenip, bul ushın jıl basınan berli 601,087 manat qarjı jumsaldı. Degen menen, usı joqarıda atalıp ótken mavzoleylerge islenip atırǵan restavraciya hám konservaciyalıq jumıslarda biraz kemshiliklerge jol qoyılǵan.

Qaraqalpaqstan Arnawlı Restavraciyalaw bólimi tárepinen «Vali atalıq», «Chinar baba», «Shamu Nabidiń balası» mavzoleylerine islengen jumıslardıń kóp waqıtqa sozılıp hám sapası tárepinen anaǵurlım tómen ekenligi atap ótili.

Tariyxıy hám mádeniy esteliklerdi qorǵaw inspekciyası 1991 jılı bir qansha jumıslar islep, Beruniy rayonındaǵı Sultan Uayıs baba

mavzoleyi, Ellikkala rayonındaǵı Narimjan baba mavzoleyi usı rayondaǵı din jámiyetine paydalanıwǵa tapsırıldı.

Qaraqalpaqstan Arnawlı ilimiy restavraciyalaw bólimi 1991 jılı 157 mın manat muǵdarında qarjı jumsap, tómendegi ob'ektlerge restavraciya hám konservaciyalıq jumıslar isledi. Olardan Mizdakhan kompleksinde arxeologiyalıq qazılma hám konservaciyaǵa 110 mın rubl, Madamin xan mavzoleyine 7 mın rubl, Beruniy rayonındaǵı Vali Atalıq mavzoleyine 35 mın rubl, Shımbay rayonındaǵı Tas bolnica arxitekturalıq esteligine 5 mın rubl muǵdarında qarjı jumsaǵan. Degen menen bul bólim ótken jılǵı rejeni 60,2% ke ǵana orınladı. Sonıń menen birge

restavraciyalıq hám konservaciyalıq jumıslar sapası jaǵınan biraz tómen dárejede boldı, - deydi Qaraqalpaqstan Respublikası ministrliginiń Kórkem óner bólimi baslıǵı Jabbarbergen Xojanov [9].

Solay etip, Qaraqalpaqstannıń XX ásir 80 shi jıllardıń aqırı mádeniy turmısın úyreniw - áhmiyetli izertlew wazıypası, sebebi usı dáwirde pútin mádeniyat hám kórkem óner tarawların qayta tiklew dáwiri bolıp, kemshilikler kórsetilgen, al bul bolsa biziń xalqımızdıń milliy mádeniyatınıń rawajlanıwı hám ruwxıy - ádep ikramlıq miyrasımızdı qayta tiklew kerekligin túsiniwge túrtki berdi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. «O‘zbekiston» Toshkent - 2023.
2. Гончарова Н., Саидумарова У. Проблемы сохранения памятников архитектуры Узбекистана. Тенденци и перспективы развития городов. 1 (1), стр. 190- 192. Извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/prospects-urbadevelopment/article/view/27318>.
3. Ózbekstan Respublikasınıń «Milliy miyras obektlerin qorǵaw hám paydalanıw haqqında» Nızamı. 30. 08.2001.
4. Qaraqalpaqstan Respublikası Oraylıq Mámleketlik Arxiv –F.173. D.47. L. 201.
5. Qaraqalpaqstan Respublikası Oraylıq Mámleketlik Arxiv –F.173. D.47. L.202.
6. Qaraqalpaqstan Respublikası Oraylıq Mámleketlik Arxiv –F.173. D.49. L.74.
7. Qaraqalpaqstan Respublikası Oraylıq Mámleketlik Arxiv –F.173. D.45. L.159.
8. Qaraqalpaqstan Respublikası Oraylıq Mámleketlik Arxiv –F.173. D.49. L.13.
9. Qaraqalpaqstan Respublikası Oraylıq Mámleketlik Arxiv – F. №M- 515, Opis №1, Ed.xr №1.

REZYUME. Ushbu maqolada tarixiy va madaniy meros namunalari bo‘lgan Qoraqalpog‘istonning duch keladigan muammolari ko‘rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматриваются реставрационные- восстановительные работы и проблемы по охране исторических и культурных памятников Каракалпакстана, являющимися образцами исторического и культурного наследия.

SUMMARY. This article discusses restoration and restoration work and problems related to the protection of historical and cultural monuments of Karakalpakstan, which are examples of historical and cultural heritage.

QARAQALPAQSTAN TELERADIOESITTIRIW TARMAǴINDAǴI ÓZGERISLER HÁM JAǴALANÍWLAR

A.K.Utepbergenova - *tariyx ilimleri boyınsha filsofiya doktori (PhD), úlken oqıtıwshı*
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat instituti Nókis filiali

Tayanch so‘zlar: televideniye, ommaviy axborot, muharrir, rejissyor, rejissyor yordamchisi, operator, ko‘rsatuv.

Ключевые слова: телевидение, массовая информация, редактор, режиссер, помощник режиссера, оператор, шоу.

Key words: television, mass information, editor, director, assistant director, cameraman, show.

1995-jıl 1-avgustda Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabinetiniń “Ózbekstan Respublikası telekommunikaciya sistemasın 2010-jılǵa shekem qayta qurıw hám rawajlandırıw milliy baǵdarlaması haqqında”ǵı 305-sanlı qararı, 1997-jıl 25-avgustda Ózbekstan Respublikası

Ministrler Kabinetiniń “Ózbekstan teleradio-kompaniyası sistemasın kompleks texnikalıq qayta úskenelew haqqında”ǵı 412-sanlı qararı qabil etiledi.

Usı qararǵa muwapıq Qaraqalpaqstanda Nókis, Moynaq, Qońırat, Shomanay, Taxtakópir

teleradiostanciyalarında rekonstrukciya qılıw hám jaña radio hám teleuzatqıshlardı ornatiw rejelestirilgen edi, bul bolsa uzatılıp atırğan televiziyalıq signallar sapasın asırıw, uzatıw sapasın asırıw hám televiziyalıq esittiriwdiń qamrap alıw imkaniyatın berdi. Usı qarar tiykarında Nókis teleradioorayına “BFE Studio and Median Systeme” kompaniyasınıń úskeneleri ornattıldı. [1] 2006-2007-jıllarda Nókis RTPTS sistemasında úlken sapa ózgerisleri júz berdi. Respublika teleradiokompaniyasınıń basshısı bolıp islegen M.Sadullaevtıń eske alıwlarında Qaraqalpaqstan Joqarǵı Keńesi basshılırının tikkeley járdeminde, birinshi náwbette, jaña studiya qurılıp, jaña zamanagóy úskeneler alıp kelingnligin esleydi. Dáslepki ajratılǵan qarjılar esabınan 2004-2006-jıllarda Qońırat, Moynaq, Taxtakópir, Mangıt, Qaraqalpaqstannıń eń shetki aymaqları bolǵan Shahaman hám Qazaqdaryada jaña televiziyalıq signal uzatqıshlar ornattılıp, Nókisde 18 x24 m ólshemdegi úlken studiya qurılısı hám studiya apparatı kompleksi qurılısı juwmaqlanadı. 2006-2007-jıllarda Ózbekstan teleradiokompaniyasınıń qabıl etilgen hújjetlerinde belgilengen ilajlardı ámelge asırıw boyınsha Qaraqalpaqstan teleradiokompaniyası is-rejesin islep shıǵıp, oǵan qaray oray tárepinen qayta úskenelew ushın 3882,2 mń AQSh dollari muǵdarında ajratılǵan qarjılardı jumsaw rejelestirilgen edi.

Nátiyjede 2007-jıl “Simens AG” kompaniyası menen dúzilgen shártname tiykarında Nókis teleradiorayında qosımsha iri studiya úskeneleri “Simens AG” kompaniyasınıń jaña televidenie úskeneleri 5 telekameraǵa tiykarlangan 1 studiya kompleksi, 3 sızıqlı bolmaǵan montaj úskenesi, 2 jıynaw, 2 jıynaw basqarıw bólmeleri, eń zamanagóy jaqtılandırıw komplekslerin, oraylıq basqarıw xanası, bólistiriw basqarıw xanası (KRA), IJK-5 hám TJK “Informaciya” hám “Davı” telekamaralari menen úskenelestirildi. [2]

2007-jıl 5-noyabrde usı jaña televidenie úskenesinen paydalanǵan halda Qaraqalpaqstan televideniesiniń kórsetiwleri qaraqalpaq tilinde “Háptelik” hám “Xabar” (qaraqalpaq, ózbek hám orıs tillerinde) baǵdarlamaları efirge uzatıldı. 2007-jılda kólemi 432 kv. metr bolǵan jaña studiya qurılıp iske túsiriliwi menen birge Nókis teleradiomarkazi “BFE Studiound Medien Susteme GmbH Deutschland” firmasınıń zamanagóy televizion úskeneleri menen úskenelendi. Zamanagóy texnika hám texnologiyalardıń kirip keliwi dóretiwshilik múmkinshiliginiń keńeyiwine, jaña telekórsetiwlerdiń alıp barılıwına múmkinshilik jarattı. Sonıń menen birge Nókis

teleradio orayı ulıwma maydanı 432 kv. metr bolǵan studiya hám kólemi 200 kv. metr informacion programmalar jazıw studiyası, TJK kameraları, 10-sızıqsız, 1 dublyaj hám kompyuter dizayn bólmeleri jumısqa tústi. Radioesittiriw boyınsha 1 studiya apparat studiyası, 1 restavraciya hám audio-montaj apparatxanalari jumısqa qosıldı.

2011-jılda Nókis teleradio orayına Germaniyada islep shıǵarılǵan sanlı teleuzatıwshı úskene ornattılıp, Nókis qalasından 50 km radiusda 4 mámleketlik, 3 mámleketlik emes, 5 shet el telekanallarınıń televiziyalıq signalların tarqatıw imkaniyatın berdi, yaǵnıy Nókis qalası, Taxiatas, Xojeli hám Kegeyli rayonlarınıń 600 mıńǵa jaqın xalqı telekórsetiwlerdi sanlı formatda kóriw múmkinshiligine iye boldı. [3. 28-31]

Sol jılı “RAF” avtomobili tiykarında jıynalǵan 4 kameralı kóshpeli televiziyalıq stanciyaları (KTS) jumısqa tusirilip, studiyalardan sırtta suwretke alıw, bayram ilajları hám sport jarısların translcıya qılıw múmkinshiligi jaratıldı. 2013-jıl aprel aynan baslap Qaraqalpaqstan televideniesiniń kórsetiwleri analog formattan tısqarı sanlı formatda iskerlik jurgiziwshi 12 kanalı “UZDIGITAL TV” kórsetiw qollanbasında da efirge uzatıla baslandı. Bul televidenie signallarınıń sapasın asırıwǵa, hár kúni 6 saat 30 minuta hám 6 saat 36 minuta radioesittiriwler ushın telebaǵdarlamalardı efirge uzatıw imkaniyatın berdi. 2013-jılda eń sońǵı úskenelerge tiykarlangan “Qaraqalpaqstan” telekanalı sanlı kodlaw járdeminde televiziyalıq signallardı uzatıwǵa ótti. Bunnan tısqarı, kapital rekonstrukciya ámelge asırıldı, atap aytqanda, dublyaj studiyası qurıp pitkerildi. Radio ushın server apparatı, saxna kórinisin pútkilley jańalaytuǵın, mebeller, studiyalardaqı arnawlı linoleumlar, zamanagóy kompyuter texnikası hám basqa texnika quralları satıp alındı. Televiziyalıq esittiriwler ushın server úskeneleri ushın arnawlı programma da ornattıldı. 2014-jılda Mámleket teleradiokompaniyası (Radio Úyi) remontlandı. [4] Sol sebepli, 2015-jıl 2-marttan “Qaraqalpaqstan” telekanalı efiri 18 saatqa shekem kóterildi. Endi telebaǵdarlamalar azanda saat 7:00 den 8:00 ge shekem (dúyshembinen tısqarı), keshki kórsetiwler hár kúni saat 19 :00 den 23:50 ge shekem, kúndiz kórsetiwler bolsa shembi hám ekshembi kúnlari saat 12:00 den baslap 15:00 ge shekem efirge uzatılıwı múmkin edi. “Qaraqalpaqstan” telekanalı efiri 5-TvK arqalı uzatıldı, radioesittiriwler bolsa “Mashal” radiosining (FM-102) chastotası arqalı saat 7. 00 den baslap dawam etip hám azanda saat 9. 00 ge shekem, kúndiz saat 11. 00 den 13. 00 ge shekem,

keshki esittiriw saat 17. 00 de baslanıp, 18. 50 ge shekem dawam eter edi. [6] Barlıq televidenie hám radio signalları Mámleket teleradiokompaniyası, Nókis teleradioorayı imaratın Respublika teleradiokompaniyası (RTK) ge shekem bolğan “PSN 1605” radioreyley kanalları (RLL) arqalı ótip, teleesittiriw aymaqtń tolıq 96% ini radioesittiriw menen qamtıp aldı. Keyinirek bolsa sanlı televidenie Taxtakópır, Qońrat, Moynaq, Shumanay, Mangıt, Qazaqdaryanı qamtıp aldı, 2015-jılǵa kelip respublikanıń barlıq ayaqlarında sonday teleuzatkiçlar ornattıldı hám 2018-jilda respublika tolıq sanlı televideniyege ótti. Joqarı anıqlıqtaǵı sanlı televidenie Ózbekstanda birinshi sanlı standartlardıń payda bolıwı menen rawajlandı, bul bolsa standart anıqlıqta da, joqarı anıqlıqta da sanlı esittiriw múmkinshiligin esapqa aldı.

2014-2016 jıllarda Prezident qararları hám Ministrler Kabinetiniń qararları tiykarında ajratılğan aqsha esabınan Nókis teleradioorayında remontlaw jumısları juwmaqlandı. Studiylarǵa zamanagóy bezewler ornattıldı, jańa videoserwer úskeneleri, radioesittiriwler ushın audiomontaj úskeneleri hám basqalar ornattıldı. Bul Qaraqalpaqstan teleradiokompaniyasınıń teleradiokórsetiwleri kólemin asırıw imkaniyatın berdi. Yaǵnıy, 2016-jılǵa kelip Ózbekstanda sanlı teleradiosignal uzatıw sisteması tájiriye jol menende rawajlanıp atırǵan waqıtta Nókis teleradioesittiriw orayı hám de respublika teleradioesittiriw tarmaǵı shólkemlestirilgen tárepten óz rawajlanıwınıń materiallıq-texnikalıq tárepten modernizaciyalanıw procesin ámelge asırıp, 2018-jıldan baslap analog signal uzatıw sisteması menen jańa sanlı formatda da signal uzatıw arqalı óz iskerligin dawam ettirdi. Jańa sanlı formatqa ótiwi uzatılátuǵın televiziyalıq signaldıń hár qıylı shawqımlarǵa shıdamlılıǵın asırıwǵa, suwret hám dawıs sapasını jaqsılawǵa, transmitterlerdiń quwatın kemeytiwge hám studiya úskeneleriniń funksionallıǵın keńeytiwge hám televiziyalıq baǵdarlamalar sanın sezilerli dárejede asırıwǵa járdem berdi. Tek ǵana 2019-jıldıń birinshi yarımında Qaraqalpaqstan televideniesi 3269 saat, Qaraqalpaqstan radiosı 3081 saat kórsetiwlerdi kórsetip, rejedegiden asıp ketti. “Qaraqalpaqstan” telekanalıń joybarlaw hám efirga uzatıw bólimi jumısshısı F.Xojalepesovtıń atap ótiwshese, “Barlıq qolaylıqlarǵa iye televidenie kórsetiwlerdi kórkem hám ideologik tárepten sapalı tayarlaw hám efirge uzatıw múmkinshiliklerin beretuǵın barlıq jumıslar nátiyjeli ámelge asırıldı”. [7. 17-21]. Bul tarawdıń jáne de rawajlanıwı kommunikaciya texnologiyaları salasında jáhán standartları dárejesine shıǵıwǵa menen xarak-

teristikalanǵan texnikalıq qurallardıń kóp funksional modellerinen paydalanıwǵa, tuwrı reńlerdi kóbeytiw, ergonomika hám ámeliylik menen ajralıp turatıwın isenimli linzalar menen úskelestirilgen joqarı sapalı suwretti uzatıwǵa múmkinshilik beredi. [8.7-9]

Qaraqalpaqstanda radio hám televidenie tarawınıń Ózbekstan Respublikasınıń ǵárezsiz rawajlanıwı dáwirin tórt basqıshda, yaǵnıy, 1992-2002, 2003-2013, 2013-2017 hám 2018-jıldan házirgi kunge shekem ámelge asırılǵanlıǵın atap ótiw múmkin.

Bul bapta keltirilgen maǵlıwmatlar birinshi basqısh Qaraqalpaqstanda radio hám televidenie tarawın 1992-jıl 11-fevralda Televidenie hám radioesittiriw mámleket komiteti Qaraqalpaqstan Respublikası Teleradiokompaniyasına qayta shólkemlestiriw ilajları menen baslanıp, 2001-jılǵa shekem dawam etken. Bul dáwirde Qaraqalpaqstan informaciya tarawı materiallıq-texnikalıq bazasınıń izbe-iz bekkemlenip, radioesittiriw hám telekórsetiwler mánisi asıp barǵan. 2002-jıl Qaraqalpaqstan Respublikası Teleradiokompaniyası mártebesiniń ózgeriwi - Qaraqalpaqstan Respublikası Mámleket teleradiokompaniyasına aylantırıladı hám 2012-jıl aqırına shekem teleradiosignallar uzatıw analog formada dawam ettiriledi. Bul process Qaraqalpaqstan televidenie hám radiosı dóretiwshilik toparları tárepinen tayarlanǵan programmalardıń ideologiyalıq-siyasiy hám kórkem dárejesi, televiziyalıq esittiriwdiń jaǵdayı hám jáne de rawajlanıwı, televiziyalıq programmalardı jaratıw ushın qollanılátuǵın texnikalıq qurallardıń jáne de jaqsılanǵanlıǵın kóriwimizge boladı.[9]

Úshinshi basqısh - 2013-2018-jıllardı óz ishine aladı. Bul basqısh Ózbekstanda cıfırlı teleradio sistemasına ótiw dáwiri esaplanadı. Informaciyanı jáne de operativ tarqatıw múmkinshiligi payda boldı hám teleradio programmalarda siyasiy-ekonomikalıq jáne social turmıs aktual mashqalalardı jaqtılandırıw azmaz sheklengenligin tariyplew kerek.

Ózbekstan Respublikasınıń ayırım regionlarında 2016-jıldan, Qaraqalpaqstanda bolsa 2018-jıldan jer ústi sanlı televidenie hám radioesittiriw sistemasına ótildi. Sanlı jer ústi televideniesi paketleri respublika aymaǵında efirga uzatıladı, mámleket hám mámleketlik emes radiostancyalar isley basladı. Bul xalıqtı puqaralıq jámiyeti qurıw, onda pikirlerdiń ráń bäreńligi ulıwma insanıyılıq demokratiyalıq qádiriyatlardı qalıplestiriw, mámleketimizde tatıwlıq hám awızbirshilikti qalıplestiriude aktivlestiriw imkaniyatın berdi.

Paydalanılğan ádebiyatlar

1. ҚР МДА, М-576-ф. 1-руйх. 65-иш. – Б. 26-27.
2. ҚР МДА, ф.12, оп.3, д.553, л.371..
3. Қарақалпақстан радиосына – 60-жыл. 1932-1992. Юбилей тўплами. – Нукус, 1992. – Б. 3.
4. М.Садуллаевнинг маълумоти. – Нукус, 2021.
5. О.Ембергеновнинг маълумоти. – Нукус, 2021.
6. А.Отепбергеновнинг маълумоти. – Нукус, 2019.
7. Айтмуратов Ж. Ғарезсизлик дәўиринде Қарақалпақстан мәдениятының раўажланыўы (Өзбекстан хәм Қарақалпақстан тарийхын үйрениўшилерге методикалық колланба). – Нөкис, 1999. – Б. 20.
8. Мадреймов Т. Қәлбим сүйген кәсип. – Нөкис, 2009. – Б. 44.
9. ҚР МДА, М-576-ф. 1-руйх. 65-иш. – Б. 26-27.

РЕЗЬУМЕ. Мақоллада Қорақалпоғ'истон телерадиясининг ривожланish жарайонлари ва ish faoliyatining tubdan ó'zgarishi, moddiy-texnik bazasi va ijodiy imkoniyatlarning kengayishi, yangi tok-shou hamda teleko'rsatuvlarning tarixi ilimiy tahlilda yoritilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье освещается развитие телевидения и радио Каракалпакстана и коренные изменения в его деятельности, расширение материально-технической базы и творческого потенциала, новый научный анализ истории новых ток-шоу и телевизионных программ.

SUMMARY. The article highlights the development of television and radio in Karakalpakstan and fundamental changes in its activities, the expansion of the material and technical base and creative potential, a new scientific analysis of the history of new talk shows and television programs.

TARJIMA SAN'ATINING O'ZBEK-QORAQALPOQ
ADABIY ALOQALARIDAGI O'RNI

Qudrat Yusupov – o'qituvchi

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali

Tayanch so'zlar: nazm, lirik qahramon, she'r, adabiy aloqa.

Ключевые слова: стих, лирический герой, стихотворение, литературная связь.

Key words: verse, lyrical hero, poem, literary connection.

O'zbek adabiyoti tarixining barcha davrlarida adabiy aloqalar maqsad va vazifalariga ko'ra turli ko'rinishlarda davom etib kelgan. Hozirgi paytda mazkur soha jahon miqyosida rivoj topib, uning yangi shakllari paydo bo'ldi, jumladan, ijodkorlarning badiiy tarjima vositasida jahon adabiyoti tajribalariga murojaati kuchaydi. Mustaqillik davri o'zbek adabiyotida adabiy aloqalar ijodiy jarayonning faol jabhasiga aylandi. Albatta, bu borada qo'lga kiritilgan yutuqlar bilan birga, oldimizda turgan vazifalar ko'lami ham anchagina keng. Birinchi galda adabiyotimiz istiqbolini ko'zlab amalga oshirish lozim bo'lgan ishlar talaygina. O'zbek va Qoraqalpoq xalqlari tarixan bir hududda yashab, umumiy madaniy, ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlarga ega bo'lib kelgan. Bu yaqinlik adabiy aloqalarda ham o'z ifodasini topgan. Ikkala xalq adabiyotida bir-biriga yaqin obrazlar, mavzular va badiiy uslublar uchrab turadi. Tarixiy, ijtimoiy, ma'naviy yaqinlik ularga o'zaro boyish imkonini bergan. O'zbek va Qoraqalpoq adabiy aloqalari o'rta asrlarga borib taqaladi. Jumladan, Alisher Navoiy ijodi Qoraqalpoq adabiyotiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Uning g'azalchilik an'anasi Qoraqalpoq she'riyatida ham keng yoyilgan. Adabiy aloqalarni har bir davrga xos xususiyatlar bilan tavsiflab ko'rganimizda:

-Ilk bosqich (XVI–XVIII asrlar): Boshlang'ich aloqalar va umumturkiy madaniyat ta'siri adabiy aloqalarni faollashtiradi. Bu davrda O'rta Osiyoda yashovchi turkiy xalqlarning adabiy-madaniy hayoti umumiy ildizlarga ega edi. O'zbek va Qoraqalpoq xalqlari o'rtasida bevosita adabiy aloqalar hali mustahkamlanmagan bo'lsa-da, ular umumturkiy adabiy an'analar-masalan, Yassaviy, Lutfiy, Navoiy maktabi orqali yaqinlashgan. Ularning xususiyatlar: Adabiyotda diniy-didaktik yo'nalish ustun, tasavvufiy ta'sir kuchli bo'lgan. Adabiy manbalar: Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Navoiy ijodidagi mazmun bilan tanishilgan.

-Ikkinchi bosqich (XIX asr): Faol adabiy ta'sir va uyg'unlik ikki xaliq orasida juda sezilarli darajada kechgan. XIX asrga kelib, o'zaro aloqalar mustahkamlanadi. Qoraqalpoq xalq shoiri Berdaq Alisher Navoiy ijodini chuqur o'rganadi va undan ilhomlanadi. Ajiniyoz ham o'zbek

adabiy an'analaridan foydalangan. Shu bilan birga, o'zbek shoiri Muhammad Sharif Gulxaniy, Munis, Ogahiy kabi shoir ijod namunalari qoraqalpoq adabiyotiga ta'sir ko'rsatgan. Bu davrdagi ijod mahsullarining asosiy mavzulari: xalqparvarlik, ilmga da'vat, ma'naviyat, ozodlik va hokoza. Shoirlarning asarlar o'xshashligi: she'riy shakl va janrda yaqinlik; xalq tili va obrazlarda ko'rinadi.

-Uchinchi bosqich (XX asr boshlaridan 1991 yilgacha): Jadidchilik va sovet davri. Bu davrda jadid adabiyoti vositasida ma'rifatchilik ruhidagi aloqalar kuchaydi. Sovet davrida esa adabiyotlar ideologik ramkada bo'lsa-da, tarjimalar, ijodiy safarlar orqali adabiy hamkorlik davom etdi. Qoraqalpoq yozuvchilari O'zbekistondagi nashriyotlarda faol bo'lishadi. Aloqalar tarjima, adabiy gazeta-jurnallar, umumiy adabiy siyosat shaklida ko'rinadi.

-To'rtinchi bosqich (1991 yildan hozirgacha): Mustaqillik davri va yangilanish. Mustaqillikdan so'ng adabiy aloqalar erkinlik ruhida yangi bosqichga ko'tarildi. Ijodkorlar o'rtasidagi muloqot, seminarlar, tanlovlar kuchaydi. Har ikki adabiyotda milliy uyg'onish, tarixiy o'zlik, istiqloq g'oyasi ilgari surilmoqda. Qoraqalpoq shoiri Ajiniyoz, Berdaq, I.Yusupov kabi ijodkorlarning asarlarida Navoiy ruhiyati seziladi. Ikkala adabiyotda ham vatanparvarlik, sevgi, xalqparvarlik, erk va ozodlik, insoniylik kabi mavzular ustuvor o'rin tutadi. Masalan, Berdaqning vatan haqidagi satrlari bilan o'zbek ijodkorlarining misralari ruhiy yaqinlikni ifodalaydi. Zamonaviy adabiy jarayonlarda o'zaro ta'sir mustaqillikdan so'ng bu adabiy aloqalar yanada faollashdi. Ijodkorlar o'rtasidagi do'stona uchrashuvlar, adabiy anjumanlar, tarjima ishlari, adabiy nashrlar bu jarayonni yanada kuchaytirdi. Qoraqalpoq shoira va yozuvchilarining asarlari o'zbek tiliga tarjima qilinib, keng kitobxon ommasiga yetkazilmoqda. Xuddi shuningdek, O'zbek ijodkorlarining asarlari ham qoraqalpoq kitobxonlariga tanish. O'zbek va Qoraqalpoq adabiy aloqalari ikki xalqning ruhiy mushtarakligi, tarixiy yaqinligi va madaniy uyg'unligining yorqin ifodasidir. Bu aloqa ikki adabiyotning boyishiga, ijodiy almashuv va o'zaro anglashning chuqurlashuviga xizmat qilmoqda. Kelajakda bu adabiy aloqalar yanada rivoj topishi, yangi izlanishlar va asarlarning yuzaga chiqishiga turtki bo'ladi. Bir vaqtlar ustoz shoir Mirtemir boshlab bergan an'ana izchil rivojlandi, Berdaq asarlarining yangi tarjimalarini tayyorlashga kirishildi. Uning bir qanoti ilm bo'lsa, ikkinchi qanoti badiiy tarjimachilik desak xato emas. [1.82] Mirtemir jahon adabiyotining durdonalarini

o'zbek tiliga tarjima qilishda ham katta hissa qo'shgan. U A.S. Pushkin, M.Yu. Lermontov, N.A. Nekrasov, H. Xayyam, R. Tagor, M. Gorkiy, A. Maykov, Shandor Petefi, Geyne kabi shoirlarning asarlarini o'zbek tiliga o'giran. Ayniqsa, «Iliada» dostoni tarjimasida o'zbek adabiy tarjima san'atining yuksak namunasi hisoblanadi. Shoir Berdaq asarlari, «Qirq qiz» eposining mohir tarjimoni sanaladi. «Omongeldi», «Ernazar biy», «Ahmoq podshoh» dostonlarini o'zbek o'quvchilariga yetkazdi. Asarlarning Berdaq uslubiga xos xalqona badiiy shaklda o'girilgani tarjimaning ustunligi. Ba'zi misralar sayqallanib, Sharq she'riyatiga mos, murabba usulida tarjima qilingani yaxshi samara bergan. O'zbek tilining imkoniyatlari cheksiz jildor. Biroq bu imkoniyatdan hamma tarjimon ham birday foydalanish salohiyatiga ega emas. Lekin Mirtemir bu masalada mahoratli, qalami chiniquan tarjimon. Berdaqning har bir she'ri, hatto har bir misrasi tarjimasida Mirtemirona poetik talqinni sezasiz. Asliyat muharririga xos kolorit ruhi, oddiy, lekin chuqur ma'noli didaktik fikrlar tarjimada buzmasdan, butun nafosati bilan aks ettirilgan. Tarjimon lirik qahramonning ichki to'lg'anishlarini, ezgulik bilan jaholat ziddiyatini, adolatsiz tuzumga oshkora munosabatni qalban his qilib, o'zbek tilida bera olgan. G'oyasi, badiiyati, ta'sir salmog'i ijtimoiy-tarbiyaviy ahamiyati o'ta jozibador, hayotbaxsh bunday asarni boshqa bir tilga o'girish katta talant va mas'uliyat talab etadi. E.Ochilov she'rning bu fazilatlarini har tomonlama his qilib yaxshi o'giran. [2.10] Bandlarning har misrasi yangidan ijod qilingandek taassurot qoldiradi. Ba'zilari qisqartirib tarjima qilingan bo'lsa-da, dostonlarning umumiy g'oyaviy mazmuni, syujet va kompozitsion butunligiga ziyon yetmagan. Asl nusxaning yetakchi badiiy komponentlari, bosh qahramonlar xarakterini ochishga qaratilgan, o'quvchiga ibrat va zavq bag'ishlaydigan lavhalarning tarjimada aks etgani tarjimonning yutug'i: «Mirtemir Berdaq she'rlariga ijodiy yondashib, ancha-muncha erkin tarjima qilgan, ma'nosini tushunishga qiynalgan, ma'nosini anglab olmagan misralarni o'zi to'qigani bilan almashtirgan, ba'zi bandlarni butunlay o'zgartirib yuborgan yoki tushirib qoldirgan». [3] Mirtemirning tarjimonlik faoliyatida mashhur qoraqalpoq eposi «Qirq qiz» tarjimasining ham o'rni bor. Misralardagi ohangni, yuksak axloq bilan ma'naviy tubanlik kurashining folklordagi aksini Mirtemir yaxshi o'zbekchalashtirgan. Mirtemir «Qirq qiz»ning takroriy joylarini qisqartirib tarjima qilgan. Asl nusxadagi mavjud ancha-muncha takroriy misralarni tarjimon

ixchamlashtirgan. Mazmunan uyg'un qatorlarni saralab, obrazlarning harakat dasturiga moslarini tanlab o'g'irgan. Shuning uchun o'zbekcha tarjima yaxshi chiqqan, o'zaro bog'lanmaydigan misra yo'q. Mirtemir tarjimada asl nusxaning badiiyligini unutmagan holda, iboralarning o'zbekcha muqobillarini o'rni-o'rniga qo'yib, o'quvchiga yetkaza olgan. Maqol, matal, mubolag'a, o'xshatish, sifatlash, jonlantirish kabi ifoda vositalar qoraqalpoq tilida qanchalik ta'sirli, jozibador bo'lsa, tarjimada ham ma'noli, ta'sirli va o'qishli. U mumtoz va zamonaviy she'riyatni

o'zbek kitobxoniga yaqinlashtirishda ko'p mehnat qilgan. Uning nomi o'zbek adabiyotining eng yirik vakillari qatorida tilga olinadi. Shoirning adabiy merosi yosh avlodni tarbiyalashda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda. Mirtemir ijodi o'zbek poeziyasida xalqparvarlik, samimiylik va badiiy teranlik timsolidir. Uning she'rlari tarjimalari har doim o'zbek xalqining yuragidan joy olgan va bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. U faqatgina shoir, tarjimon emas, balki xalqning dardkash o'g'loni, badiiy tafakkur namunasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ibragimova Iroda Yo'ldosh qizi. Qoraqalpoq adabiyoti va Berdaq ijodi. Central asian journal of education and innovation 2023, 2-son 82-b.
2. Бердақ. Халқ учун. Тошкент, 2021 й., 10-б.
3. Ma'naviyat yulduzlari-Abdulla Qodiriy nomidagi xalq nashriyoti. Toshkent-1999-yil.

REZYUME. Ushbu maqolada o'zbek va qoraqalpoq adabiy aloqalarida badiiy tarjimaning o'rni, bu tillarda yaratilgan asarlarning bugungi kundagi ahamiyati haqida, qoraqalpoq ijodkorlarining asarlari o'zbek adabiyotida ham o'z orniga ega ekanligi haqida so'z yuritiladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматривается роль художественного перевода в литературных связях между узбекским и каракалпакским языками, значение произведений, созданных на этих языках, в наше время, а также тот факт, что произведения каракалпакских авторов занимают достойное место и в узбекской литературе.

SUMMARY. In this article, the role of literary translation in the literary relations between Uzbek and Karakalpak languages is discussed, along with the contemporary significance of works created in these languages and the recognition of Karakalpak authors' works within Uzbek literature.

MUZİKA ÁLEMI

КОМПОЗИТОР ҚУРБАНБАЙ ЗАРЕТДИНОВТЫҢ «ТУМАРИС» ОПЕРАСЫ

*Композитор – Қурбанбай Заретдинов.
Либретто авторы – Ибрайым Юсупов
Музыка басшысы – Аида Абдуллаева
Көркемлик жақтан жетекши – Қуўатбай Абдреймов
Сахналастырыўшы режиссёр – Жалғасбай Султабаев
Художник – Барлықбай Айтмуратов
Спектакль 1 саат 20 минут даўам етеди.*

Композитор Қ.Заретдиновтың И.Юсупов либреттосына жазылған «Тумарис» операсында халықтың миллий қәдириятлары, тарийхий-мәдений турмысы, үрп-әдетлери хәм тарийхий тулғалар образы өз сәўлелениўин тапқан. Бул опера бүгинги театр ықласбентлерин ўатансүйиўшилиқ руўхында тәрбиялаўда үлкен әҳмийетке ийе. «Тумарис» операсында халық қахарманларының образы, тарийхий ўақыялар, тарийхий шахслардың ўатанға болған меҳир-мухаббаты шеберлик пенен ашып берилген.

«Тумарис» операсы бес бөлим, төрт картинадан ибарат болып, онда Туран халықларының ахаманийлер басқыншылығына қарсы гүресине басшылық еткен батыр сәркәрда, массагетлер маликаси Тумарис хәм парсы патшасы Кир II ортасындағы саўаш сәўлеленген. «Тумарис» операсын жаратыўда композитор тек шайырдың поэмасындағы ўақыяларды ғана емес, ал ол – Тумарис жасаған дәўир руўхын жанландырыўда хәр түрли дәреклерге сүйенеди. Бул ушын Геродот, Стробон хәм басқалардың тарийхий-илимий шығармаларын, Тумарис хәккындағы халық аўызеки дәретпелерин де терең үйренген хәм дәўир колоритин музыкалы ырғақлар тийкарында жаратып бере алған.

Увертюрада оркестр тамашагөйлерди операдағы ўақыяларға таярлаў хэм олардың ой-қиялында урыс халатын қәлиплестириў мақсетинде саўаш майданын сәўлелендиретуғын музыка бериледи. Увертюрада композитор операның характерин, идеялық мақсетин, тарийхий ўақыялықты хэм тийкаргы қахарманлар образын улыўмаластырған ҳалда шеберлик пенен ашып берген. Атап айтқанда, оркестр тәрәпинен жаңлаған контрабас, литавра эсбапларының намасы арқалы кең ашық майданда Спаргапис басшылығындағы Кир ләшкерлерине қарсы сап тартып турған атлы әскерлери көз алдымызға елеслейди. Саўаш басланыўынан алдыңғы үнсизлик, темир саўытларға бүркенген атлы әскерлердиң үнсиз хэм ғәзеп пенен душпанға қаратылған нәзери, аяўсыз урысқа өзлерин руўхий таярлаў процеслери, айрым атлардың басларын жан-жаққа силкитип, туяқларын тепсинип, жүўенди жибер дегендей алдыңға қарап урынып турғанлары ой-қиялымыздан өтеди.

Сол мәхәлде дирижёрдың көрсетпеси менен литавраның күшли сеслери жаңлайды. Бул болса, сап тартып турған әскерлердиң саўаш майданына қарай атланысынан дәрек береді. Литавраның сестине демли эсбаплар қосылады хэм оркестр қурамындағы бәрше саз эсбаплар өз жөнелисинде гармонияның избе-излигинде жор болып, атлы әскерлердиң саўаш майданына пәт пенен жапырылып кирип баратырғанлығын билдиреди. Оркестр намасының арасынан ағаштан жасалған жасалма туяқша эсбаплары жәрдемінде атлардың туяқларының гүмбирлеген сеслери естилип турады. Бул сес барған сайын тезлеседи.

Композитор Тумаристиң баласы Спаргапистиң басшылығындағы массагетлер хэм Кир әскерлери менен болып өткен аяўсыз саўаш көринисин де музыка арқалы шебер сәўлелендирип бере алған. Композитор Спаргапистиң саўашқа екинши атланысын сүүретлеўде және литавра, барабанның күшли соққылары хэм тарелканың «шын» етген сести арқалы береді. Буған оркестр қурамындағы бәрше саз эсбапларының өз жөнелисиндеги атқарыўшылығы қосылады хэм Спаргапис басшылығындағы массагет әскерлери сап тартып Кир II жайласқан орынға қарай баратырғанлығына ишара қылады.

Саҳна пердеси әсте ақырынлық пенен көтеріледі. Оркестрдеги саз эсбапларының сести пәсейип, үнсизлик жүзеге келеди хэм флейта, кларнет, гобой, тромбон, туба сыяқлы демли сазлардың наласы әсте ақырын естиледі, оған базы-базыда литавра қосылып кейинги саҳна көринисине ишара етиледі. Саҳнада қызылқум даласында шапқылап баратырған кийиклер падасы сүүретленген картина бериледи. Оркестр қурамындағы бәрше саз эсбаплар өз бағдарындағы атқарыўшылығы менен картина көтерилип, саҳнада Кирдиң қоныс басқан отаўы көрсетиледи. Отаўда азық-аўқатлар менен толтырылған дәстурхан хэм хызмет етип жүрген кәнизеклер менен Кирдиң аз санлы әскерлери көринис береді. Тап сол ўақытта оркестр саз эсбапларының бәлент ритми менен Спаргапис басшылығындағы массагет әскерлери кирип келеди хэм урыс басланады.

Операда Тумаристиң баласы Спаргапис образы айрықша әҳмийетке ийе. Спаргапис ролин Өзбекстан халық артисти А.Қаллиев тенор даўысында атқарған. Операда артист Спаргапистиң бир сөзли, батыр, мәрт, дәўжүрек хэм халықшыл келбетин шеберлик пенен көрсетип бере алған. Операдағы Спаргапистиң қахарманлық образы тарийхий реализм, оркестр музыкасы, либреттодағы көркем сюжет хэм актёр шеберлиги синтези нәтийжесинде ашып берилген.

Операда Тумарис образын Өзбекстан халық артисти М.Сапаева атқарған. Операда инсанның ең жоқары пазыйлетлеринен бири болған – ўатанға садықлық, туўылып өскен топрақты қәдирлеў, мәртлик, батырлық хэм халықшыллық қәсийетлери Тумарис образы арқалы бериледи. Мәселен, операның үшінши картинасында Тумаристиң «*Киндик қаным тамған далам, Ана журттың топырағы, Бийопалық етсем саған, Көзимди қус шоқығаны...*» – деган ариясы арқалы да оның Ана Ыатаны хэм туўылып өскен ели ушын ҳеш нәрседен қайтпайтуғын, халқына садық ел басшысы екенлигин көриўимиз мүмкин.

Улыўмаластырып айтқанда, композитор Қурбанбай Заретдинов «Тумарис» операсы арқалы сол дәўирдиң реал картинасын, халықтың социаллық турмыс тәризин анық сәўлелендирип бере алған. Сондай-ақ, операда дәўир хэм заман характерин көрсетиўде оркестрдеги саз эсбапларынан өнимли пайдаланған, соның нәтийжесинде саўаш майданындағы ўақыялықты шебер сәўлелендиреди.

Калекеев Қуанышбай Жартыбаевич
Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер хэм мәдениет
институты Нөкис филиалы, филология
илимлериниң кандидаты, доцент.

TUMARIS

I.Yusupov

Q.Zaretdinov

Lento 150

Pno.

Pno.

Voice **Tumaris** 160

p

Ba - liq uw-lap— mal ay - da-ğan El - diń ti - nish - li-ǵın buz - dı.

Pno.

p

Voice

Bul ul-li suw bul keń da-la kór - me-gen u - ris bo - la -

Pno.

2

19

Voice

- jaq, U - ris bol-sa tu-ris bol-mas

Pno.

23

170

Voice

U-ris - tin bul_ mán - gi za-ńi Qur - ba-nı joq u-ris bol-mas

Pno.

27

Voice

Ol ó-mir - diń_ bas dush - pa - nı.

Pno.

31 *f* 180

Voice

Kin dik qa-nım tam ğan da-lam A-na jur-tuń. to-pı-ra-ǵı Biy o-pa liq. et-sem sa-ǵan

Pno.

37

Voice

Kó-zim-di qus sho-qi - ğa - ni.

Xop

Massagetler

Kin-dik qa-nım

ff

Pno.

4

42

Voice

Xop

190

tam ğan da lam A na jur tñ_ to pı-ra ğı Biy o pa lıq_ et sem sa ğan Kó zim di qus

Pno.

48

Xop

sho-qi - ğa - ni. Kó-zim-di qus sho-qi ğa-

mf

Pno.

p

53

Voice

Qu-yash tu-sip— gul kó-ger mey

Xop

200

- ni.

Pno.

57

Voice

Da-raq sır - ğıp. miy - wa ber - mey Hár - re qon - bay gul - den gul-ge

Pno.

61

Voice

Qan - day sán bar. bul ó - mir de.

210

Pno.

6

65

Voice

U - ris bol-sa__ tu-ris bol-mas U-ris - tin bul_ mán - gi za-ńı

Pno.

69

Voice

Qur - ba-ńı joq u-ris bol-mas Ol ó-mir - diń. bas dush - pa -

Pno.

73

220

Voice

- ńı._____ Kin dik qa-nım tam ǵan da lam A-na jur-tuń.

Pno.

78

Voice

to - pı - ra - ğı Biy o - pa lıq_ et - sem sa - ğan Kó - zim - di qus

Pno.

82

Voice

sho - qı - ğa - mı.

230

Pno.

85

Massagetler

ff

Xop

Kin dik qa nım tam ğan da lam A - na jur t tıń_ to pı - ra ğı Biy o pa lıq_ et sem sa ğan

Pno.

f

8

91 240

Xop

Kó-zim-di qus sho-qı - ға - ni. Kó-zim-di qus
mf

Pno.

p

96

Xop

sho-qı ға - ni. Massagetler *p*
Ba - lıq uw-lap— mal ay - da-ğan

Pno.

p

101 250

Xop

El - diń ti - nish - li-ǵın buz - dı. Bul ul - lı suw bul keń da - la

Pno.

105

Xop

kór - me - gen u - rıs bo - la - jaq,

Pno.

10

109

Xop

U - ris bol-sa— tu-ris bol-mas U-ris - tin bul_ mán - gi za-ńı

Pno.

113

260

Xop

Qur - ba-nı joq u-ris bol-mas Ol ó-mir - diń_ bas dush - pa -

Pno.

117 Hámme

Xop - ni. Kin dik qa-nım tam ğan da lam A-na jur tıñ_

ff

Pno.

122 270

Xop to-pı - ra - ğı Biy o-pa lıq_ et-sem sa-ğan Kó-zim-di qus sho-qi - ğa -

Pno.

12

127

Xop

- ni. Kin dik qa-nım tam ğan da lam A-na jurttıń_

Pno.

132

Xop

280

to-pı - ra - ğı Biy o-pa lıq_ et-sem sa-ğan Kó-zim-di qus sho-qtı - ğa -

Pno.

137

Xop

- ni. Kó-zim-di qus sho-qı ға -

mf

Pno.

p

141

Xop

- ni. rit.

Pno.

p

MAZMUNÍ

Аяпов А. Жаңа Өзбекстанда илим, билимлендириў, халықаралық қатнасықлар.....3

TEATR HÁM MUZÍKA

Алламбергенов Р. История искусства дирижирования.....5	5
Askarova Z. Qaraqalpaq muzika miyraslarınıń tariyxıy rawajlanıwı.....7	7
Baxieva B.Z. Aktyor plastikası.....9	9
Bekbergenov Z. Ózbekstanda estrada kórkem óneriniń rawajlanıwı.....11	11
Бекниязова Г., Уразмбетова Л. Жуплық ҳәм ғалабалық этюдлар үстинде ислеў.....13	13
Embergenova G.A. Expression of music in vocal works.....16	16
Esanov M. Doyra ijrosi: Ijro usullari va ritmlar.....19	19
Hakimova N.O. Jahon qo‘g‘irchoq teatri tarixiga nazar.....21	21
Jaksilikov SH.R. Kechinma san‘ati to‘g‘risida tushuncha.....24	24
Кари-Якубова Е.А. Сохранение культурного наследия в цифровом формате.....27	27
Qalbaev A. Aqıl-násiyat qosıqlarınıń jaslar tárbiyasında tutqan ornı.....31	31
Qazaqbaeva R.P. Improvizatsiyaga rejissyorning munosabati.....33	33
Qobilov X. Rustam Ma‘diyev rejissurasida sahna nutqining aktyor ijrosiga ta‘siri.....35	35
Qudaybergenov A.A. Aktyorlıq sheberlikte diqqatlı ornı.....37	37
Насыров М.Б. Музыканың заманагөй әпиўайы теориясы: тенденциялар, усыллар, перспективалар.....39	39
Назарымбетов Б. Театр педағысы Зийнел Пиязовтың өмири ҳәм дөретиўшилиги.....44	44
Султанов Х.А. Музыкальная теория для звукорежиссера: почему это не просто «лишние знания».....46	46
Tajigalieva M. Quwirshaq teatrında saxnalıq obraz jaratıwdıń ózine tán usılı.....48	48
Turg‘unboyev F. Rejissor faoliyatida asarning xatti-harakat tahlili.....50	50

KINO HÁM DRAMATURGIYA

Abdreymov M.B. Hujjatli filmlarda ovoz rejissyorligi: texnika, san‘at va haqiqatni ifodalash.....53	53
Агзамов Д.Б. Звукорежиссура в узбекском кино: от традиций к современным технологиям.....56	56
Дарушова Д.К. Чин элини дунёга танитган гўзалнинг сахнада жонланиши.....58	58
Dostonov O.O‘. Zamonaviy o‘zbek badiiy kinosida operatorlik uslublarining rivojlanishi (subyektiv kamera).....60	60
Xushvaqtoev E. Talaba –aktyorning kamera oldida ishlash jarayonidagi muammolar.....65	65
Исмайлов А.Е. Эски спектаклнинг янгича талқини.....67	67
Kurbaniyazov R. Badiiy filmlarda musiqa va shovqinlarning rolini o‘rganish.....69	69
Qdirbaev I.Q. Ekran shıǵarması ushın dawıslı sheshim.....70	70
Тилепов Қ. «Жаңла қобыз әсирлер гўясысаң» хўжетли фильми музыкасы.....72	72

BIBLIOGRAFIYA HÁM MÁDENIYAT

Abdullayeva X.O. Shahar madaniyati va muhitini ta‘minlashda yashil hududlarning ahamiyati.....74	74
Кабулова М.Т. Китапхана педагогикасы.....78	78
Kaipbergenova S.S. Intercultural communication as a special type of communication.....81	81
Kalbayeva M. O‘zbekiston zamonaviy masjidlarida arxitektura va bezak turlari: stilistik va funksional yondashuvlar.....84	84
Rustamaliyeva Sh. Ijtimoiy madaniyatda xotin-qizlarning o‘rni.....90	90

Шаропова А.Э. Диалог традиций: взаимодействие востока и запада в живописи Узбекистана 1970-1980-х годов.....	92
Sharipova D.A. Talabalarning raqamli savodxonligini shakllantirishda kutubxona resurslarining roli.....	97

JÁMIYETLIK-GUMANITAR PÁNLER

Bekmuratova M.E. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi va uning tarixiy ildizlari.....	100
Dauletmuratov T.P. Bilimlendiriw tarawına tiyisli sociallıq tarmaqlardıń rawajlanıw basqıshları.....	103
Fayzullaeva S.U. Lirikalıq keshirmeni poetikalıq qurallar arqalı sáwlelendiriw usılları.....	104
Urazova L. XX ásir 80-jıllar aqırında Qaraqalpaqstanda tariyxıy hám mádeniy esteliklerdi saqlaw boyınsha alıp barılğan jumıslar hám ondaǵı mashqalalar.....	106
Utepbergenova A.K. Qaraqalpaqstan teleradioesittiriw tarmaǵındaǵı ózgerisler hám jańalanıwlar.....	108
Yusupov Q. Tarjima san’atining o‘zbek-qoraqalpoq adabiy aloqalaridagi o‘rni.....	111

MUZÍKA ÁLEMI

Калекеев К.Ж. Композитор Қурбанбай Заретдиновтың «Тумарис» операсы.....	113
--	-----

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı
Nókis filiali

KÓRKEM ÓNER HÁM MÁDENIYAT XABARSHÍSÍ
ilimiy-metodikalıq jurnalı

Maqalalardıń mazmunına hám durıslılıǵına avtorlar juwapker,
olardıń pikirleri redakciyanıń pikirleri bolıp esaplanbaydı.
Maqala kólemi 5 betten kem bolmawı kerek.

Redaktor: A.Xojamuratov
Tex. redaktor: A.Aytmuratov
Operator: A.Matniyazov

Original-maketten basıwǵa ruqsat etilgen waqtı 02.06.2025.
Qaǵaz formatı 60-84^{1/8} ofset usılında basıldı.
Garniturası - «Times». Kólemi 16.25 b/t.
Jámi 50 nusqada. Bahası shártname boyınsha.
Buyırtpa №101

«PRINT DARHAN» baspası
Nókis – 2025

Dıqqat, jazılıw – 2025!

Húrmetli, professor-oqıtıwshılar, magistrlar hám izleniwshiler! Eger, Siz kórkem óner hám mádeniyat tarawındaǵı jańalıqlar menen óz waqtında jaqınnan tanıspaqsı, ózińizdiń jetiskenliklerińiz hám oy-pikirlerińiz benen ortaqlaspaqsı bolsańız, «Kórkem óner hám mádeniyat Xabarshısı» ilimiy-metodikalıq jurnalına 2025-jıl ushın jazılıwǵa mirát etemiz.

Biziń jurnalımızda kórkem óner hám mádeniyat tarawı boyınsha ilimiy, ilimiy-metodikalıq maqalalar járiyalanadı.

«Kórkem óner hám mádeniyat Xabarshısı» jurnalı Ózbekstan Respublikası Ministrler kabineti janındaǵı Joqarı Attestaciya Komissiyası kollegiyasınıń qararı menen **17.00.00 kórkem ónertanıw ilimleri** boyınsha filosofiya doktorı (PhD) hám ilim doktorı (DSc) ilimiy dárejesin alıw ushın maqalalar járiyalanıwı tiyis bolǵan ilimiy basılımlar dizimine kirgizilgen.

Jazılıw bahası - 300.000 (úsh júz mıń) swm.

Redakciya mánzili: Qaraqalpaqstan Respublikası, Nókis qalası,
Húrliman qız baqsı kóshesi 37 úy: indeks 230100, telefon
+998934878285.

Jurnaldıń basıp shıǵarılıwına juwapker
«PRINT DARHAN» baspası: 230100.

«Kórkem óner hám mádeniyat Xabarshısı» jurnalınıń esap beti

P/c: 2340 2000 3001 0000 1010

Банк: MB BB XKKM Toshkent shahri

МФО: MFO: 00014; INN: 201122919;

ИНН:201122919

Л/с: 4001 1086 0354 0170 9410 0056 002;

ИНН: 206964627

<https://uzdsmi-nf.uz/jurnal-haqida/>

2025